

LOOMING

AUGUST 1969

ESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

8

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

8 AUGUST 1969

Vladimir Iljitš Lenin

Karkend poemist

Pühendan Venemaa Kommunistlikule Parteile

Nüüd aeg on
                    Leninist
                                    poemi alustada.
Mitte selleks küll,
                                    et kirjeldada matust,
— vaid et kurbus,
                                    tundeid
  jalust-rabav,
tardus valuks
                            ajus tunnetatuks.
Aeg
    ta mõtteid
                            lipuks tõsta
  taas
— me ei lüpsa
                            pisaraid
  veelombiks.
Ideid ei maeta —
                            tänapigi me maal
Lenin
    elavatest
                            elavaim veel ongi.
Inimesed on kui paadid,
                                    olgugi et kuival.
Tasapisi
    omaette
                            toimetad ja tarbid.
Argipäeva mõõnas
                            äkki märkad
  tuimalt,
et sul parda külge
                            korjunud teokarbid.
Siis on tarvis tormi,
                            vihast
  ränka rajuj,
— pärast
    vastu päikest
                            lastes leiba luusse,
rohetavat vesihabet,
                            parrastelt kui ajust,

kraabid
           ja neid rahulolu lillakaid meduuse.
 Mina ennast
           Leniniga
 et mu purjed   puhastada püüan,
                           peaksid kurssi
   revolutsiooni.

Kardan seda tuhat rida
   nagu laps,
 sai, kui mõistis   kes lüüa
                           vanemate
   võltsi tooni.

Juba kuulsuspärga
                           talle
 — vihkan viirukit   punutakse karjas,
                           ja kardan
   karrast kaupa.

Kas ehk pugejate
                           agarus ei varja
 tema laia
                           tarka
   inimlikku laupa.

Kardan, et
                           need austamised,
 — kõik see kummardamaskäimise   mausoleumgi,
   statuutsus
 püha lambiöli-õndsusega
   seob meid,

riivab
                           lihtsat
   leninlikku uudsust.

Mulle kummitab,
                           et kroonuiu
   hunnitus
 teda katta võiks
                           kui silmatera
   vaap.

Süda hääletab
                           ja kirjutama sunnib mind
 minu kutsumuse
                           kurb mandaat.

Kogu Moskva.
                           Külmund maaski
   värinad.

Rahvas tammub öös
                           ja võibsevad lõkked.

Mis ta tegi?

Kes ta oli? Kust on pärit ta?
 Miks see inimsumm — ei algust ega lõppu?
 Sõnu
     sõnahaaval
                     mälust nagu haavast
 rebin
     ainsat käskimata: «Sitsi.»
 Poesia töökojas
     on vist otsa saamas
 õiged vabad sõnad — täpsed
                             ja nii kitsid?
 Seitset päeva
     meil nädal kenitab,
 igas tunnikest
     kakskümmend neli.
 Eksistentsi
     ei enamaks venita
 ka maailma
     vägevaim veli.
 Aga kui kella-
     või kalendrivarik
 kogetud kulgu
     ei kajasta,
 ütleme —
     algas uus ajajärk,
 epohh
     ehk,
         noh,
             vähemalt
                 ajastu.
 Öösel magame kõik,
 päeval
     tegusid teeme.
 Vett veame sõelas,
     et seegi tõik
 oleks
     iseendale
         veenev.
 Aga kui keegi
     teistest rohkem
 nähtusi nihutab,
     silme ees must,
 siis on ta
     ohmude oimates
         prohvet,
 õhkame:
     «Ennäe geeniust!»
 Ise me
     au ega kuulsust
         ei kahma.

kuni inimsumm   lahkaks mind sahana.
 Pilluksin pomme   Kremlis müüride pihta, vist
 karjuksin: «Maha ta!»
    «Maha ta!»
 Aga täna   Dzeržinski
    ning Tšeka organid
 sarga ümber   murest nii malbed, et
 miljonid pisarad —   ei valvsust,
    ei korda, siin
 järelvalveta   jäätuvad palgetel.
 Hei, pühadused,   kroonukarrast kaetud!
 Ons purikad   mu silmis
    vaimne patt?
 Maistest inimestest,   keda eales maetud,
 praegu matan   kõige maisemat.
 Mitte meest, kes pehme mätta otsast
 oma küna tarbeks   maiselt marju krabas.
 Alt Aja paksu sambla
 pilguga ta oskas
 kombata   maamunakese naba.
 Täitsa meite sarnane   — näojooni-pidi võttes.
 Nagu sina,   tema,
    nagu mina ise.
 Kurd vaid meelegahal   sügavamaist mõtteist,
 huultel mõistev muie,   meist iroonilisem.
 Nõnda   triumfivankril,
    pingutades ohje,
 ohvreid lõmastav satraap   ei muigaks.
 Aatekaaslasi   kui armunu
    ta kohtles.
 Vaenlast lüüeski   ta julmust pidas võikaks.

Polnud võõrad talle
 tuntud nõrkused,
 üpris inimlikke tõbesidki
 põdes.
 Mulle piljard istub —
 kõks,
 pall pörkub,
 sees.

Tema
 malelaualt otsis
 mängutõde.

Et siis
 tõelist vastast
 rünnates
 natuuris

lipuks viia
 eilseid etturnatte,
 luua inimväärset
 töölisdiktatuuri
 pärast rahameeste võimu
 viimset matti.

Tema rajas lootused,
 kus meie soovid maksid.

Miks küll mina,
 eemalseisev
 sünge mees,
 vaimustusest tobedana
 loovutaksin
 oma elu
 tema ainsa
 hingetõmbe eest?

Kuid
 kas mina üksnes?
 Kas ma teistest parem?

Hüüda poleks vaja,
 suud vaid paota.
 Hetkel

tulvaks
 kaevandusest,
 tuleks talutarest
 vabatahtlikke —
 kes ei astuks ette?!

Kõigun
 nagu murest võtnud
 nina vinti.

Trammirööpmeid
 instinktiivselt
 väldin, sest

minu surmake
 ei väariks
 tilka tinti

selle surma
                     ääretusse
                                     hälbides.
 Miks ja milleks?   Traditsioon või tunded?
 — Näib,
                     kõik rahvad Venemaal
   on taas
   nomaadid.
 Tunglev Sammassaal on
                                     hingeõhust umbne,
 sammud sahisevad   külmast koidust saadik.
 Telegraaf
                     on kähe,
                                     leinast närvitsev,
 lipud lumelörtsis
                                     punetavad
   lauge pestes.
 Mis ta tegi,
                     kes ta oli,
                                     kust on pärit see
 kõige inimlikum   kõigist inimestest?

Tõlkinud U. LAHT

Vaimustus

etsa all hirmutasin meika lendu. Vanas vahtraõones piikusid rähnipojad. Siis tuli metsatõe, kunagisest vihmast veel niiske ja pehme. Võtsin kingad jalast ja sidusin kohvri külge. Teeservas punetasid viimased maasikad, toppisin neid pihuga suhu, sõstrapõõsast sai haput peale, ja kui maja juurde jõudsin, oli meri juba loojangust punane.

Läksin kaevule, lasksin võlli vabalt jooksmas, puuämbri pragudest voolas vett pahinal välja, hõõrusin märjad jalad rohu peal kuivaks ja lasksin ämbri kaevu. Sealt tuli mädamuna lõhna. Aidatreppi piirasid nõgesed, kingad tuli uuesti jalga panna. Tallasin nõgesed maha ja sain trepi alt võtme kätte. Vainurastas tegi esimese trilleri, kui ma kohvri kööginurka maha panin. Lükkasin akna lahti, õunapuuoks krabises vastu klaasi ja jäi aknaavasse kõikumama. Tagakambri lauale unustatud kevadised lilled olid maha varisenud, pühkisin lehed kokku ja viisin kööki. Pliidiukse kõrvalt jooksis pragu üles raudadeni välja. Homme tuleb savi tuua ja pragu kinni mätsida. Panin kohvri lauale, ladusin söögi-kraami lagedale ja viisin sahvrisse, seal seisid riitulil kaks tühja veinipudelit ja hallitanud pekitükk. Rehetoa võtme külge oli ämblik võrgu pununud, tõmbasin selle näpuga ära ja pühkisin käe vastu riuliserva puhtaks. Vaatasin üle ukse välja, mere poolt tuli jahedat rõskust. Läksin kuuri alla ja tõmbasin pinust mõned pikemad haod. Keerasin rehetoa ukse lukust lahti, viskasin haosülemi põrandale, läksin kööki tagasi ja võtsin taskulambi. Selle valgusel toppisin haod ahju. Kuiv puu võttis kohe tuld. Sikutasin vana lihatünni keset põrandat, ja roninud selle otsa, tõmbasin partelt paar halgu alla. Puud kukkusid tüminal muld-põrandale. Lükkasin tünni tagasi vastu seina ja panin ühe haavapaku tulle. Siis tõin köögist järi, lõin pea vastu uksepiita, vandusin kurja ja istusin tule ette järile. Haavapakust lendas põrandale praginal säde-meid. Inimene on tule ääres nagu kummuli pudel, tahad või ei taha, ikka valgud tühjaks. Tule ääres lepitakse vaenlastega. Oleks praegu keegi siin kõrval, räägiksime ennast tühjaks, tahad või ei taha. Vaatasin tulle; siis kõhatas keegi selja taga. Kõhatas ja küsis:

«Mis kell on?»

Tõstsin käe, et kellanumbreid paremini näha, kell oli pool üksteist, alles siis hüppasin püsti ja vaatasin hirmunult selja taha pimedusse.

«Kuidas te siia saite?»

Nurgas kihistati naerda.

«Sa ju ise tahtsid, et keegi oleks.»

Taganesin seljaga vastu ahju. Oleksin pidanud ukse lukku keerama, see seal võis siis sisse pugeada, kui ma kuuri alt hagusid käisin toomas. Käeulatuses pole midagi pihku haarata; kui ta esimesena ründab, lõõn

kohe jalaga, pean temast ette jõudma, muidu ei korja pärast enam keegi mu konte kokku. Võib-olla läheb Pärna Märt poodi, näeb, et ukсед on pärani lahti, ja tuleb sisse.

Nurgas naerdi jälle.

«Ära karda. Ma ei tee sulle liiga. Mulle näis, nagu tunneksid sa igavust. Läksime mööda ja vaatasime, et istub üksinda ja igavleb. Mõtlesime, et...»

«Teid on siis palju?» karjatasin hädiselt.

Äkki pahvatas rehealuse uks valla, leek sööstis lõukast särinal korstnasse, kogu tuba oli rohelist valgust täis. Parred löid rasvaselt läikima, nurkadest oli hallitus kadunud ja põrandalt haihtusid mädanenud kartulid ja hiiresõnnik, nagu poleks neid olnudki. Üleval lae all istus hallist kotiriidest ürbis kogu, tema vildiräbalates jalad rippusid partelt alla. Istuvale kotile toetus hernehirmutise pea — pikad salkus juuksed täis prahti ja sammalt. juuksed katsid kogu näo; siis liikusid peas kaks rohekat kühmu nagu kasemõhnad ja mind vaatasid tondi silmad. Mu suust pressis välja hirmunud piiksatus ja käsi vastu krobelist ahjuseina marraskile hõõrudes vajusin aeglaselt põrandale istuli.

Uksele ilmus kriiskav ja püherdav kera, kõik nad püüdsid korraka sisse pääseda, siis tõugati esimesed eest ja tuba sai neid täis. Nad kepsisid minu ümber mingit rõõmsalt hullunud ringmängu. ühed kaagutasid nagu kanad, teised rõhkisid seana, kolmandad huilgasid kiledalt. Rehealuses puristasid mustad täkud ja kippusid tuppa. Õnneks need enam siia ei mahtunud, toas käis juba täie hooga tontlik maskeraad. Partel istuja näis selle seltskonna juht olevat, igatahes tema kärsitu käeviipe peale vaibus lärm ja karglevad tondid tardusid paigale, moodustades poolsõõri, mille keskpunktis istusin mina.

«Mina olen mardus. Oled sa sihkest nime kuulnud?» küsiti ülevalt.

Kähistasin hirmukuivast kurgust jaatavalt.

«Ma ei kuule!» tõstis mardus häält.

«Olen kuulnud.»

«Aga näinud ei ole?»

«Nüüd näen.»

Mardus viskas pea selga ja naeris õnnelikult. Sõõris seisjad hüppasid õhku ja kilkasid kaasa. Mardus viipas käega ja naer katkes.

«Ma tutvustan sulle sinu külalisi,» jätkas ta. «Sa ei tahtnud ju olla üksinda? Või sain ma sinust valesti aru? Kui me sind tülitame, sa ütlesid, me võime ka ära minna. Aga me oleme harijunud selle majaga, vast lased vaeseid tonte tulepaistel soojendada? Me ei ole enam nii noored, et võiksime tervist rikkumata põõsa all kükitada. Sa ei aja meid ära, ega ju?» vigurdas mardus, ennast ja seltskonda lõbustades.

«Palume, palume...» vigisesid teised kaasa. Sirutasid minu poole väänlevaid jäsemeid ja anusid nagu lunastajat. Tõmbasin jalad vastu kõhtu konksu.

«Ma ei saa teid keelata.»

«Lahke peremees oled,» itsitas mardus. «Võta siis külalised vastu. Käige kõik ilusasti peremehe eest läbi ja lööge patsi. Te olete kõik talle paraja tänu võlgu. Kükitaksite praegu mätta otsas.»

Esimesena astus torupilli jorina saatel lähemale salkkond tegelasi, keda oleks võinud pidada mereröövliteks. Loksperi-sõitjate nahkvestide rinnaesised olid paatunud verrega koos, nad jorutasid laulda ja jagelesid siinsamas terve maadluse maha, mida saatis torupilli üürgamine ja ergutusvisa. Üks neist hoidis rabelevat lambatalle jalgupidi

kinni, tõmbas talle ühe ropsuga kõhu lõhki ja sirutas mulle väljakistud aurava lihatüki. «Maksakest, maksakest, peremees,» inises ta torupilli saatel. Väristasin jälestuses õlgu, ta kargas lõuguti seljas minema ja toppis lihatüki endale suhu. Sõrgade klõbinal jooksid juurde karvased poolinimesed-poolsokud, haisesid igatahes nagu sokud. Siis astus ette turske töömees, ütles, et tema on Peko Setumaalt ja tema kolli vastu ei saa siin keegi, ma noogutasin kiiresti pead ja ta astus väarikalt tagasi, andes ruumi teistele. Täies alastuses tulid hermafrodiitsed metsikud, nende kaenlas rippusid näkid, sabad põrandal lohisesmas. Prunnakad näkid lõkerdasid naerda ja näppisid hellitavalt metsikute rulluvaid lihaseid. Uduhaldjas läigatas tigidalt mustavat suutühimikku ja torises endamisi, kui tema tüted mulle eputava reverransi tegid. Tulid jässakad põlvepikkused maa-alused, näod tahmast mustad, igaühel kalliskivi kõrvalestas säramas. Kummitused võbisesid nurkades ega tahtnudki ennast näidata. Tuli kõhn ja mureliku näoga naisterahvas, abaluud takuse ürbi alt tiibadena välja tükkimas, ja esitles end luupainajana. Tuli hirmuäratav ja jöhker pell, löksutas lõugu ja rõgises näkku puskarilehka. Tuulispask pani riidesabad lehvima ja puudutas mind mööda tuisates jahedalt — ihu läks kananahale. Täkud korskasid ukstel, nende sõormeist paiskusid välja aurujoad. Põrandale tilkus vahtu. Kõrvad undasid torupillist.

«Nüüd sa tead, kes sulle külla tulid,» hõikas mardus. «Kes oled sa ise, me tahame sind tunda?»

Ütlesin oma nime.

«Kõvemini, ma ei kuule!» hõiskas mardus ülemeelikult.

Ütlesin kõvemini.

«Miks sa üksinda siia tulid?» päris mardus.

«Tulin puhkama.»

«Siis oleme ju ühel ja samal põhjusel siia tulnud! Meie ka puhkame. Vaata, kuidas me lõbutseada oskame! Pillimees, ära tuku!»

Torupill lõi jälle kõrvad lukku. Istusin põrandal, minu ees sähvisid sabad ja kopsisid sõrad, karvane hobusekabi astus valusalt varvastele, litsusin ennast vastu ahju. Kui saaks teha ennast imeväikeseks või vajuda maa alla, eemale sellest hirmsast seltskonnast, saaks haihtuda õhku nagu suitsupilv, hüpata, pea ees, lõukasse ja põgeneda läbi korstna.

«Miks sa just siia majja tulid?» karjus mardus üle tantsijate peade. Ma ei saa ju sinuga rääkida niisuguses möllus, liigutasin ainult suud. Kartsin vait olla ja mitte vastata. Nendega pidi kuidagi suhtlema, kui see kord juba nii juhtus, siis tuleb seda võtta kui paratamatust. Samasugust paratamatust nagu veeuputus või maavärin.

Mardus tõmbas käeulatusest puuroika ja virutas selle tantsijate sekka. Torupill lõrtsatas ehmunult ja jäi vait.

«Miks sa just siia majja tulid?» kordas mardus küsimust.

«Ma ei tea. Lihtsalt meeldis. Vaikne ja üksik koht, mõtlesin, et saab hästi puhata. Ma otsin selle maja juba kevadel.»

«Miks ma sind kevadel ei näinud?»

«Ma ei tea,» kehtasin õlgu.

«Sina oled nüüd selle maja peremees?»

«Paistab küll.»

Tondid kogunesid uuesti minu ümber kokku, nad vaatasid mind hindavalt, tumma uudishimuga. Vastik hirm tõmbas mao kokku, iiveldus-

hoog tuli peale. Tondid jõllitasid mind vaikides, surusin kurku tõusva sapi tagasi ja karjatasin hädiselt:

«Mis te minust tahate?»

Äkki kostis väljast pasunaheli või puhuti seal mingit sarve, mardus kobistas kohe partelt alla ja tema sõnatu korralduse peale kadusid kõik. Ta jäi minu ette seisma ja ütles:

«Me tuleme tagasi. Jätan su vilbuse hooleks. Loodan, et viidate aega lõbusalt.» Ta irvitas ja oligi kadunud. Nurgast ilmus vilbus, nagu tige koer näitas ta hambaid ja istus mu kõrvale maha.

Tol õhtul taheti mind tutvustada Õismäega. Ta oli tähtis tegelane varustamise alal ja seepärast võis temast palju kasulikku välja pigistada. Vähemalt nii kõik arvasid. Ise ma polnud kunagi niimoodi asju ajanud ja seepärast läksin sinna õhtulegi vastakate tunnetega. Ühelt poolt nagu häbi ajada asju, millel minu arvamuse järgi ebaseaduslikkuse lõhn juures, aga teiselt poolt — teeb viha ka, kui seaduslikkus ei märka varustamises puudusi ja tehinguid, mis põhjustavadki selle tumeda ja ebamäärase, mida ma kartsin just sellepärast, et ma sellest midagi ei taibanud. Mind oli sinna õhtule palutud koos naisega, muidugi öeldi — koos abikaasaga, võtke oma võluv abikaasa ka kaasa. Põlvi näitama sellele paksmaole, tean küll, seda löbu teile küll ei või lubada. Ma jõudsin kohale viimasena, kõik istusid juba kohvilaua ümber ja vatrasid, kui ma tuppa tulin. Taaveti naine riputas ennast juba esikus käevangu, nii et ma ei saanud öieti ninagi nuusata — väljas oli väga vilets ilm —, ja tassis mind kohe prillidega kiitsaka juurde. Näete, siin ta ongi, see meie korüfee, mõtelge ise, alles kolmkümmend kaks ja juba nii suur mees. Ta kõkutas veel natuke naerda ja rippus mul kogu aeg kaenla all, nagu näidates, et tema siin majas teab kõige paremini, mis mees see on, kelle pärast Õismäe siia tassitud ja löhe lauale pandud. Pärast küsisin köögis Taavetilt, kas talle vastu ei hakka, kui naine niimoodi teise mehe kaelas ripub. Taavet lõi mulle ribidesse ja ütles, see ju kõik sinu pärast, lollike, kõik ainult sinu pärast. On väga tähtis, missugune arvamus sinust Õismäele jääb, sellest oleneb kõik. Ma oleksin võinud ju ise seda arvamust mõjutada, mõtlesin, aga see polevat üldse vajalik. Kõik teavad nagunii, mis mees ma olen, ja kui nüüd mina oma erudeeritust ja silmaringi näitama hakkan, siis jääb ülejäänud seltskond kohmetult vait. Õismäel tekib alaväärsuskompleks ja ongi kogu mäng mokas. Selle ühe viletsa riista pärast hakka ennast nüüd niimoodi alandama, palju õigem oleks minna kuhu vaja ja põrutada peale, et mis kord see on, teadus ajab seda pilli juba mitu aastat taga ja äkki antakse see mingile kontorile või kurat teab millele. Taaveti turi läks punaseks, ta tormas esikusse, lõi ukse lahti ja karjus: «Eks sa mine siis, mine oma tõe ja õigusega, kui meie abi sulle ei kõlba!» Sülitasin koni portselantassi ja läksin Õismäega konjakit jooma. Ta kippus kohe väga kõrgetesse mateeriatesse ja hakkas rääkima, kuidas ta oma kontoris, ma ei saanud hästi aru, mis asutus see täpselt on, kuidas tema oma kontoris igale inimesele individuaalselt läheneb, sest igaüks on ju kordumatu tänu geenidele, oli ikka vanajumalal väärt leiutis need geenid, eks olnud ju. Selle üle pidi naerma ja naersimegi kõik. Ma siunasin ennast targeldatud kraega särgi pärast, see soonis kaela, nii ei saanud ma sageli jutust üldse aru, kuna pidin kogu aeg särgikrae peale mõtlema ja kange kaelaga istuma. Noogutasin

vahetevahel pead ja vaatasin seltskonda. Kuidas nad mind jõllitasid nagu kahe peaga vasikat, kui ma uksest sisse astusin, näod veel endise jutu vastupeegeldust täis. See võis mõni niisugune lugu olla, mida ainult heade tuttavate ringis räägitakse. Aga siis, kui uus tüüp uksest sisse tuli, kui kahe peaga vasikas sisse talutati, siis jäi see jutt katki. Jutustajaks oli niikuinii Õismäe, temal oli kõige raskem, sest tähelepanu keskpunkt langes mujale ja ta ei jõudnudki oma juttu ära lõpetada. Sellest hoolimata tuli kohe uus nägu ette teha, natuke üleolev, sest tema pärast talutati see vasikas sisse, aga ka natuke aupaklik, sest seda vasikat austatakse võib-olla ka seal-seal-seal, mine tea veel, kus seda meest jälle tarvis läheb. Ma surusin tema kiitsakat kätt, käsi krõbises tal nagu vahapaber, võib-olla aga hoopis nagu rahapaber. Üks tädi on mul kassapidaja, temal küll sellised käed ei ole, kuigi ta päevas sadu tuhandeid peost läbi laseb. See prillipapa on oma käed vist rahategemisega ära kuivatanud.

Taavet valas konjakit klaasidesse, noogutasin pead ja pakkusin laua-naabrile lõhega võileibu. Too oli mind algusest peale vaadanud nagu siidpaberisse pakitud jäära. Temal poleks ju midagi selle vastu, kui saaks selle pakendi katki rebida, saaks näha, mis puust mehed need teadusemehed on. Pärast võiks ainult kõige-kõige paremale, kõige-kõige ustavamale sõbrannale kohvilaua taga värisedes sosistada. Mõtles, mis nüüd minust saab, ta on nagu hull, ükspäev juhtusin nende majast mööda minema, neil oli seal parajasti mingi koosolek, ta nägi mind aknast ja kujuta ette, jooksis tänavale ja pidas mu kinni. Terve koosolek vahtis aknast välja, mul oli nii hirm, et äkki võtab kätte ja suudleb mind kõigi nähes. Mul on Peetrist nii kahju, ta on ju väga hea minu vastu olnud kõik need aastad, aga praegu on hoopis midagi muud, ütles mulle, mis nüüd teha. Ütleks seda ainult kõige paremale sõbrannale ja pärast ahnitseks teiste kadeda pilke ja hukkamõistvaid pilke ja kurje pilke. Väriseks nagu plikake õhtul trammipeatuses ja valetaks Peetrile, et lähen sõbrannale külla, tead, sellele Maretile, kellega me koos puhkekodus olime, tal oli veel nii kena koerake kaasas, võib-olla olen veidi kauem, ega sa ei pahanda ju, eks ole, kullake? Mõtles, kui ilus see oleks, ah jumal, jumal. Ma pakkusin talle lõhega võileibu ja naeratasin, ta lõi silmad maha ja ohkas nii teeseldult, et mul tuli nutt kurku. Mis sul vaeseskesel viga peaks olema, korralik kodu ja mees ja lapsed, mis sa siin kipud saba lehvitama, kuid ei saa vastu pidada — noorus tuleb meelde ja nii ilus oleks seda kõike jälle uuesti alustada. Kuid ei saa. Söö aga võileibu, just niimoodi, ettevaatlikult, et huulepuna maha ei tuleks, ainult hammastega võileiva servast kinni ja siis alles huuled kokku. Kallutasin end vaatama, kas tal on kunsthambad suus, aga juba olid huuled koos, ainult lõuapärad liikusid viisaka mõdukusega üles-alla. Kahju, ent on üsna tõenäoline, et tal on võltshambaid suus.

«Karja on geniaalne, eks ole, mis teie sellest arvate?» kummardus minu poole Taaveti ämm. Tal oli kaelas eestiaegne vaskvõrudest kee, nüüd tehakse täpselt samasuguseid. Temal on omaaegne kaelakee ja ei saaks paha sõna öelda, kui see oleks ainult mälestus tema noorpõlvest ja nendest aegadest, kui see ehe talle tõesti sobis. Ta võis noorena ilus olla ja mul polnud mingit tahtmist teda mineviku ilustamises süüdistama hakata, kui ta ise seda möödunud aega nii peale ei oleks surunud. Minul pole sellest ju sooja ega külma. Ämmad on meid oma aja ilustamisega nii hellaks teinud, et enam ei julge enda lühikest minevikku

meenutadagi. Ainult vahel harva lased poistega pitsi taga südame händaks minna. Mis tal siis puudu peaks olema, ei-ei, praegu on ju palju asju paremini, aga ikkagi. Eile oli Kaubamajas müüdud sellist ilusat bukleeid, ma helistasin ennast lolliks, andke mulle see väljendus andeks, aga meie perekonnas pole kunagi pepsutamist sallitud. Ikka kõik asjad nende õigete nimedega, mis me peenutseme. Ma käisin proua Kolgiga üleile öhtul Karjat kuulamas, teate, ma ei saa septsaadik rahu. See oli pühadus, teate, valge klaver ja sellised pikad, sihvakad sõrmed, te oleksite pidanud seda nägema. Saal oli hiirvaikne, kui ta tuli ja oma juuksed niimoodi tagasi löi. Ma ei saa praegu küsida, mida Karja mängis, võib-olla ma teen proua Kolgile liiga ja ta armastab tööpoolest muusikat ja võib-olla ta isegi nutab Mozarti juures, aga kui ta ei teaks ja ütleks, et ma kahjuks ei mäleta selle helilooja nime, oleks minul kõige piinlikum ja tal endal oleks ka pärast tuska kui palju. Taavet ajaks ka suled turri ja ütleks homme, et pidid sa seda just küsima, las käib oma kontsertidel, Karja kontsertidel just temasugused käivadki, mis sinul sellest on. Te vaadake ainult, millise serviisi mulle Taavet Bulgaariast tõi, see oli seal imeodav olnud, katsuge te siit niisugust saada. Selle bukleetüki pärast pidin ma ennast lolliks helistama, ärge pange pahaks, et ma sääraseid sõnu tarvitan, aga ma olen maalaps ja tean, mida tähendab sõnnikuhais. Nii et ikka kõik õigete nimedega, mis me siin pepsutame, eks ole ju õige, mis te sellest arvate?

Õismäe lubas asja ära klaarida; kui meie poolt vastavad paberid käima hakkavad, siis tema takistusi ei tee, ainult et kõik oleks korra järgi. «Missugune see kord on?» sõandasin ma küsida ja kohe astuti mulle jala peale. Vaatasin lauas ringi ja püüdsin mõistatada, kes mulle niiviisi märku andis ja mida see märguanne pidi tähendama. Kõik nosisid süvenenult oma koogikeste ja kohvide kallal, ma pidin juba oma küsimust kordama, siis tegi Taavet silmi ja hõõrus näppe koogipurust puhtaks. Muidugi tuleb määrada, eks iga asi vaja ju määrimist, kuidas ma ise selle peale ei tulnud. Ma usun, et me jõuame omavahel kokkuleppele. Valasin veel konjakit juurde. Üle laua istus Taaveti vend, ta kükitab vist kusagil teoreetilise füüsika peal. Terve öhtu polnud ta sõnakestki poetanud, nüüd puuris mind, nagu oleksin teab millega hakkama saanud. Tõstis pitsi ja jõi kokkuleppele jõudmise terviseks. Terane poiss, aru sai, mis mäng siin käib. Peab mind muidugi nii halvaks kui vähegi võimalik, otsib oma ajukesest ülivõrdeid ja laseb need homme instituudis lendu. Sahker-mahker, teadagi, kuidas mõned mehed kõrgele ja kaugele jõuavad. Suure ja ülla eesmärgi sildi all aetakse kõik asjad ilusasti korda. Kelle jaoks, loll, kas ma kauplen siin praegu oma naisele jaapani rinnahoidjat või ajan teist laadi asju. Mul on kolm niisugust nolki nagu sina, kõigile on vaja kandidaat taskusse pista ja selleks tuleb ka Õismäega konjakit juua. Mis sa minust jõllitad! Ega mina sulle jalga taha panema ei hakka, kui sa ilusasti istud ja vait oled, siis ütlen veel sõna sekka kah, kui tarvis on. Lõin temaga üle laua kokku ja tõusin püsti. «Kokkuleppe terviseks!» Õismäe tõusis ka püsti, jõime vaikuses oma pitsid põhjani. Oo jaa, Karja on andekas, kuratlikult andekas, ma istun igal öhtul tema kontsertidel. Andke mulle andeks, ma pillasin teile kooki sülle, aga seda viga saab parandada, Taavet, ole hea, anna mulle käterätik. Aga minge ise kööki ja pühkige puhtaks. Väga hea mõte, väga hea mõte, läheme siis kööki. Füüsik muigutab huuli, küll sa tahaksid ise kööki minna, eks sa mine.

Pistsin talle käteräti pihku ja vaarusin peldikusse, mis te minust tahate.

Vilbus kaotas kord käed, kord jalad ära, volksas ühest nurgast teise, endal sinakas jutt taga. Moondas siis keha läbipaistvaks, nii et õhus ainult paljas kolp ja kaks kätt hõljusid. Ise tegi sinna juurde veel sisisevat häält. Mõjutas mind igatemoodi, jälgisin tema tempe ja pöörasin pead sinnapoole, kuhu ta jälle kalpsas nagu kanaarilind, keda kass puuri ümber piirab. Lõpuks väsis ta hirmutamisest ära või arvas, et on nüüd mulle küllalt oma võimeid näidanud, igatahes tekkis ta korraga peaaegu tervenisti minu kõrvale ja pööritas oma hirmsaid silmavalgeid.

«Oli vägev, jah?» Tal oli kähisev, nagu külmavõetud või ärajoodud hääl, kui tontide kohta selliseid inimlikke võrdlusi kasutada võib.

«Vapustav,» ütlesin ausalt.

«Ma saan palju suuremate asjadega hakkama, usud?» kähistas vilbus.

«Usun.»

Vilbus jättis ainult silmad õhku rippuma, pööras need pahempidi ja kogu järgneva jutuajamise vältel olid silmad ainsad osad tema kehast, mida ma pidevalt nägin. Vahetevahel lõi kolp ka õrnalt helendama või näitas ta pahameelest värisevat suukõverust. Istusin, jalad sirgelt põrandal, käed kahel pool toeks, valmis iga hetk püsti kargama ja põgenema, vähemalt karjumagi. Aga rohekas valguses jõllitasid kurjalt kaks silmamuna ja ma ei saanud sõrmegi liigutada. Lihased tõmbusid luude ümber kokku ja liigesed tardusid paigale, kui ta oma juttu rääkis.

«Ma pole sulle mõni vilets tuulispask, kes käib salamahti varastamas. Tormab nagu hoog üle maja ja pärast on kana või oinas kadunud. Inimesed värisevad nagu lambakari ja ajavad pea reite vahelt läbi, et varast näha. Tema olevat nähtamatu! Ma pole sulle mõni vilets vedaja, kes konutab oma seakünas ja kihutab sellega läbi majade. Mis on need näppamised minu kurjuse kõrv! Aga ma ei saa enam olla kuri! Ma ei saa olla kuri, kui on olemas minust suuremat kurjust! Mul pole siin ilmas enam midagi teha.»

Vilbus ägas. Mulle näis, nagu oleks ta silmadest pisaraid jooksnud. Tule taevas appi, kas ma pean talle kaasa tundma hakkama?

«See oli kõik nagu mäng. Ma võtsin siinsamas kuusikus ühel mehel kolm korda rattad vankri alt ära ja pildusin mööda metsa laiali. Mees väriseb, aga jalga ei lase, otsib võsa vahelt ikka oma rattalogud üles ja topib tagasi. Ma võtan nad uuesti alt ära, vanker on otsapidi poris, hobune lõdiseb, mees ise lõgistab surmahirmus hambaid, aga ikka ronib metsa ja toob rattad tagasi. See oli nagu mäng, see oli nii ilus. Ma naersin mõnikord nii, et minu naerust surid hobused aiste vahel. Aga siis tüütas see ära. See polnud enam minu lõbu, saad aru? Igamees tahtis mind ära kasutada, tahtis minust endale kasu saada. Ükskord tulid mulle kolm meest vastu. Ma vedelesin jõekaldal, oli parajasti naljatuju ja ma küsisin nende käest, et mida ka, mehed, tahate. Nad hakkasid värisevama, sõrmed kohe konksus, nagu oleks saak juba peos. Üks tahtis vilja, teine tahtis raha, kolmas kohtukäimisel õigust. Vilja andsin esimesele mehele kätte ja teine sai oma rikkuse ka, selle otsa ta surigi. Kolmandale andsin kõva keretäie. Tema tuleb minu käest õigust nõudma, et saaks siis teistel meestel kaela kahekorra käänata! Kas sa arvad, et mina käin öösiti konte väänamas ja südant pigistamas? Sa ei arva midagi? Nad on kõik samasugused nagu sina. Läheb endal elus

viltu, kõneleb lehm ära või põleb maja maha, siis läheb inimene nii õelust täis, kui näeb, et teise mehe lehmad on rammusad ja viljad pikad. Hakkab kadedusest luupainajaks. Kui oma elu pole hea, ärgu olgu siis teistelgi. Kas sa tead, kuidas vihameestele paha tehti? Saadeti lendva kallale! Võeti jalapikkune pihlakaoks, vesteti selle mõlemad otsad teravaks nagu nõelad, põletati tule peal ära ja visati selle maa peale, kelle kaela lendva pidi minema. Pärast vaadati kõrvalt, kuidas loomad rabanduses maha varisesid ja perest mõni hing, jalad ees, teise ilma rändas. Tehti veel kaastundlik nägugi ette ja itketi silmad peast välja. Aga puha enda tehtud! Minu käsi pole selles üldse mängus olnud, aga kõigil on silmad hirmu täis — vilbus käis meil ja murdis karja maha ja viis Tõnise kaasa. Järgmine päev lähevad selle üleaedse juurde, kelle loomad veel terved on, ja jätavad sinna lävepaku alla kuivatatud konna maha, et siis on jälle hea vaadata, kuidas teistel läheb niisama viletsasti nagu endalgi. Sülitä üle öla ja ütle — küla rikkus minule, minu viletsus külale. Ilus, eks ole? Inimesed on lahked, inimesed on abivalmis, ainult vilbus on see kurja käskjalg ja kõige kurja juur. Seal, kus vilbus on ennast korraks näidanud, seal tuleb õnnetus, seal saab keegi surma või jääb haigeks! Kas sa tead, kuidas teise viljatulu ära võtta ja endale tuua?»

Nüüd nuttis ta juba kindlasti. Pole ime, kui homme ahjuesine nõge-seid täis kasvanud on. Vilbus luristas nähtamatu ninaga ja tänitas nagu kedagi jäljendades:

«Selleks too surnuaiast üks surnukirstunael ja mõned peotäied mulda. Pane see muld tulle ja suitsuta selle peal oma viljanõud, võta siis tuhk koldest ja raputa see oma põllule. Ise ütle — tulu mulle, kahju sulle! Nael löö renni alla põranda sisse ja pane kivi peale. Ja siis löö sellesama haamriga kolm korda teise õuevärava pihta ja ütle — õnn välja ja õnnetus sisse! Ise aga mine tagurpidi käies kodu poole ja heida koos kõigi riietega ahju taha magama. Pea alla pane luud ja niimoodi, et luvatiügas vaatab otsaga vastu seda ust, millest sa sisse tulid. Siis on varsti teise mehe viliaõnn sinu käes. Ilus, eks ole?»

Vilbus tuli korraks jälle tervenisti nähtavale, ta lausa punetas näost. Liigutasin varsi parema käe sõrmi, need olid tuimaks jäänud.

«Sa peaksid inimestest aru saama. Nad tegid seda suurest vaesusest. Pealegi andsid sina ise eeskuju,» ütlesin ma, ja kohe kahetsesin öeldut. Vilbus kadus silmapilkselt ja samas hakkas lihatünn minu poole veerema, tõstsin jalad üles ja surusin vastu tünni, teisel pool ähkis vihane vaim. See punnimine kestis teab kui kaua, mul hakkasid juba põlved nõtkuma, siis sähvatas vilbus üles, tünn veeres kolinal nurka. Ma tõmbasin särgikrae lahti ja hingeldasin pingutusest, ülevalt kähistas vilbus sappi alla:

«See olgu sulle õpetuseks. Nemad teevad seda vaesusest, aga mina olen see kõige kurjem! Mis paha saan mina enam inimestele teha, kui nad ise otsast otsani kurjust täis on? Ütle, mis ma pean tegema?»

Vilbus nuttis.

Kui ma hommikul silmad lahti tegin, tajusin kohe õhus rasket tuska. Aken oli ööseks lahti jäänud, tänaval kolistas tramm ja vilistas pöörangul. Vile käis luust ja lihast läbi. Voodi alt ronis Sultan välja, ajas löuad pärani ja painutas kõhu vastu põrandat. Ta liputas saba ja vaatas mulle otsa, siis kiunatas ja hüppas ukse poole.

«Mina sind kuradit välja ei vii. Tee või põrandale, küll pärast ära koristatakse.»

Toppisin sussid varvaste otsa ja läksin Sultanist mööda uksest välja. Koer trügis minuga kaasa ja jäi ukse juures saba liputama, tatsutasin sussidega vastu parketti käimla poole, seal istus keegi ees, läksin kööki ja panin suitsu ette. Tubakal oli kopitanud maitse, tõmbasin suitsu kiirete lühikeste mahvidega. Naine tuli väljakäigust, tal oli pea hommikuiselt sagris ja silmad unised.

«Tahad sa kohvi ka?»

Mõmisesin vastu midagi seosetut ja tormasin temast mööda välja-käiku. Istusin seal niikaua, kuni külm kivipõrand mind tuppa kihutas, jõin kiiruga kohvi, vandusin lipsusõlme tegemise juures ja lõin ukse enda järel prõmmides kinni.

Tööl saadi minu tujust otsekohe aru. Laborandid põgenesid laiali nagu parv kerglasi värvitud liblikaid, õhku jäi rippuma nende muretu sädin ja odava lõhnaõli lääge aroom. Teised tegelased peitsid ajalehed sahtlitesse ja tegid tõsised näod ette. Keegi polnud suuteline ära aimama, kust pauk lahti läheb, kõige targem oli vaikselt istuda ja oodata. Istusin oma laua taha, mul oli üsna piinlik kogu selle jandi pärast. Mõni inimene võiks isegi rahuldust saada, kui kõik teda kardavad, mina pole selleks ometi mingit põhjust andnud. Astusin lihtsalt voodist vasaku jalaga välja — kas mina selles süüdi olen. Või sa unisest peast aru saad, missugune jalg enne põrandale astub. Pean ma igal hommikul tööle tulema, nagu naeru täis, tere hommikust, seltsimehed, laborantidele mehine käeviibe, teistel isiklikult kätt suruda, tere hommikust, kolleegid. Tõmbasin kitli selga ja pugessin Taaveti külje alla.

«Mida sa posid?» küsisin sõbralikul toonil.

Taavet ei tõstnud peadki, kõssitas edasi ja mühkas:

«Aruanne esitatakse aasta lõpus.»

Andsin talle kerge võmmu kuklasse.

«Mats! Mina tulen lahtise südamega, tema aga poriseb vastu. Läksid naisega riidu?»

Taavet ei vastanud. Minupärast mine riidu. Säherduse konksuga ei elaks mina ühtegi päeva. Vana eblakas.

«Ma tegin öö läbi tööd,» ütles Taavet.

«Tore küll. Mis sa tahad, et ma sind nüüd koju laseksin, välja magama?» hakkasin vastu norima. Kõik kohad on mätreid ja kannatajaid täis, kõikide ees tuleb hea nagu teha ja igäuhele kaasa tunda. Inimene saab selle eest üsna viisakat palka, et ta oma töö ära teeb, ja mina pole kohustatud temale kaasa tundma, kui tal päevatundidest napiks jääb. Tulgu tööle kas või otse laua tagant, oma asjadega peab ikka ühtemoodi hakkama saama. Talle muidugi meeldiks, kui ma praegu tema tööalasesest innukusest vaimustusse safuksin. Lasen tema ette põlvili ja tänan juhtkonna nimel vaest kannatajat, tõelist vaimuhiiglast. Seda ta tahaks.

«Midagi ma ei taha. Mine räägi parem Lindaga. Ta pani möödunud nädalal terve katsete seeria jälle nahka. Miks see temale lubatud on? Kui mina oleksin sellise asjaga hakkama saanud, oleks kisa kui palju. Aga Linda on Linda, eks ole?»

Taavet hakkas mulle tööpoolest närvidele käima. Seda võisid nad siin ka varem omavahel sosistada. Linda ees ja Linda taga. Arvavad muidugi, et minul on temaga tont teab mis asjad arenemas. Niipea kui võtad tööle ühe siledama näoga tüdruku, on kohe seda laadi jutud

platsis. Nende vastu pole muud rohtu kui vait olla. Hakkad tüdrukut taga kiusama, siis räägitakse, et näed, tüdruk ei käi tema tahtmise järgi ja ülemus tasub kätte. Ja alust pole mitte mingit.

«Millega ta siis hakkama sai?»

«Mina tema suuvooder pole. Mine küsi ise.»

Linda kükitas kõrvaltoas külmutuskapi ees. Ta tõusis püsti, kui ma sisse tulin, viskas oma valged lokid silmadelt ja jäi ootavalt seisma.

«Taavet kaebab sinu peale,» alustasin tusaselt. Polnud mingit tahtmist selle valgejuukselisega norida, aga kõik oli juba kord nii läinud, las läheb samas vaimus edasi. Kõigest hoolimata oli ta väga esinduslik naine. Liigne tarkus oleks siin üleliigne.

Linda kõverdas põlglikult huuli.

«Nagu lasteaed. Üks kaebab teise peale. Mul on endal paha, miks ta minuga ei räägi! Miks ta nohiseb omaette ja ei tee minust väljagi? Mis ma nüüd tegema peaksin?»

«Mine ja lase tema ette põlvili,» proovisin naljatada, aga see kukkus üsna halvasti välja. Õigupoolest ei meeldinud mulle ka sellised saamatud mehikesed, kes ise oma katsetega hakkama ei saa ja lasevad laborantidel kõik ette ja taha ära teha.

«Kui Taavet möödunud aastal refraktomeetri ära lõhkus, ei olnud viga midagi. Nüüd on kohe traagika. Kujuta ette, tema katsed ei tulnud välja! Õige mul asi.»

Linda silmad välkusid tigidalt. Traagiline naine. Lavale peaksid sa minema, aga mitte siin virelema. Jäin talle liiga kauaks otsa vaatama. Linda taganes ukse poole. Neelatasin sülge ja müristasin vihaselt:

«Sa saad selle eest oma palga ja pead oma palga eest tööd tegema. Mina ei ole siin teie kasvatamiseks. Töö peab käima nagu õlitatud, selge?»

Tüdruk astus sammu minu suunas. Ta tõstis oma rusikates käed üles, mõtlesin, et see veel puuduks, kui ta nüüd lööma hakkaks. Pean tal kätest kinni krabama ja siis, ei tea mis siis veel juhtuda võib. Äkki tuleb mõni sisse.

Linda viskas mulle näkku:

«Mulle pole vaja teie sandikopikaid! Pole vaja! Leidke teine lollike!» karjus ta ja jooksis välja.

Panin külmutuskapi ukse kinni. Hulfumaja, tõeline hullumaja. Üks hüsteeritseb, teine hüsteeritseb. Kui keegi veel tööd ka teeks. Lindast oleks kahju. Ta on ju üldiselt kohusetruu töötaja. Alati ei tule tal küll kõige paremini välja, aga ikkagi nagu silmarõõmu eest. Mõni võib ka silmarõõmu eest olla, see pole ju mingi patt.

Krossmann tuli tuppa.

«Mis sa selle Lindaga tegid?»

Tõmbasin külmutuskapi ukse uuesti lahti. Krossmanni ees tundsin nagu aukartust, ta oli minust parkümmend aastat vanem ja kuidagi väga soliidne.

«Mis ma temaga ikka tegin.»

«Miks ta seal siis nutab, kui sa midagi ei teinud?» välgutatas Krossmann prilliklaase.

«Kuule, mina ei saa igähele putru lauale panna ja lappi ka veel ette siduda. Lasteaed, ausalt, tõeline lasteaed. Kohe pill lahti... Jumala eest, lasteaed.»

«Kas sa ei leia, et sa ise oled natuke närviline, et teiste asju ja vahekordi klaarida? Taavet rääkis mulle...»

Lõin külmutuskapi nii kõvasti kinni, et sees kukkus midagi ümber ja läks klirinal katki.

«See Taavet on kohi. Õiendagu ise oma laborantidega. Kui Linda meile tagumist poolt näitab, ei anna ma talle enam ühtegi laboranti.»

«Linda läheb minema?» tõusid prilliklaasid kõrgemale.

«Ähvardas. Minupärast mingi.»

«Mis sa temale ütlesid?» tuli Krossmann lähemale.

Kuradi intelligent. Terve elu istunud oma väarikuse otsas nagu rott urus. Minust endast saab paarikümne aasta pärast samasugune. Või veel hullempi.

«Mis arupärija sina, Krossmann, oled? Võib-olla oli meil siin plaan natuke juttu ajada, ja sina tuled kohe vahele. Sul on vist endal midagi südame peal, mis?»

Seda ütlesin ma asjata. Papi sai liiga pahaseks. Lõi ukse lahti ja nõudis koosolekut. See olevat ebanormaalne, selline olukord. Kui Taavet on süüdi, siis tuleb talle seda öelda. Kui Linda on süüdi, siis saab seda ka inimlikult ära parandada. See kõik tuleb kohe ära klaarida.

Kehitasin õlgu ja läksin talle järele. Suures toas ei teinud minust keegi välja, toetasin ennast ühe laua servale ja karjusin naistele:

«Kohv kiiresti valmis! Töö jätkke järele! Hakkame söimama! Taavet, võta klaasid välja. Ilma piirituseta tapate üksteist veel ära. Krossmann protokollib.»

Laudade tagant tõusti püsti.

Rehealusest tuli tuulehoog, sasis ahjus leegist kinni ja keerutas suitsu silmadesse, vilbus luristas nina ja läks pomisedes uksest välja. Hetkeks jäin ma üksinda, hõõrusin tahmaseid käsi vastakuti, siis tuli lühikeses vammuses mehike, kuivetonud ja konksus. Tema vesistavad vanainimesesilmad seirasid mind lahke uudishimuga. Vanake naeratas ja kükitas mu kõrvale põrandale.

«Noh, inimeselaps, kas heidutasime su päriselt ära?»

Sirutasin kangestunud jäsemeid ja lõin tüdinult käega.

«Mis nüüd päriselt või... Aga üpris imeline on kogu see olemine.»

Vanake noogutas mõistvalt pead. Võttis kaks haavaronti ja viskas tulle. Vilbuse äraminekuga oli kadunud roheline valgus ja ahjutuli andis jälle tavalist sooja. Vanamees näis ka üsna mõistlik olevat. Ta askeldas peremehelikult ahju kallal, soojendas leegi üles ja istus uuesti minu kõrvale maha.

«Sa oled siin kohe nagu omainimene,» üritasin nalja heita.

«Eks ma olegi,» vastas vanamees. «Oh, ma mäletan selle talu mitu põlve ära. Igasuguseid inimesi siin nähtud ja kuulnud.»

«Oled siin nagu majavaimu eest või?»

«Eks nad mind kutsunud nii ja naa. Üks perenaine oli kurja meelega, see hirmutas minuga lapsi, ütles ikka, et oot-oot, kui majahall tuleb, siis te saate. Justkui mina oleksin sellele majale ealeski paha teinud või soovinud. Sellele perenaisele raputasin küll mõnikord tuhka leeme sisse, aga ka rohkem kiusu pärast, ei mina tema peale tõsist viha kandnud.»

Sättisin ennast tulele lähemale. Rehealuses oli kõik vaikseks jäänud.

«Tea, kas teised on juba ära läinud?» küsisin.

«Eks nad pea teises kohas oma lõkkarit edasi. Vast läksid Pärna Märdi

lauta, täna niisugune öö, ei neil ole kusagil asu. Sa ära karda, küll mina kõige kurjema ära hoian.»

Väristasin õlgu.

«On siis kõige kurjem ka olemas?»

«Kõike on. On väikest kurja ja suurt kurja. Aga head ka,» rääkis vanamees elutargalt. «Inimesed ise on meid kurjaks teinud. Seesama perenainegi, mispärast ta mind kartis ja kõik minu kaela ajas? Ikka sellepärast, et ta ise kuri oli. Mõnikord tuleb saunast tuppa ja mõni vanapaganapoiss kipub teda hoovi peal natuke katsuma, jälle olen mina süüdi, nagu oleks mulle seda kondihunnikut vaja. Teinekord kohe mõtlesin, et kutsuks Väästrest luupainaja talle kallale, aga nagu hale ka teisest. Oma maja inimene ikkagi.»

«Aga sa ise? Kas sina oled ka siit pärit?»

Vanamees kõigutas pead, vaatas mulle otsa ja ähvardas naerdes sõr-mega.

«Küll sina oled aga uudishimulik. Või kohe tahad teada, mis millest alguse saanud ja kust keegi tulnud. Et kui algus on olnud, siis tuleb lõpp ka ja saab ometi neist majahallidest ja vaimudest lahti.» Ta tõsines ja vajus mõttesse.

Ma ei tahtnud teda segada. Aimasin, et ta kas räägib mulle ise või ei räägi sundimise peale midagi. Vaatasin vanameest, nagu veidi metsa poole vanameest ikka vaadatakse, ja kui poleks olnud seda partel istujat ja muud kampa, polnuks mul midagi selle vastu, kui niisugune vanake äkki minu kõrvale oleks tekkinud. Ei oleks mina ta käest pärima hakanud, kust ta siia sai, ja karta pole teda ka nagu põhjust.

«Me elasime vanasti siin mäe otsas. Sa tead küll, kui siit karjamaalt Topu lahe poole edasi minna, seal on üks mägi. Või mis mägi ta tühi nüüd on, niisama kungas. Aga siis oli ta rahva silmis suur ja püha mägi. Elasime seal kolmekesti, Tapuaia Rits ja Taaritõrikese Adu olid ka. Istusime mäe otsas, vaatasime, kuidas merel laevad sõidavad, jõime käärinud kasemahla ja laulsime, ikka et nõka, nõka, nõka, nõnn, nõnn, nõnn. Rahvas käis siis meist kaarega mööda ja katsus, kuidas koju jõudis, ja hingeldas seal, et tondid ajavad mäe otsas joru, küllap nüüd midagi jälle juhtub. Need hädaldajad olid küll enamjagu noorem sort inimesed, kes ei teadnud, kuidas meiega ümber käia. Vanemad tassisid paar kukke mäe otsa, veristasid ära ja patsutasid käega vastu kivi — me istusime siis kivi all vakka —, küll nemad seda teadsid, et Rits ja Adu ja Paap, ei ole häda midagi, mis need noored loravad, saage nendest aru, neil silmad uut usku ja hirmu täis, muidu on kõik rahulik. Mõnikord ütlesid, et kui aega saate, tulge mu lammast vaatama, on teine nii viletsavõitu, vast saate jalule upitada. Jaanilau-päeval pidas pererahvas meie kivi ümber pidu. Perenaine tegi mitu päeva võid ja küpsetas leiba. Kolm päeva enne jaanilaupäeva ei joodud piima, kõik hoiti söömapeoks. Kui siis laupäeva õhtul päike looja läks ja pimeduse vari ennast hingama läinud ilma üle laotas, algas pidu peale. Keset platsi tehti suur tuli, pererahvas istus selle ümber ringi. Toodi söögikraam kohale ja osa pandi meie tarvis kohe kõrvale, veel enne, kui keegi omainimestest midagi maitsta sai. Ühele valgele lehmale oli must riie ümber seotud ja seda veeti söömise ajal ümber tule, et jumalad teda õnnistaksid ja ühes temaga tervet maja ja karja ja kõiki elavaid olevusi. Meie kolmekesti need jumalad olimegi. See jumal, mis praegu on, tuli hiljem. Ei mina teda tunne. Kui keegi tuli seda pidu salamahti pealt piiluma, siis läks meil hing täis, mis võoras inimene

ronib põõsaste taga ja luusib nagu varas. Ega temaga siis head juhtunud. Kui aga mõni lahtise südamega lõbust osa saama tuli, siis võeti teda hea meelega vastu ja pakuti süüa-juua.»

Vanamees ohkas nii sügavalt, et rinnus hakkasid viled laulma; ta kõhis kaua, viled rigisesid ja ragisesid, siis sülitas ta laraka põrandale, pühkis käisega suu puhtaks ja jätkas:

«Ilusad ajad olid, küll olid kenad ajad. Ei inimesed meid siis kartnud nagu tuld, ühesugused hinged olime kõik, elavad ja surnud. Aga pärast tulid nõiad ja lausumised ja kartus ja kadedus.»

Tõusin järilt püsti ja tammusin koha peal jalalt jalale. «Kas siis vanasti ei olnud kedagi karta? Ma siin enne rääkisin ühe tegelasega, see ajas küll hirmu nahka.»

«Eks neid ole muidugi olnud. Ma ju ütlesin sulle, et on halba ja head, Kõike on. Aga halb on nii suur ja võimas, et see heakene kaob sinna varju päris ära. Ma räägin sulle, kuidas siinsamas maa poolt tulla harude vahel kuusikus ükskord vanapaganad elasid. Ei mina tea, mis neile sisse läks, et nad selle koha valisid. Ma sõitlesin neid küll, et nüüd leidsite koha, pärast lõin käega, et mis nad ikka teevad. Aga üks pererahvas sai aru, et vanatühi on siiakanti tulnud, ükski laupäeva õhtu ei julgenud sealt kuusikust keegi üksik inimene läbi minna. Vanapaganad pesid oma lapsi ja vihtlesid nii, et terve mets värises. Inimesed hakkasid siis neile ka liha ja muud värki kuuse alla panema, et lojused ja majapidamine rahule jäetaks. Aga üks poiss tegi selle koha peale hunniku ja vanapagan vihastas ja pigistas poissi natuke kaelast. Pärast seda olid selle talu meestel kõigil mitu põlve armid kaela peal. Selle poisi isa, kes siis oli peremees, vihastas koledasti ja kutsus targa kohale. See pani sinna kuuse alla risti maha ja kihutas vanapaganad välja ja meid ka takkaotsa. Ma ei teagi, mis Adust ja Ritsust sai, panin suure jooksuga maja poole plagama, pugessin siiasamasse lõukasse ja ootasin, kuni tark ära läinud. Mis tark see oli, viimane loll, kes head ja halvad vaimud ära segab. Oh inimesed, inimesed, alguses toovad ohvreid ja pärast kihutavad minema.»

Vanamees näis veel tagantjärele solvunud olevat. Mind ajas tema jutt muigama, kuid tahtsin vanamehele meelepärane olla ja küsisin:

«Kas te siis selle targaga midagi ei saanud ette võtta, et ta teid ei oleks seganud?»

«Küll me oleksime saanud, aga kellele seda sissisõda nii vaja oli. Inimene teenis meie pealt endale ülalpidamist. Nii kui kusagil midagi lahti oli, ikka targa juurde, et tule ja aita. Nagu kindlam tunne, kui ise näed, kuidas sinu raha eest sulle head tahetakse teha. Minusugused on ju inimese jaoks liiga ebamäärased. Ja nii tulid igasugused targad ja nõiad ja posimised. Vaata, tarka pidi paluma, et ta sulle appi tuleks, nõida aga kardeti just sellepärast, et tema tuli ise, kiitis ja ülistas sinu majapidamist ja loomi, läks minema, ja pärast oligi pahandus majas. Mindi jälle targa juurde õpetust saama, siis ütles see, et mine nüüd, mees, koju ja ära anna mitte ühele võõrale mitte midagi, nii härdalt kui ta sinu käest ka ei paluks. Nõid tuli vaatama, mis tema nõidusest saanud on, ja hakkas peremehe käest midagi paluma, peremees aga ei anna. Siis läks nõid koju ja heitis hinge. Aga mis õpetus seegi on — ära anna midagi, kui sinu käest palutakse! Pärast hakati iga kiidusõna needuseks pidama. Ei tohtinud vee vagadust kiita ega tulega nalja kombel ümber käia. Tuleb naabrimees külla, siis ei tohi ta poole sõnaga midagi kiita. Kohe paremad suhted läbi ja endal veel nõia kuulsus ka

küljes. Inimese enda viga, hakkas igal pool tonte nägema ja ajas nad kõik ühte patta nagu pudru ja kapsad. Aga üks meid ole ka igasuguseid. See on õnnetu inimene, kelle vaim nõrk on, see näeb igal pool tonte ja kummitusi.»

«Siis olen mina ka õnnetu inimene, ma näen neid terve tänase öö,» heitsin mõrudalt nalja.

Vanamees köhis.

«Kes sindki teab. Aga seda ma sulle ütlen, et kui ühe inimese käest minnakse abi saama ja sellel inimesel on tõepoolest võimu arstida ja parandada, aga samal ajal oskab ta nõiduda ja pahandusi teha, siis ära parem selle inimese juurde minegi. Kõik on siis segamini nagu pudru ja kapsad, pärast ei saa enam sotti. Sa arvad, et annad kolm veretilka ära, et ainult siis oled kadunud hing ja Ruubentiltsi võimuses? Ei, ei ole see nii lihtne, see asi käib hoopis peenemalt, pärast ei saa isegi aru, mis on mis.»

Vanamees kobistas püsti.

«Ma kuulen, need tulevad nüüd tagasi. Kaon parem ära, ei taha nendega koos joriseda. Aga kui ilusasti me omal ajal Adu ja Ritsuga laulsime. Ikka — üssa, üssa konku ja üssa, üssa konku...»

Vanake sättis kübara peas paigale ja kadus läbi krohvitud ahjuseina. Rehealuse uks löödi pärani lahti.

Kõik sahtlid olid juba kaks korda läbi otsitud, aga kausta ei tulnud kusagilt välja. Ma mäletasin hästi, et mujale ei saanud ma kausta panna, hindasin seda liiga kõrgelt, et koju kaasa võtta või laua peale lahtiselt vedelema jätta. Panin ta kindlasti sahtlisse ja keerasin sahtli lukku ka veel. Siis ei tulnud mul loomulikult pähegi, et kaust kaduma võiks minna. Nüüd oli see aga kadunud. Tõstsin ülejäänud paberipahna sahtlitesse tagasi. Palju asju oleks võinud ära visata, praegu polnud aga koristamiseks aega. Kaust oli kadunud. See polnud ju teab mis traagika, ma mäletasin põhimõtteliselt seda lähenemist, mis nii mõnelegi mehele silmad ette annaks, ainult arvutusi polnud enam kusagilt võtta. Ilma arvutusteta ei tõesta ma midagi. Kõigile on vaja fakte, üldine meetod võib küll väga huvitav olla, aga kui mul pole fakte, jääbki see ainult huvitavaks meetodiks ja kiiremad tegelased kasutavad selle kohe ära. Minu enese vastu. Väga hea ja lihtne lähenemine; pärast ei loe enam midagi, et minu enda välja nuputatud. Kuidas saab kaduda nii suur kaust, ega see mõni sukanõel ole.

Lükkasin sahtlid kinni. Oli parajasti lõunavaheaeg, kõrvaltoas istusid kõik ühe laua taga koos, laual seisis suur kohvikann ja terve virn saia-kesi. Igaüks võttis oma äranägemise järgi, ainult et pärast pidi toojale ausalt ära maksma. Selline ühine söömine ja kohvijoomine oli omaette pühadus. Keegi, kes tahtis teistele head teha, läks ja tõi oma raha eest saiakesi ja kutsus siis kõik kohale. Teised imestasid ja tänasid ja istusid laua taha. Heatahtlik istus viimasena ja oli erutatud ja õnnelik, sest tänu tema vastutulelikkusele ei saanudki tekkida küsimust, kes täna läheb saiasappa või kohvi ostma. Need ühised lauasisustumised lähendasid kõiki. See oli pühalik toiming, ja nüüd ma rikkusin pühadust.

«Mul on üks kaust kadunud,» ütlesin vaikselt, iga sõna meelega rõhutades. Kõikide pead pöördusid minu poole, lisisin kiiresti juurde:

«Head isu.»

Mulle lükati kohvitass ette, segasin aeglaselt suhkru sulama ja mõt-

lesin juhtunu üle järele. Kõige lihtsam oleks korraldada üldine paa- nika, viimne kui nurk otsitakse läbi, kuigi sellest mingit kasu poleks, sest kaust, kui ta juba kord kadunud on, ei saa lihtsalt nurgas vedelda, see peab olema kusagil kindlas kohas. Kas olen ma ise ta liiga hästi ära pannud või on seda teinud keegi teine. Sel juhul — kes? Ja mis veel tähtsam — miks talle seda kausta vaja läks?

«Kas keegi pole siis näinud ühte siniste kaantega kausta?»

«Mis seal vahel oli?» tunti huvi.

Rüüpasin söömu kohvi. Küsimus on muidugi õigustatud. Seda enam, et siniste kaantega kaustu on meil liiga palju. Oleksin pidanud selle peale ise tulema ja valima hoopis teist värvi kausta, näiteks punase. Kui ma nüüd ütlen, mis seal kaante vahel oli, saab sellest terve maja teada. Kõik kohad on siis sosistamist täis — mõtle, kaotas oma andmed ära, eks näis, kuidas ta sellest supist välja tuleb. Niipea kui ma kusagil en- nast arvudega kaitsma hakkaksin, päritaks kohe — te leidsite selle kausta siis üles, soovime õnne; kui küsida tohib, kus ta teil ikkagi oli.

«Ei midagi olulist. Enamik lehti oli arvutusi täis, minu mustandid,» ütlesin rahulikult ja ei valetanudki. Seal olid tõepoolest mustandid. Ainuke häda oli selles, et puhtandeid polnud üldse olemas.

«Meil on viimase aasta kaustad enamasti kõik sinised, võib-olla on mõnega ära vahetatud,» avaldati arvamust.

«Kas teie sahtlites ei ole võõraid kaustu?» küsiti.

«Ei ole.»

Nüüd oleks paras aeg teha kõigile ettepanek oma paberites tuhnima hakata, ettekääne selleks on olemas. Võib-olla sattus tõesti sama värvi kaust mõne teise sahtlisse. Sattus täiesti juhuslikult, ja siis oleks asi korras. Ainult — miks peaksin mina sellise ettepaneku tegema, ega mina seda kausta võõrasse sahtlisse toppimas käinud; eks see, kes en- nast kahtlasena tunneb, otsigu ise kadunud asi üles ja toogu minu kätte tagasi. Jõin väikeste lonksudega kohvi ja vaatasin ootavalt ringi. Keegi ei hakanud omal algatusel sahtleid avama ja otsima, ainult Krossmann ütles, et tema sahtlitest võib ju järele vaadata, seal pole kunagi midagi üleliigset olnud, ta võib praegu peast üles lugeda, mis tal sahtlite kaupa olemas on. Ma naeratasin talle lahkelt vastu ja ütlesin, et ma pole teda kahtlustanudki.

«Kas sellest tuleb niimoodi aru saada, et sa kedagi meie hulgast kaht- lustad?» tõstis Taavet nina kohvitassist.

«Mul ei jää muud üle,» nõustusin temaga leebelt.

«Võib-olla tahad sa läbiotsimist?» ajas ta suled turri.

Vihasta, vihasta, kullake. Parem oleks, kui sa püüdlikkust üles näi- taksid. Sina peaksid ju aru saama, et igasuguse tühja-tähja pärast ei hakka ma skandaali tegema, sa peaksid kohe aru saama, et midagi täht- sat ja olulist on kaduma läinud, millest sul endalgi kasu võiks olla. Sa ju tead, et selle kaustaga tõestaksime nii mõndagi. Kui kaust välja ei ilmu, tuleb otsast peale hakata. Arvutusteks vajalike katsete jaoks paar kuud, arvutusteks enesteks veel teist niipalju otsa — arvesta ise, neli kuud kuluks ära.

Jõin kohvitassi põhjani ja tõusin püsti.

«Kaust tuleb üles leida.»

Veerand tunni pärast toodi minu lauale terve virn siniste kaantega kaustu. Piisas nendele pilgu heitmisest, et veenduda vajaliku sinise kausta puudumises. Minu omal olid servad narmendama löönud, need siin olid aga nagu uhiuued. Pärast käidi veel ühekaupa näitamas ro-

helisi ja kollaseid kaustu. Siis tuli Krossmann ja küsis, kus ma oma materjale tavaliselt olen hoidnud. Näitasin talle lausahtleid, ta näris prillisanga ja arvas, et võib-olla on need materjalid siit ära võetud. Mul läksid korraka käed niiskeks ja pea hakkas ärevalt surisema.

«Oletad sa sellist võimalust?» küsisin Krossmannilt. Hää! värises reeturlikult.

Krossmann kehtas õlgu.

«Ma ei oska midagi oletada. Kui aga keegi kausta pole näinud ja seda kusagil pole, siis jääb ainult oletada, et kaust on siit ära viidud. Nii totter kui niisugune oletus ka poleks, jääb ta ikkagi loogiliseks oletuseks.»

Käisin mööda tuba edasi-tagasi, siis jäin Krossmanni ette seisma ja võtsin tal kitlinööbist kinni.

«Sa arvad, et keegi võis nende materjalide vastu huvi tunda?»

Krossmann vist juba kahetses, et oli isikliku arvamusega lagedale tulnud. Tema ei oska midagi arvata. Ta lihtsalt mõtles, et peaks seda asja arutama — ikkagi liiga naljakas, kui päise päeva ajal hakkavad teaduslikud materjalid kaduma. Homme varastatakse niimoodi terve maja tühjaks ja keegi ei tee sellest väljagi. Ta oli niivõrd ärritunud, et vihjas koguni mõne mehe korraarmastuse puudumisele. Tulgu vaadaku tema sahtleid, seal on kõik omal kohal ja käe järgi. Nendest sahtlitest ei lähe midagi kaduma.

«Aga kui ma lähen ja võtan. Nii et sa ei näe. Mis kasu sinu korraarmastusest oleks?» küsisin õelalt.

Krossmann laiutas käsi.

«Noh, kuule . . . Niimoodi võib ju teab kui kaugele jõuda,» ei osanud ta midagi vastu öelda. Patsutasin talle õlale ja ütlesin, et õige hõlma ei hakka keegi kinni.

Läksin kõrvaltuppa ja viipas Taaveti välja. Pakkusin talle suitsu ja küsisin näiliselt hooletult, mida tema sellest asjast arvab. Taavet ei osanud midagi arvata.

«Müstiline lugu,» ütles ta ainult.

«Sina oled ju ainukene, kes teab, mis kaust see tegelikult oli.»

Taavet muutus valvsaks.

«Mida sa sellega öelda tahad?»

Ma püüdsin talle rahulikult seletada, et võib-olla tekkis tal mõni uus idee või tahtis ta kodus tööd teha, ta on ju varemgi kodus tööd teinud. Võttis kausta ja viis endaga kaasa ja pärast unustas sinna. Täna oli aga piinlik teiste ees välja öelda, et kaust tema käes on.

«Ma pole su kausta näinud sellest ajast peale, kui me arvutused lõpetasime. Siis sa veel ise ütlesid, et paneme selle nüüd kindlasse kohta ja lööme õigel ajal lauale.»

«Tõsi küll, aga kes seda usub,» ohkasin tülpinult ja jäin üksinda suitsu lõpetama. Linda tuli, salapärane nägu ees, ja rääkis, et tema olevat möödunud nädalal kuulnud, kuidas teise korruse mehed arutasid midagi meie uuest tööst, et põnev oleks teada, millega me jälle hakkama oleme saanud. Jäin talle imestunult otsa vaatama, Linda võis isegi solvuda, jooksin oma tuppa mantli järele ja kihutasin majast välja, nagu oleks mul kuri kannul. Jõudsin koju, kogu see jooksmine tahtis hinge seest võtta, tormasin raamatukapi juurde ja leidsin «Suurte sõnameistrite» pealt sinise kausta.

Õnneks tuli mardus üksinda, vähemalt näis mulle, et ta tuli uksest sisse üksinda. Ta kobistas kõhe partele, mina sinna nii kergelt ei pääseks, sügas käpaga oma koonu ja küsis:

«Kas sa arvad, et just inimene see kõige õigem ja targem on?» Ta heitis mulle altkulmu oma mardusepilgu, peitis siis silmad kulmupõõsaste varju ja tardus rohelise sammaldunud maski taha. Ta oli kuidagi tohletanud. Ja ma kartsin teda.

«Miks sa minu käest niimoodi küsid?»

Mardus ei liigutanud. Miks nad just mind oma ohvriks valisid, esinda siin üksinda tervet inimsugu ja värise oma naha pärast. Marduse vaiki-mises oli hirmutavat ähvardust. Liigutasin pead ja alustasin:

«Tegelikult on palju inimesi, mitte küll eriti palju, aga ikkagi on kuulda ka neid häáli, mis väidavad, et inimene polegi looduses kõige täiuslikum. Näiteks delfiinid. Või kotka silm näiteks. Kas see teadmine rahuldab sind?» Tundsin, et jutt võtab sellise suuna, kus minust eriti vestlusvõimelist partnerit pole. Aga rääkima ma pean, seda oli õhust tunda, et ma ei tohi vait jääda.

Mardus leidis midagi habemest, alla pudenes tükike kasetohtu ja samblatutte. Ta matsutas mõtlikult.

«Te olete igavad.»

Ma ei saanud kohe aru.

«See tähendab, vabandust, kes...»

«Inimesed on igavad,» kordas mardus.

Pagana surmakutsar, kas mina pean sinuga sellistel teemadel vestlema ja iseennast õigustama. Mis ma enam õigustan, kaitsma pean ma ennast, õhk oli hirmu täis. Kobasin taskust suitsupakki. Mardus liigutas parempoolset kulmupuhmast, selle all välgatas jälle hukatuslik silmavalge.

«Jäta käsi rahule. Kui rumalusi hakkad tegema, läheb sandisti.»

Tõmbasin käe taskust, aga ühe suitsu jõudsin ikkagi näppude vahele pigistada.

«Minu rumalused nüüd sulle ohtlikud saavad olla,» pomisesin endamisi. Kui paneks põleva tiku suhu ja seisaks seljaga ahjusuu poole, jääks päris hirmuäratav mulje, põsed hõõguksid punaselt. Aga tikk kustub kiiresti ära. Valisin silmadega tule ja tuha piirilt väiksema tuki välja, sirutasin käe lõukasse ja tõstsin tuki vastu suitsuotsa. Tõmbasin suitsu põlema ja viskasin tuki tagasi, ainult veidi aeglasemalt oleksin pidanud seda tegema. Kohe tuli ülevalt naerukihinat. Kõik nähtamatud haarasid kooris kaasa, rehe alt kostis kitse mõkitavat itsitamist. Leek lõi naerust kõikumama. Pimedusest sirutas välja karvane käelohmakas ja toppis ennast tervenisti koldesse. Haises kõrbenud liha järgi. Põlvedest tõusis soe värin rinnuni, neelatasin tubakast sülge.

«Ära mängi narri,» kähistas mardus. «Inimene ei saa tuld kätega puudutada. Tuli on teie hukatus. Kui inimene hakkas tuel liha küpsetama, läks ta laisaks ja rumalaks.»

Ta tuletas kõige rohkem laiskelajat meelde, kolme küünisega laiskelajat — need on samasugused sammaldunud ja muust prahist rohelised.

«Sul pole põhjust vihastamiseks,» jätkas mardus niisama ühetooniliselt ja, nagu mulle näis, kurvalt. «Sa ei saa tuld kätte võtta.»

«Ja sellepärast olen ma igav,» ajasin huuled torru.

«Mitte ainult sellepärast.»

Mardus peitis jalad kuhugi ära, keeras end kõhuli, nii et ainult ta habetunud lõust jäi parte servale rippuma.

«Sa mõtled igavalt.»

«Kuidas kellelegi,» vastasin solvunult. «Ma pole muidugi mingi vaimugeenius.»

«Ma tundsin omal ajal ühte nõida,» haigutas mardus laialt. Et sa oma lõualuud nikastaksid, et sa kogu oma teeseldud kurbusega parsilt alla variseksid ja selja välja väänaksid, manasin vaikselt.

«See nõid oli huvitav naisterahvas. Ta topiti tulle. Sina oleksid pärast ka tule ümber tantsu löönud. Sellestsaati, kui palju huvitavaid inimesi tulle aeti, muutusid inimesed igavaks. Teiega pole enam midagi peale hakata.»

«Miks peaksite teie inimestega midagi peale hakkama?»

«Meie ise pole ennast välja mõtelnud,» vastas mardus. Tema hääles oli praegu tunda väarikust. Võtsin kogu kadunud meelegendluse kokku ja sisendasin endale, et olukorda saab ka üpris koomilisena võtta. Saab ometi tõelise vaimuga juttu rääkida. Pärast ei usu keegi. Mul hakkas sellest isegi lõbus.

«Meie ei mõtelnud ennast ise välja,» ütles mardus veel kord. Ta vaatas mind mõningase kahtlusega, ilmselt tunnetas ta otsekohe seda meeleolumuutust, mis minus toimus. Sai aru, et ma suutsin välja piiluda sellest hirmuudust, milles ta mind senini oli edukalt hoidnud. Seda oskas ta hästi.

«Inimesed vajasid meid,» jätkas ta nagu pastor kantslist. Korduv on kõik siin ilmas, ei midagi uut, vanakurja käsilane ja tema vihane vastane maa peal kasutavad isegi üht ja sama kõnepruuki ja häälevärinat.

«Me oleme sama vanad kui inimkond. Kui poleks tulnud neid sealt,» ta viipas käega mere suunas, «elaksime iga inimese vaimus edasi. Ainult need, kes tassisid kohale ühe, tegid meile palju kahju.»

«On ju ükspuha, kas uskuda teid kõiki või ühtainsat?»

Mardus vaikis. Mulle näis, et ta mõtleb, mida vastata. Päris mõnus jutuaajamine oleks, kui need nähtamatud meid rahule jätaksid. Siis liigutas ta ennast.

«Mitteuskumine on ka ebausku.»

Ilmselt oli ta selle ütluse peale uhke, võib-olla isegi muigas seal üleval.

«Sa oled nutikas mees, mardus,» ütlesin kiitvalt. Vastik pugeja.

Ta itsitas naerda.

«Eks ole meiegi elu näinud. Me saaksime hästi läbi. Oleme samasugused nagu inimesed, ühesugused head ja vead on meil küljes. Meie seas pole ainsatki kõikvõimast. Ainult see seal,» mardus torkas näpuga lakke, «on selgeltnägijaks tehtud. Meie oleme nagu inimesed ja inimesed on nagu meie. Teie eneste rumalus, et meid taga kiusama hakkasite. Nüüd saite endale küll paraja mehe etteotsa.»

«Kuule, aga teda pole ju üldse olemas! See on kõik müüt, väljamõeldis, fiktsioon! Miks sa mind temaga ähvardad?»

«Sa oled loll ja igav,» löikas mardus jutu järsult katki. Ilmselt puudutasin tema hella kohta. Vaimustatud iseenese julgusest, pärisin edasi:

«Ma ei teadnud, et sinu jaoks eksisteerivad ebasobivad teemad. Anna mulle andeks.» Seda viimast ma lausa irvitasin talle näkku. Säh sulle nüüd, mardus, ma näen sind läbi. Ei loe sinu hirmutamise midagi. Sul pole üldse kasulik seda teist, seda ainsat puudutada. Parem vaiki ta maha, sa ei tahagi, et ma teda ei usuks või teda ümber lükkaksin. Las ta jääda edasi ähmaseks ja kättesaamatuks. Nii on sul praegu ka hõlpsam üht lihtsurelikku oma meelevaldas hoida. Liiga konkreetne vastane

nõrgestaks sind ainuüksi oma juuresolekuga. Mida segasem ja kaugem, seda parem sulle.

«Ka virvatuled hirmutavad üksikut teekäijat, aga ükski teekäija ei tea aimatagi, et nad ka ise üksteist kardavad ja vihkavad.»

Mardus kargas partel püsti. Tema pulstunud juuksed määrduisid laepalkide nõest mustaks. Ta sirutas oma kondise sõrme välja ja ähvardas:

«Sa mängid ohtlikku mängu, mees. Mõtles, kelle kätes sa oled. Mõtles sellele, et koiduni on veel hulk aega. Talitse oma meelt ja hoiu keel hammaste taga.»

«Ma ei saa seda hammaste taga hoida, kui sa aina vastamist nõuad. Kui sa ise oma küsimustele vastused ära tead, miks sa siis üldse minu käest pärid?»

Tõusin püsti ja viskasin pea kuklasse, tegin seda küll pigem vajadusest mardust paremini näha kui julgusest. Kes teab, milleks ta veel suuteline on.

«Ära ägestu, mardus. Senini rääkisime rahulikult, teeme seda lõpuni samas vaimus,» püüdsin leebem olla.

Mardus sasis habemest kinni, nii et peale kuuseokaste ja sambliku-tortide habemetuustid alla lendasid, matsutas mõnda aega ja ütles:

«See pole oluline, kes või mis. Kust kohast või mispärast. Kõige juurimine on hukatuslik. Tea, et on, et on olemas. Muu vastu ära huvi tunne. Liigne huvitundmine pole kunagi kasulik olnud.»

Loti naine vaatas tagasi ja jäi soolasambaks. Vanad naljad, nendega sa mind ei püüa.

«Aga kuidagi pead sa ju aru saama, mis ümberringi toimub. Kuidagi pead sa selle vastu võtma ja ära seedima. Ja mõistusega otsustama, kuidas sa tegutsema hakkad.» Minugi hääletooni oli tekkinud midagi maitsevavat.

Mardus liigutas ennast kärsitult.

«Loll ja igav oled oma mõistusega. Meile pole seda vaja. Siiani oleme ilma hakkama saanud. Varem said inimesed ka. See nõid, kelle te ära põletasite, sai ilma hakkama. Tal polnud vaja mõistust, tal oli sootuks midagi muud, ja see tegi ta targaks ja huvitavaks.»

«Inimesed ei eita alateadvuse jõudu. Aga ainuüksi sellega kaugemale ei jõua. Sa ülistad pimedust. Aga ma saan sinust aru, sa oled pimeduse-riigist.»

«Tühjagi ei saa aru. Sa ajad käegakatsutavat taga. Praed liha tulel, aga endal näpud tuld ei kannata. Vilets oled.»

Tegin näo, nagu poleks tema vahemärkust tähelegi pannud. Ma olin juba hoogu sattunud.

«Näiteks intuitsioon on täiesti vajalik nähtus. Keegi ei eita intuitsiooni tähtsust, peasi, et poleks intuitsivismi. Seal on müstikani ainult üks samm.»

«Aga mis siis mina olen, aga mis need seal on?» karjus mardus. Ta keksis nõgistel partel ringi, paar puunotti varisesid põrandale. Nende kukkumine pani nähtamatud uuesti ulguma. Katusel hirvus hobune. Ninna löi vänget väävlihaisu ja üle rehetoa veeres sädemeid pilduv tulekera, millest tolknes välja hõõguv keelelabidas. Keel limpsas mu püksisääri, need hakkasid kohe suitsema. Taganesin nurka ja rapsisin riidetelt tuld maha.

«Sa tahad teada, kes või mis. Sa tahad teada, mis on esimene ja vii-

mane, mis on algus ja lõpp. Pole see sinu asi ja pole mina sulle selle seletaja,» märatses mardus.

«Mida sa üldse seletada tahad?» karjusin läbi tulekera praksumise ja ragina.

«Ära pea ennast paremaks! Ära pea ennast kõikvõimsaks! Sa oled hullem kui meie. Ma ei vahetaks sind viimase härjapõlvilase vastu, nii vilets oled sa. Aga sina oled meist ära pöördunud ja vaimud enda ümber ära kaotanud!»

«Käi sa kus kurat!» hädaldasin oma pükste kallal. Terve jant hakkas liiale minema, liiga materiaalseks muutus kogu see absurdum, mul polnud teisi püksegi kaasas.

Mardus tuli kerge, noorusliku hüppega partelt alla. Ta silmad olid punast raevu täis valgunud. Tont jäi minu ette seisma, mul tõusid peas juuksed püsti, siis pöördus ta ümber ja sülitas maha.

«Sa oled endale ise karistuse määranud.»

Ma ei jõudnud silmagi pilgutada, kui koldes tuli kustus.

«Nii see kauem edasi kesta ei saa,» raius Krossmann juba kätega kaasa. Isegi nii tagasihoidliku mehe laubalt immitses higinõre alla. Vaatasin teda ja mõtlesin, et noortel ja tervetel meestel tekivad ponnistusest higimullid kui purakad, temal aga ronib peaaegu märkamatu nireke mööda halle meeleskohti vaevaliselt allapoole. Seegi ei jõua kaugele. Krossmann võttis valge taskuräti ja pühkis otsaesist. Puhas higi sul.

Sirutasin jalad laua all välja, puudutasin seal kellegi teise jalgu ja vabandasin. Krossmann oli rääkinud juba kaksteist minutit. Kahetsesin, et ma polnud algusest peale esinemisaega rangelt piiranud, nüüd võivad jutustada õhtuni ja homme läheb vanas vaimus edasi.

Krossmann lõpetas.

«Tuleb leida mingi lahendus,» ütles ta lõpuks.

«Andesta, et ma sinu jutusse sekkun,» ütlesin.

«Ma lõpetasin.»

Krossmann istus ja pühkis algul prille, siis veel kord meeleskohti.

«Väga hea. Ma tahtsin täiendava märkusena ainult niipalju lisada, et lahendust otsida pole vaja, sest pole midagi lahendada. Tuleb lihtsalt korralikult tööd teha. Ja ongi lahendus käes. Aga seda võetagu ainult märkusena. Soovib keegi veel sõna?»

Kõik istusid vaikselt. Oleksin pidanud lõpuni vastu pidama ja vait olema, muidu võetakse seda oma arvamuse pealesurumisena ja pärast ei räägi keegi enam midagi. Aga minul pole rohkemat pakkuda, mina olen oma arvamuse lühidalt ja selgesti ära öelnud. Ja algusest peale olin ma selle arutelu vastu. Mul pole midagi öelda. Kui inimesed tahavad mängida demokraatiat, siis mängigu. Selle mängu alla mahub väga palju. Aga kõik see võtab aega, kuigi ma alati olen nõus kaasa mängima. Praegu peaks hoopis ettekande peale mõtlema.

Sõna ei soovinud keegi.

«Julgemalt, julgemalt. Laduge oma mured lauale, seal ruumi veel jätkub,» turgutasin tagant. Kõik istusid, pead norgus, sodisid paberile kuradikesi või urgitsesid kõrvas, igahel oli meelepärane tegevus leitud ja sõna ei soovinud keegi võtta. Kõlupead.

«Lõpetame siis ära, kui kellelgi midagi öelda ei ole,» ohkasin kergendatult. Läheb nagu ikka.

Korraga hakkasid kõik läbisegi rääkima, ma üritasin püüda üksikuid fraase, siis seadsin silmad mõtlikult vidukile ja kahetsesin, et mul nii rahulikku iseloomu pole, mis lubaks kas või veerand tunnikest vaikselt tukkuda. Võiks jääda ainult üks avariilüliti, mis vaikuse puhul tööle hakkab, siis jõnksatab pea üles ja keel vormib järgmise küsimuse valmis.

Keegi pole kunagi midagi inimlikult arutanud, mina ei ole süüdi, riigi köis, kõõgis tilguvad kraanid läbi, las lohiseb, elektripirnegi pole, Kaubamajas nägin kummivoolikuid, kellegi asi pole, Taavet lõhkus möödunud aastal refraktomeetri ära, me käime kõik tööle, õhk peab olema steriilne, lõunavaheaeg kestab poole kaheni, kui saaks, elektripirnid on totrus, me võiksime ühise väljasõidu teha, Morris kirjutab «Nature'is», oleks natuke soojust.

Soe ja mõnus oli istuda, jutukõmin uinutas meeldivalt, hääled mulksusid nagu uppuvad pudelid. Kinod võib tavalise ringvaate ajal lasta reklaamkuulutusi niivõrd kiiresti kaadrite vahele, et vaatajad neid üldse ei näe. Pärast seanssi on jäätisemutikesed kabuhirmus, kui neil viimane eskimojunn väevõimuga käte vahelt ära krabatakse. Lihtsalt reklaamiti oskuslikult jäätist. Silmad ei suutnud kinnistada, aga ajuni jõudis. See sumin ei jõua mulle ajunigi, aga midagi teravalt ebamugavat hakkas puurima. Avasin silmad ja vaatasin kõik kohalviibijad teraselt üle. Ei, ikka needsamad hingestatud näod, kõik vehivad kätega, erutuspeena palgeil, lokid lehvivad. Kirgede möll. Arutavad tõsiselt asju, tahavad olukorda parandada. Panin silmad kinni.

Laste nääripuu tuleks teha, tähistame kõikide sünnipäevi, elektripirnidega saame hakkama, milles küsimus, rohkem oleks vaja üksteise mõistmist, inimlikku soojust, mul läheb poole tunni pärast elektrirong.

Ei saa rahulikult istuda, midagi on valesti, hakkasin toolil nihelema. Keegi häirib mind, keegi räägib midagi pahasti, aga ma ei kuule seda. Kui kärataks praegu peale, kohe jäävad vait, aga siis ma ei saagi teada, kes niimoodi rääkis ja mida ta rääkis. Teesklesin edasitukkumist, ise jälgisin vaimustusse sattunud vaidlejaid ja püüdsin iga sõna tabada. Ja siis sain aru. Räägiti ainult üksikuid sõnu üldise jutu vahele. Need moodustasid tagurpidi lauseid. Kõlas üsna arusaadavalt, kui oleks võimalus seda rahulikult kuulata, aga isegi nüüd sain ma aru.

«Mihklipäev oma on oinal igal. Otsas silma sind salli ei.» Ja samas vaimus edasi. Taavet lõbutses. Kahju, ma arvasin, et sa oled enamaks suuteline. Labane võte. Koolipoiste naljad.

Pööratasin lauale, nii et kohvitassid hüppasid.

«Kõik on selge. Mingit otsust me vastu võtma ei hakka. Pisasjad lähendame töö korras. Taavet teeb oma katsed ise ära. Kontrollina, kui ta laborante enam ei usalda. Aega on kaks kuud. Aruanne esitatakse aasta lõpus, nagu sa ise enne ütlesid. Eesriie, palun.»

Kolistati toolidega ja mindi laiali.

Hüppasin püsti, et ahjus tuli põlema puhuda, tuha alla olid kindlasti mõned hõõguvad tukid jäänud, aga külm kondine käsi haaras minust kinni ja surus uuesti istuma. Seljas sähvatas tuim valuhoo, käsi libises allapoole, jäised sõrmed klammerdusid südame ümber. Karedad juuksed langesid mu näole, ägasin nende raskuse all, luupainaja murdis mu käsi selja taha, painutas abaluid kokku.

Nad tahtsid mind rattale tõmmata. Selgroog raksus, valu põletas niu-

deid ja külmast lõdisedes hakkasin ma meelde tuletama aegade hämarusse unustatud palvesõnu:

«Meie Isa, kes sa oled taevas...»

Randmetest tõmmati valutraadid läbi, käed venitati laiali, painaja sõrmed surusid meeleskohtadele. Soigusin uuesti palvet.

Mardus karjus pimedusest:

«Pea püsti, inimene, pea püsti!»

«Ma ei saa, ta hoiab mind kinni,» kaeblesin vastu. Siis kuulsin läbi tontide võidurõõmsa kisa häält. See oli esimene õpetus.

«Tagurpidi, tagurpidi, inimeselaps.»

Vähkresin kondiste käte vahel, nad tahtsid mind rattale tõmmata, kärsitult ja käskivalt ütles hää uuesti:

«Tagurpidi, rumal, loe tagurpidi!»

Taevas oled sa kes, isa meie, rohkem ma ei osanud, hää ütles ette:

«Loe kolm korda!»

Täitsin alistunult käsku, mulle hakkas see vastu, kõik oli ebaloomulik ja ei sobinud kokku, tundsin nagu tontidegi ees piinlikkust või alandatuse tunnet.

Valu andis järele ja kadus.

Mulle lükati pesukauss ette, selle olid nad kaevult ära toonud, lürpisin suhu jahedat värskust, neljakäpakil nagu koer. Mädamuna lõhn oli kadunud. Jälle pigistas käsi kuklast, seekord oli pigistus soojem ja pehmem. Käsi surus mind näoli kaussi, hoidis seal niikaua, kuni ma õhupuudusest rabelema hakkasin, ja tõmbas siis veest välja.

«Kolm korda lasen sind lahti, siis päästa ennast ise,» öeldi selja taga.

Kolmandal korral tõmmati mind juukseidpidi välja, hoiti nägu vastu veepinda ja kästi ennast vaadata. Koldesse tuli valgust juurde. Siis tuli teine õpetus:

«Ära vaata!» keelas hää.

Pigistasin silmad kinni, ümberringi kiljusid metsikud ja vedajad, luupainajad ja kratid.

«Vaata! Vaata! Vaata, missugune sa oled! Imetle ennast! Vaata, vaata!»

«Ära vaata!» ahastas hää. «Kui vaatad, läheb hing välja.»

Hoidsin silmad kinni, kuulsin, kuidas kauss kolinal ümber lükati. Tõusin püsti, minu vastas, silm silma vastu, seisis pell. Ta silmad kilasid eelseisva võidu joovastuses, tont nautis luude ragistamist ja liha nõtra andumist. Tõstsin käed abitult ette ja laksatasin nendega vastu keha. Veel kord ja veel kord. Ajasin kaela õieli ja kiresin kukena.

Pelli silmades välgatas nõutus, ta vaatas abiotsivalt üle öla, sain sellest julgust ja kukeleegutasin valjemini. Pell naeris kergendatult ja astus sammu edasi. Jäin kangestunult ta ette seisma, ähmaselt, vaevukuuldavalt nagu maa alt tuli kolmas õpetus:

«Võta hõlst seljast ja viska enda ette.»

Tõmbasin punase nailonsärgi üle pea, nõöbid lendasid raginal põrandale, olin selle särgi ostnud Harju tänava poest, viskasin särgi pelli jalgade ette maha. Särk läikis verevalt. Pell jäi selle taha seisma ja urises pettunult. Väljast kostis kime sarvehää, vaikselt ja kiiresti krabisesid sõrad muldpõrandal. Tõusin püsti ja lükkasin kõõgiukse lahti. Väljas hahtas esimene koiduviir, hää sosistas kõrvu:

«Vastu pidasid, inimeselaps.»

Vajusin tagakambris sängi, vanad vedrud kiuksatasid kaeblikult minu keharaskuse all.

Seda parki, mis nüüd silmade ette tekkis, tundsin ma hästi. Iga kord, kui aega jätkus või kui tuli tahtmine värsket õhku hingata ja natuke oma jalgadel liikuda, läksin sellest pargist läbi tööle. Eriti meeldis mulle siin olla hommikutu, kui pargiteedel tiirutasid lapsevankrid ja iga ema oli uhkem kui teine ja näitas teistele oma ainuõiget emarmu. Seda jõudsin ma veel mõtelda, enne kui unenägu mind täielikult oma meelevalda haaras. Ma nagu läksin jälle hommikul läbi pargi, seal polnud minu üllatuseks ühtegi inimest, keegi ei kiirustanud tööle ega puhanud pargipingil jalgu. Uitasin ringi ja otsisin midagi, nii jõudsin leedripuude vahele peidetud liivakasti juurde, kus mulle avanes pentsik vaatepilt. Liivakastis istusid noored mehed, neid võis olla tükki viis või kuus, nad istusid hommikuselt rõeskes liivas ja mätsisid koogikesi ja kringlikesti teha. Üks oli valmis ehitanud suure linna uhkete tornide ja vallidega, nüüd ronis ta kastist välja, murdis leedripuuoksakesi ja pistis need tänavaalleedeks liiva sisse. Üks pruuniruudulises ülikonnas habemik oli juba pooleldi liiva alla mattunud, teine habe kühveldas talle järjest rohkem liiva peale, nii et lõpuks ainult pea välja jäi. Pea pööras end küljeli ja pomises:

«Ja kirjutada ja kirjutada ja kirjutada ja kirjutada.»

See, kes liiva peale oli kühveldanud, vaatas mulle irvitades otsa. Tundsin ära vilbuse, või ei, see polnud tema, see on juba jampsimine, ei, ikka tema, seesama õelus vaates. Kui suure andumusega ta seda habemikku matab, mõtlesin, ja tundsin siis vastupandamatut iha ronida liivakasti, visata oma seanahast portfelli põõsastesse ja mätsida liivakoogikesi ja teha uusi ilusaid linnu sirgete leedripuust alleedega. Astusin paar sammu nende poole, vilbus viipas käega. Ta oli praegu väga konkreetne ja tajutav, ei kippunud kuhugi kaduma, seisis kogu aeg silme ees. Ta viipas käega ja kutsus:

«Tule aga, tule lähemale!»

Mudisin oma seanahast portfelli ja seisin paigal.

«Mulle nagu ei sobi ju.»

«Temale ei sobi! Aga kas neile sobib?» näitas ta habemike poole, kes nüüd olid pead tõstnud ja vaatasid mind. «Poisid, kas teile sobib siin olla?»

«Kiriutada ja kirjutada ja kirjutada,» sonis pea liiva all. Vilbus viskas talle liiva habemesse.

«Kas sa näed seda meest? Arva, miks ta siin on? Ta tahab! Saad sa aru — ta tahab! Sina muidugi mõtled, et näe, kus on türann, tsirkusepidaja. Aga katsi neid poisse siit ära viia, kutsu neid endaga kaasa! Ei julge? Ja õigesti teed. Ära proovigi! Nad ei tule! Nad on liivakastiga rahul!»

Tegin veel paar sammu nende poole.

«Kas te mind ka seltsi võtate?»

Liivakastis ei pandud minu palvet tähele. Leedripuude vahelt jooksis välja punases kleidis tüdrukutirts, patsid naljakalt kahele poole turris. Tal oli valge linikuga kaetud korvike käes, koos sellega hüppas ta kasti, kükitas liiva alla mattunud pea juurde ja hõiskas:

«Isa, isa, ma tõin sulle süüa. Ema saatis sulle süüa!»

Habe liigutas ennast, liiv varises tema rinnalt maha, ta tõusis istuma ja silitas tüdrukul pead. Vilbus turritas kastiserval.

«Ma tahan ka teie juurde,» tegin veel ühe sammu lähemale.

«Sind me ei võta,» sähvas vilbus. «Sa saad kõigest aru. Sa oled juba rikutud. Sind pole mõtet liivakastis hoida. Sa oled ohutu.»

«Ma nii väga tahaksin,» astusin edasi ja tõtsin ühe jala kastiservale.

«Käi minema,» karjus vilbus. «Mul on siin nendega tegemist küll. Sind pole siia vaja. Sa pead tööle minema.»

Tõtsin teise jala liivakasti.

«Minu tööst ei saa mitte keegi aru. Seda pole kellelegi vaja. Vähemalt ma arvan, et ei ole. Sellest pole mingit kasu. Ma nii tahaksin teiega koos olla.»

Vilbus tõusis püsti ja virutas mulle peotäie märga liiva vastu silmi.

*

Lahtisest aknast lõõmas päike sisse. Väljas kudrutasid tuvid, õunapuuks kõikus aknaavas. Silmad kipitasid päikesevalgusest, hüppasin püsti ja tegin mõned kätepainutused. Jooksin köögist läbi sahvrisse, võtsin käteräti ja hambaharja. Rehetoa võtme külge oli ämblik võrgu pununud, tõmbasin selle näpuga ära ja pühkisin käe vastu riuliserva puhtaks. Rätik kaela ümber, läksin õuele. Ämber oli öö jooksul paisunud ja vett ei voolanud enam välja. Metsas hakkas kägu kukkuma, ma kuulasin teda ja lugesin kukkumisi. Jõudsin kolmekümne neljani ja laksatasin vett vastu nägu. Puristasin kaevu ääres pesta, siis jooksin tiiru mere äärde. Praegu ei tahtnud ujuma minna. Teen seda pärast, kui päike hakkab kõrvetama ja kärbsed jäävad aidatrepile uniselt losutama. Riputasin käteräti kaevuvõllile kuivama, läksin sahvrisse ja võtsin saiapätsi ja ühe tuubi marmelaadi. Valasin kruusi vett ja sõin terve saiapätsi aidatrepil istudes ära. Pigistasin tuubist marmelaadi suhu ja jõin vett peale. Siis tuli tahtmine suitsu teha, läksin tagakambrisse ja võtsin püksitaskust suitsupaki. Päike oli juba kõrgemale tõusnud. Täna tuleb imeilus ilm, peab pärast Märdi juurde minema paati laenama. Merel polnud laine jälgegi. Vaatasin maja poole — tuuleväravad olid pärani, kuidas ma need eile lahti unustasin. Läksin üle värskelt mahamurtud putkevarte, astusin paljaste jalgadega sõra- ja kabjajälgedele ja panin tuuleväravad kinni. Siis istusin aidatrepile ja jäin päikese kätte mõnulema.

Suutmatuse nõutuses

Keegi aetas mind hommiku õuele tulles
maja ükselt, mis päikeseveeru rannal
tuulde rajatud, seinad pilvemulles.
Torkis käsutöö tont minu paremal kannal
ja nüüd on õhtu. Kuulan kahinat puude,
muidu ehk polekski päevast nii hale,
kuid raevutsedes kirju rägastik suude
sahiseb: Kõik täna tehtu on vale!

Kuhu veel pageda öös? Vist ei võta mind keegi
nutvana vastu ja see, kelle ees täna käinud,
ütleks vaid: Kitsas ju mulle mu leegi!

Päev läbi hüüdjast ja endast ma eemale läinud.

Kartnud soovi väsimust ja ihalenud linde

Päevad värinata kriipsud valgel lindil,
endastmõistetavaks tüdib tuuleleil.
Aga igapäevseks rõõm ei luitu vindil,
ehkki uurida mul unub mustil teil,
miks ta laulab, nagu poleks küpsend mädaks
inimeste häälepaela pehmed kiud
ega muutund elusöövaks pärishädaks
kehas pehkind õuna hardalt pakkuv liud.

Miks nad laulavad? Ehk tuulel tuhat algust,
aga lepalind ei ole ainult iil.
Kas nad rõõmutsevad, tundes iidseks valgust,
eluõnn ehk hõõgub neis kui talvel miil,
või nad ütlevad, et jäävad ikka ellu,
miskit aimavad, mis kohutavalt uus,
et ta linnusesse hinge saates pelu,
julgus kogemata võngub tummas suus?

Raasukene sulgi, lennuks pisut aega,
mis küll sunnib teda kulutama end

tiirudes, kus meeletus ei püsi vaega,
sädistuses uhkemas kui mere lend?
Misse piskust lihast väekaks manab hääle
nagu hüüde tõusta läbi mõttelaest
teadmata mis teisemootse laeva päale,
millel valged lilled saanud hallist paest?

Ning siis mina, kelle kuklakont on ammu
katki murtud allikkaevu rakkepuul,
ning siis mina, kelle verest nõrgund rammu
kuhu tahes igal kahaneval kuul.
Kus on minu laulud? Ei vist keegi kuule,
sest nad nutuks lõdisevad tuimas töös,
aga seegi külmetab mu kortsund suule
ohuks puudele, mis öitsel kevadöös.

Päevauudiseid eestrist

Salingerist

kirjutati mitusada doktoritööd,
kümneid tuhandeid artikleid, et osta tõrksaile naistele ehteid,
reklaamis näidatuid, muidugi.
Nüüd on ta läbi, sest kohvikus keegi ei maini.

Tiibetlane Gautama tilgutas tasapidi mõistmist
aaria keelte lõmastatud ajudesse,
aga viiruste vulkaanipilved üle mandrite purskusid
monokultuurseks vaibaks,
tiibetlased isegi
nüüd on läbi, sest kohvikus keegi ei maini.

Aastal kaks tuhat üheksasada kaksikümmend viis
üks kollakas, üks mustjas, üks valkjas
Stromboli saare viimasel kivil
lepivad kokku, et
nüüd on kõik läbi, sest ainus kohvik sulas merre äsja

ning ei ühtki, ei miskit televiisor «aitama» too
jandiks kuuendal kursusel ehk kosmoses.

Mõistu saades ja uskudes

Ja loiult üksi oled äkki keset inimesi,
sest see, mis nemad söövad, pole sinu toit.
Ei kumbki tea küll, kes neist sõelub kesi,
kuid ise värvi ometi on hahkjast koit.

Üks elab ulmadest ja teine sulbivahust,
mis üle keeb maailma roostund pajast,
näeb kiiri kalliskivilt üksnes ühest tahust
ja kiitleb ainsast õigest kalmurajast.

Piisk piisa kannul tee sööb igavikku
ja samal joonel siiski eal ei lange teist.
Kes teab, ehk säälgil armastab üks hagerikku,
kui teine naerdes laulab tähist siniseist?

Itk isale

Linik silmil ja kaselehti
õõtsub varjuks su lagipääl.
Maja viimaks nii väike tehti,
pole ust ega akent sääl
näha taevast või minna õue,
siis kui mühiseb sulatuul,
kurta põuda ja kuulda kõue
pärna õitsetes heinakuul.
Vaata korra veel sooja päikest,
saart, mis puhtam kui pestud kuld,
varsti katab su tuba väikest
liiv ja kruusaga vaidlev muld,
katab lauge ja langeb silma,
juuste valgete lauku soeb,
temast läbi ehk külma ilma
palveid katkevailt huulilt poeb.
Kirstuvanglas on kitsas kehal,
kitsas kirstul on kalmu sees,
kalmud kaeblevad ikka ehal
ennast vangideks mulla lees.
Oh, kui oleks mul kaasa panna
oma loits, millest ruumi saad,
tuules metsa või mereranna,
pehme rohuga heinamaad!

Rännak heidutavalt vööras linnas

Sellel maailmal on teeveered kirevaid aknaid kõik täis
ning ma ei mõista ju hästi veel vaikides mööda neist minna,
vaadates üles. Oh, ikkagi piilun, vist lootuse pärast,
mis juba enne mu sündimist südames istumas käis,
hingedepäevade udusse uputas savise rinna,

langenud lehtede varjudki aimeks löi kaotatud särast,
millele tõmmanud tülpinud ööd oma seebise nukrusekile,
kuskile nurka on hoolikalt tuul peitnud halava vile.

Edasi kõndida kähku, et alati mööda neist astu,
keda ma praegu ei näe, aga surnuna küsida saan,
kas nad mind tundsid ja kuidas. Ehk laulsime suvisel lõunal
nendega ununud unes, käed surutud tähtede vastu,
mööda ehk talvisel õhtul meist metsateel libises saan,
kui me just mõtlime lõhna, mis jõulupuul väikesel õunal,
tahtsime üksteise suid keelda lausuda mööduja nime,
siis aga pilvis ta kostis ning tee oli urbne ja pime.

Nõnda siis on! Mahun kõndima vist ainult unelmais nende,
kellede akendest möödun, ja teesklevalt kõrvale hiilin
enese pilgu eest. Näha ei taha, et öitseb sääl lill,
päikeselapid ehk vaibule maalivad õndsuse ende.
Õösel siis müüride konarail küüsi ma katkisi viilin,
et juba sõrmedel meelest läeks ammu ka kaotatud pill.
Teisiti tuisuks ei muutukski surija lõhkine kise,
ei tahaks kaevata hauda, ei pesta end viimast kord ise.

Majas rappuvad seinad*

ks oli poolpoikvel ja seepärast ta ei koputanudki. Juba ülestõstetud käsi peatus poolel teel ja kukkus tolksti tagasi. Noor tumepunane, alati näljaselt vesine kutsikasuu vajus veidralt irvakile. Vurru-udemed võdisesid.

Naine seal sees ei märganud midagi. Tema suur luiselt lai selg oli kõveras-kookus ämbri ja pesunuustiku kohal. Otse siinsamas, käeulatuses. Mehelikult sirged õlad pleekinud-sinise koduürbi all näisid igatahes üleliia kondised, tavatult lai puusapartii aga oli küllaltki tõhusaks naissoo tunnuseks.

Pead polnud näha — ainult tuustakas tumedaid turris juukseid allapainutatud kaelal.

Kõige veidram oli küll hää. See hää, mida ta tegi. Kähedavõitu rinnahää vael viisil.

«Ja kui on rongide möödumise aeg,» laulis see hää nagu musta veega põrandapesupangest, «majas rappuvad seinad ja laed!»

Ja siis kohe mingi kirgliku kordamisröömuga sedasama.

Pilt oli ülearu kentsakas. Naise mõõtmed ei kõlvanud kuidagi kokku pisikese raudteemajakese omadega. Tulija pidi küll pisut omaenese pikki jalakoote silmitsema, enne kui end kõhatama ärgitas.

Mitte et naine talle just päris võõras oleks olnud. Rohkem ikka tuttavapoolne. Putkavahi-Ela, teadagi.

Sauga poe juures oli teisega ennegi lõmpsitud ja end manuliseks pakutud. Ikka tolleks ajaks, kui Ülesõidu-Eemeli sõidus on. See oli mees- tel kohe sihuke naljanumber, kui paras kamp poe man kokku juhtus. Vahel, näe, polnud Putkavahi-Elat ennast ollagi, aga jutt kiskus väekaupa sinnakanti vinklisse. Paljukest seal küll päris tõepõhja all oli, paljukest niisama ärplemist, kes seda arvata oskas. Aga või see temale, Traktori-Taavile, praegu peavalu tegi!

Ju pidi see rohkem Eemeli mure olema. Aga Eemeliga, jahah, olid asjad jälle nii nagu nad olid.

Kentsakas mehekräbal oli ta ühtesoodu olnud. Justament ühtesoodu.

* «Loomingu» 1969. a. novellivõistlusel III preemiaga auhinnatud teos.

Sest ajast saati, kui Taavi — sihuke laiali kõrvadega poisinolkman — veel kuresaapaid kandis, polnud Eemeli põrmukestki muutunud. Ikka selline vaikne ja vagur, kehalt kiitsakas ja kerge, näolt kitsas ja kaame, hõredad heledad juuksed harva kammiga akuraatselt üle pea soetud ja raudteevorm alati tipp-topp puhas seljas.

Elas mäletamatust ajast ihuüksi oma raudteevahi-putkas ja valvas ülesõitu.

Täismehed, kes põllul vahel mitme eest pidid väljas olema, vaatasid teisele ikka nagu üleõla ja poolpilkamisi.

Ja mis pagana mehetöö see siis olgu?! Seisa aga peale, lipupulk püsti peos, kui rong sust peatumata mürina-raginaga mööda vuhistab. Pahvak tahma vastu vahtimist ja kõrvad lukus.

Poisinagadel aga, teadagi, oli siin askeldamist-põnevust maailm. Käisid teised ühtevalu Eemeli kukil, nagu isekeskis ütlesid. Et anna aga lippu ja anna aga lippu! Eemeli esiotsa ajas vastu küll, et ei tohtivat ja kes-teab-mis veel. Pärast ei pannud painajatele vastu ja andiski lipupulga peost. Mõnikord torkas isegi vormimütsi poistele pähe, et kui läinud trumm, mingi pulgad kah. Võib-olla mõtles koguni, et sedasi vedurijuhid pettekaubast aru ei saa? Vormimüts igatahes oligi tal selline pisike, poisinattidele nagu loodud.

Oh seda uhkust ja au! Seisab sihuke üleslöödud sell, üleni tähtsust täis ja silmad pungis sinnapoole, kust müra kuulukse. Siis aga pistab vedur oma musta, esiotsa lameda näo metsatukast välja, kasvab tohutu kiirusega, just nagu lipumehele peale tormates. See seisab, süda tudisemas kurgus ja käsi ümber lipukese varre päris higine, sõrmenukid valged. Viimasel hetkel muudab rong kavatsust ja kihutab mööda kui üksainus tuulispask — tuul käib vastu silmnägu nii, et hinge lööb kinni. Hetke jooksul oled kogu sellest raginast-rappumisest päris pime-kurt, siis aga on ta läinud, nagu poleks olnudki. Jah. Ja eriti hilisõhtul oli see hiiglama vänge! Siis, kui rong oli ainult mürisev-valge akenderodu siinsamas su pea kohal. Vedurikorstnast viskas sädemeid vastu musta taevast ja rongi huikamine kostis veel tea'p kui kaugelt magavate metsade vahelt. Jahah. Seepärast tasus küll pisut selle Eemeli ümber keerutada.

Mõnikord oli Taavi isegi Putkavahi-Eemeli puhtasse kambrisse pääsenud. Kui talvel pakasega siia juhtus ja rongidel olid ju, teadagi, pikad vahed vahel.

Eemeli toas oli asju päris vähe, aga see-eest oli igal oma kindel koht. Ja peremees pidas ühtvalu silma peal, et miski paigast ära ei nihkuks või, hoia ja keela, poisiga koos päris minema ei rändaks.

Ja süüa ta kah kunagi ei pakkunud. Kui sel ajal tulema juhtusid, pani leivapalukese hoolega kappi varjule. Ise kah edasi ei söönud ning pühkis valge, alati kokkukeeratud taskurätiga hoolega suunurki ja sõrmeotsi.

Sihuke mees oli see Eemeli. Justkui oleks see leivapaluke poisil mööda

külgi maha jooksnud! Kõik luud-liikmed venisid kasvada ja olid seest õõnsad mis kole.

Praegu aga, kus Taavi päris paras tööpoiss oli ja traktoril neid paremaid päevanormisid taga ajas, polnud Eemeli, nagu öeldud, muutunud midagi. Juuksed olid tal ju ennegi sihukesed tuhavarvi ja kõnnak kah kõbus nagu ikka. Ainult et... Jajah. Seda asja ei jaksanud küll keegi ära imestada... Oli teine selle pagana Ela kes-teab-kust välja koukinud ja siia toonud. Või mine sa võta kinni, kuidas see juhtus. Õige asi see igatahes polnud.

Lihtsalt nii, et ühel päeval oli naine seal ja käis raudteevahi-putkast sisse ja välja nagu omainimene kunagi.

Kolhoosirahvas pidas ühe või teise nägija juttu esiotsa puha luiske-looks ja kibeles kangesti «putkat kaema». Aga — seal ta oli.

Teinekord laulis veel raudteemaja õue peal nelinurka sireliheki varjus, hää endal sihuke karune, et häbi kuulda. Mis naisterahvas seesugune ka olema peaks? Suur, rohmakas ja päris teadmata-tundmata.

Mõned teadsid rääkida, et olla teine vangist tulnud, teised jälle so-sistasid, et lausa Tallinna jätiste seast korjatud. Ju oli see vana Eemeli oma arunatukese päris kaotanud. Mis muud!

Aga oma nelja-viie aastaga jäi seesugune sootuks soiku. Ainult vahel soojendati üles, kui muudki huvitavat sigines, mida Ela puhul arutada andis. Nüüd juba Putkavahi-Ela, nagu siinmail kutsuti.

Eks see Eemeli, jah, passinud alguses ülesõitu. Ela ajal aga juba ülesõitu ja sedasama Elat. Külaeided ütlesid, et viimast õigegi asja eest.

Igatahes kuni viaduktini olid asjad raudteevahi-putkas veel täitsa kombes. Seda pidi ka õelaim jututada kinnitama: «Pealtnäha küll!»

Niipaljudest kui Taavi tol ajal tähele pani, tuli just siis pisut päris elu sinna ülesõidu-ubrikusse.

Ela muretses sedamaid lehmakondi ja ehitas vana puukuuri iseoma kätega laudaks ümber, tõi kusagilt tiine utelamba ja hakkas tallesid kasvatama. Seapõrsagi häält kuuldi vahel puukuuri mant ja kanade kaagutamisest ära mitte räägigi!

Maja ja kuuri võõpas seesama Ela uus-värskelt tumepunaseks. Sihuke asi oleks küll ikka meeste tööks ja tegemiseks pidanud jääma.

Siis rehitses endale veel lillepeenrangi akna alla ja kasvas peotäie totraid saialilli mõne peenema sordi asemel.

Nojah. Aga seda imelikum oli, et Elast kuhugi välja töö peale asja ei olnud. Kolhoos siinsamas käe-jala juures ja raudteel kah ameteid ja laga segada.

«Või sel kontides vähe rammu ja jaksu,» mõötis külarahvas teise ole-mist, «aga ju kardab seda ankeediasja ja elulugu, mis muud!»

Sedasi. See kõik oli ikka enne viadukti valmimist. Pärast aga...

Seda nägi küll igaüks, et too viaduktiehitus vanale Eemelile kõvasti

vastukarva käis. Kukkus teine üht silma pilgutama ja suud veidralt viltu vedama, kui asjast juttu tuli. Vahel hakkas koguni ise mõnele vastutulijale hõlma, ja see oli Eemeli juures juba hoopis imetegu. Hakkas aga hõlma ja rääkis aga sellest samast. Mis sa, vaene hing, ikka hädaga teed! Või siis kellelegi armas, kui tema leivakannikat noolitakse.

Aga kus see Eemeli asi nüüd aitas! Viadukt kerkis mis mürises kõrges kaares üle raudteeliini ja tõstis maantee oma turjale. Rongid said all vaba voli kätte ja ülesõiduliiprid jäid päris ilmaaegu ehteasjaks. Ei Eemeligagi lood palju paremad olnud.

Pärast palkas end rongisaatjaks. Kui eluaeg rongidega tõtt vahitud, või siis hiljemgi mõistad teist tegemist tahta!

Oli mis ta oli — amet nagu amet ikka. Ainult et . . . nojah. Sellel siin oli oma konks küljes. Teinekord tuli Eemelil kogu öö sõidus olla ja tüki päevagi takkapeale.

Tuli siis koju ja nuhkis tasapisi nurki mööda, sihtis sööginõusid ja harutas voodiriideidki. Aga või sa seal midagi märkad, kui teisel maa-ilm aega kõik ära sättida.

Nii et päris sabast kinni teisel kuidagi ei saadud, sel Elal ikka.

Asi aga hakkas hoopis äraarvamata viisil viltu vedama. Pagan seda teab, mis vaimud tollesse naisesse tasapisi pugesis! Endal maja ja loomad käes, Eemeli just nagu talleke ja kõrvaltki kerge võtta palju süda himustab. Kuid ometi kiskus kõik metsa poole kiiva.

Ju löi too vana paha veri välja, arvasid külaeided kihistades. Või tahtis siis teine esiotsa Eemeli silmis armu leida — nii veider, kui see asi oligi?

Igatahes seal, kus Ela enne rühkis ja nühkis ja käed aina ise külge löi, hakkas ta nüüd lihtsalt — käega lööma. Seda võis juba igaüks näha, kel silmad vähegi peas.

Võta või tubagi. Oli see siis niisama puhas ja korras nagu Eemeli aegu, jah, isegi esimestel Ela-aastatel? Ei sinnapoolegi!

Ja toidukeedu-värk olevat teisel kah na liga-loga jäänud. Eemeli pidada vahel päris kuiva ja külmaga läbi ajama, mis sellest, et sõidust tulnud inimene ja omad töötunnid ikkagi seljataga. Hea veel, kui seda kuivagi kodus juhtub olema!

Näe, lähem naaber Kiigatsi Aliide — ja Kiigatsile on oma kõva kilomeeter maad — olla kord järjekordselt raudteemajja asja teinud. Ja — oi heldust! Ilmatu hulk pesemata sööginõusid vedelnud läbisegi külmal pliidiraual, Ela aga konutanud hingerahus taburetil ja vahtinud aknast poolhämärasse metsa.

Eks Aliide siis teretanud ja soovinud salakavalalt jõudu, et «sul siin ju töö käsil . . .».

«Mis ta käsil,» löönud Ela peaga pahase nõksu. «Kah mul asi, mis-pärast südant valutada!»

«Südamevalu!» tänitasid naised seepeale poe juures lausa kooris.
«Annaks jah, et see just s ü d a oleks!»

Ja mis päris patutegu — vahel karjuda teisel lehm laudas, et hale kuulda, ning kesikki anda omajagu lisa. Sihuke räägib veel südamest!

Taavi oli seda kurja kumu nii poole kõrvaga kuulnud küll. Aga võis sel siis tänase tulekuga mingit pistmist oli!

Ela sihukestest asjadest ise ei rääkinud. Muidu oli teine häbematult avaliku keelega. Kõiksugu raudteemaja-asjad kandis ise rahva sekka laiali. Võta või needsamad Putkavahi-Eemeli nuhkimisloodki. Kõik Ela enda lõhverdused poe man. Ja ise naerab vaata et kõige rohkem. Ütle nüüd hullu inimest! — pahandasid naised, aga kuulamata kah ei jätanud. Käristasid veel Ela selja taga lõustu ette ja andsid silmadega ja sõrmega märku, et saate aru, nii ja naa.

Jahah. Eks kord leidnudki Eemeli pikalt sõidult tulles mõned suitsukonid pliidi tuhalõukast. Korjanud kõik ükshaaval ettevaatlikult peo peale ja näidanud Elale, endal silm vesine peas.

«Mis need on?» küsinud.

«Suitsukonid,» vastanud Ela tõemeeli.

«Ke-kelle...?»

«Eks minu.»

«Sinu?!» Mees kohkunud päris sõgedaks, nagu oluiks just see see kõige hullem kahtlus.

«Eks jah. Või mis mul siin suure igavusega muud kui pläru panna. Nagu hunt ihuüksi!»

Siinkohal pahvatas Putkavahi-Ela kuulajate rõõmuks naerma ja kõrkedas, et vesi silmas: «Nagu hunt ihuüksi!»

Mehed pakkusid seepeale suitsu ja Ela tõmbaski kopsutäie, kukkus läkastama ja naeris meeste nõökamistele kaasa. Ega ta keeldunud õlle-suutäiestki, kui pakkujaid leidis. Ja neid juba oli.

Mitte et see Ela nüüd kes-teab-mis kaunitar oleks olnud. Kus seda! Sihuke suur ja lame oli, vaata et veel inetugi. Silmad kuidagi liiga laiali ja lopergused, mis sest, et isegi suurevõitu. Nina sihuke sügav sadul, et silme vahel polnud teist nagu märgatagi, ainult ots tuli jälle näost välja, suured ümarikud sõormeaugud ammuli ees. Pösenahk aga oli kõrgetele sarnadele päris prinevile veetud.

Suu oleks teisel ehk näguski olnud, kippus aga ülearu laiaks ja lopsakaks jääma, vaata kust kandi pealt tahes.

Lihav-lopsakad olid muide rasked rinnadki sellel suurel luiselt lammedal kehal. Ja see, päris ootamatu, oligi Ela trumbiks — mis tollest salata!

Ning õiget särtsu oli tal kah mitme osa. Asja sest, et oma nelikümmeend kõvasti turjal. Juba see, kuidas ta vaatas, oli omaette värk. Tal olid ahned silmad.

Temaga lihtsalt ei saanud lõmpsimata jätta. Vaata ainult, et ta sind teiste poeliste ees päris naeruks ei tee.

Küsid näiteks, et Elake, ütle, millal see Eemeli sul ometi minema tosutab, et mina, näe, ei jõua kuidagi ära oodata...

Tema pöörab end kogu kehaga sinu poole ja tunnistab laialt pealaest poriste saapakottadeni välja. Vidutab siis silmi, et nii ja naa — küll Eemeli siis sõidab, kui tema, Ela, teise minema saadab. Ainult et — ei siinkandis ole veel sihukest püksikandjat sündinud, kelle pärast teda saata tasuks. Kõik va nohikud, mökud ja äbarikud, võta siis sind, särjepoega, eraldi või kogu poekampa ühtekokku.

Vaatab korra võidukalt «poekamba» üle ja purjetab minema, täislastis kaubakorv käekonksus.

Sihukest sorti nalja viskas teine tänapäevani, kuigi üks võigasvänge lori jutt...

Nojah. Kogu see lugu juhtunud paar aastaringi tagasi, just siis, kui Taavi parasjagu neil traktorikursustel tudeeris. Mine sa siis nüüd tagantjärele tea ja arva...

Karvuti Kaarel on igatahes tuntud mees ja tema juba risti ette ei löö. See on selge.

Olnud, jah, seal poe man üks äraarvamata suur pühade-eelne prasnuitamine. Palgad ja preemiad enneaegu käes ja Poe-Juljusel seda kangemat kraami kuipalju kulub.

Mehed ajanud hämaravõitu poeruumis ja väljas trepi kõrval juba igauks oma joru, Karvuti Kaarli hääl käinud muidugi üle kõige. Ajanud ikka, külg ees, ehituskümnikule ligi ja ähvardanud kes-teab-mis igivanu arveid õiendada. Kümnik jälle seletanud pehme keelega vastu, nutuvõru ümber suu ja nokkmüts poolpõiki peas.

Leti ääres olnud mõned naisedki pühadekraami kauplemas ja poolkõverik Poe-Juljus püüdnud teistele siis ainsa kaine mehena jõudumööda kavaleri mängida.

Pinisenud aga pealegi Ela kallal ja Ela jälle lahminud laia keelega vastu, endal korv juba kuhjaga ning suur suhkrukott teises kaenlas. Jõutud jälle mökude-äbarikkude juurde, kui... Karvuti Kaarel jäänud — nõks! — paigale. Jõllanud, silmad peas pungis ja suu tõllakil, nagu näeks Elat just esimest korda. See Kaarli nägu on teadagi: punaseks parkunud ja vintske kui saapatald. Ise ilmatu suur ja õlad täitsa kantis.

Seisnud, jah, pilgu aega kui tumm ja kus siis pörutanud puhta pühvelpulli vihaga: «Ah, et äbar-rr-rikud?!» Poelett põrunud ja aknaraamid ragisenud. Ja siis tulnud sõnu, mida igamees ei teagi.

Ela vaadanud teist alt üles ja ülalt alla, keeranud selja ja öelnud ähmi täis Poe-Juljusele, et head õhtut siis, kulla Juljusekene. Kehitanud suhkrukotipoolset õlga ja tulnud põiki läbi poe ukse juurde, Karvuti, vasak õlg ees, tihedalt kannul.

Poe-Juljus oli veel teist keelanudki, ainult et — seda pole küll keegi kuulnud.

Nii läinud teised raudteeäärse metsa poole — puhevil-punane Kaarel tänitades taga ja Ela ees, nagu poleks tagatulijat ollagi. Vahepeal vahetanud veel kätt ja astunud siis suurte tugevate sammudega jälle edasi, ei kiiremini ega aeglasemalt kui kunagi.

Poe juures jäänud seepeale imelikult vaikseks. Ainult Autojuhi-Jorh kibelnud ringi ja kutsunud mehi teistele kannule kargama. Aga kellel see nii väga põles Karvuti Kaarliga kokku minna? Ei vaadanud ju Ela tagasigi, appikutsumisest rääkimata! Nii vajunudki poekamp peagi laiali, unustades isegi «head õhtat» ütlemast, nagu see muidu tavaks ja kombeks.

Raudteemajas aga... Jah. Kes seda nüüd päris ära teab? Ju seal nii poolvägisi need asjad ikka käisid, kaks kanget mõlemad. Ja või siin siis viga sekeldada — ümberringi puha mets ja ainult rongid raputavad majaseinu põrandast laeni välja.

Just see kahtlaselt ülesoolatud lugu käiski Taavile kõvasti hinge peale. Karvuti on ju sihuke jõmm, et... Ega see ehituskümnikki asjata püüa teisele palgapäevadel mitte jalgu jääda...

Pealegi pidi ses vägiloos ikka omajagu tuuma kah olema. Mis see vana Karvuti siis niisama muidu möödunud sügisel Eemelile kartulivõtule appi läks? Kogu küla nägi ja ahhetas. Karvuti Leeni aga, too lastetu ja vibajas, käis järgmisel päeval päris katkutud moega, silm sinine peas. Ju oli hakanud oma õigusi arutama...

Eemeli aga kiitis sõbrameest ja Ela viis veel poest pudeli kibedatki koju.

Seal raudteeäärsel maaribal see Ela-Eemeli ilmatu pikk kartulimaa siis oligi. Hilissügisel võiks teise traktoriga ringi pöörata, kui juhtub mööda sõitma. Miks mitte? Asi see nüüd ära ei ole! — mõtles Taavi, kehutades end kõhatama.

Nojah. Seal ta nüüd seisis, see Traktori-Taavi, ja otsis abi iseoma traktorilt. Et sügisel tuleks siia kündma ja... Aga sääremarjades oli ikka sihuke nõrgaks tegev surin, et istu või sinnasamasse raudteemaja ukse alla maha.

Üks asi on poe juures teiste õlul ja õhutusel lõmpsida, teine siin raudteevahi-putka ees mehehäält teha.

Naine pööras kõhatamise peale kükakil ringi, seelik pooles reies üleval ja põlved ootamatult lihavamõhnalised. Poiss põrnitses neid päris juhmilt.

«Ah et ikka tulidki?» päris naine pisut kähedavõitu bassiga ega kohendanud sugugi seelikut. «Varavõitu...»

«Seal... poe juures sa...» kohmas poiss tobedalt.

Naine naeris ja aknaklaasid tinisesid kaasa.

«... sinule, arvan ma,» seletas ta siis, mõõtes traktoripoissi päris

häbematute silmadega. «Vurru-udemed alles kui udusuled ja üleüldse na...»

Kuum puna tõusis mööda poisi selga üles, vallutades vistrikulise kaela pikaks kasvanud kuklakarvadeni välja.

Ela ei lasknud end eksitada.

Seal ta kükitas — käsivarred küünarnukkideni ja jämedad põlved häbematult määndunud, juuksed sarjus silmil.

Kõige meelsamini oleks Taavi sedamaid varvast visanud. Kõik lihtsalt kuradile saatnud ja läinud. Aga mingi juhm-jonnakas meheuhkus pidas kinni. Vaata raiska — või seesama Ela oli seal poe juures täna nagu elus põrguline: silmad kui põlevad söed Taavi silmnäos kinni ja kutsub ning kehutab päris avalikult tagant...

«Ahaa! ja kassanäed! püksidki teine va Putkavahi-Ela jaoks püstiued jalga ajanud! Eks kuule asja!»

«Ee-eela, noh...» ühmas poiss ja astus naeruväärt-abitu sammukese edasi.

Nii noor ja armetu näis ta kogu oma suuruse juures, silmad nagu lapsel ja suu justkui nutuvõrust viril. Kuidas ta ütleski — Ee-eela? Ja häälgi vaata et värises...

Ela lopergused silmad ahenesid ja läksid siis ilmatu suurteks, nad ujutasid ja sulatasid.

See kõik juhtus liiga äkki ja löi poisi hoopis roopast välja. Taavi tundis, kuidas teise pilk kompas ja kõrvetas ta nagu liiga ruttu pikaks veninud liikmeid.

Ela prinkidel põsesarnadel tekkisid ja kadusid punased laigud. Tema ninasõõrmed vahtisid kui kahurisuud otse üles.

Õige videvikus läks Traktori-Taavi kergel sammul mööda metsateed, visistas hammaste vahelt väikest vilet ja peksis ettejuhtuvaid lahtisi kivikesi jalge sees. Ta ei mõelnud õieti millelegi, kuid ometi oli sihuke hea tunne kusagil kogu selle vilevisina ja kivipeksmise taga. Traktori-Taavi pole mingi nännipunn, ütles see tunne. Mees teeb, mis mees tahab, kordas see tunne äsjakuuldud sõnu, kui ta on mees.

Jajah. Ta oli. See on nüüd tõestatud.

Eemeli, mõtles Taavi ja ta tumepunane suu kiskus põlastavalt kiiva. Eemeli-eeseli. Tea, kui sellele päise päeva ajagi putkasse marsiks ja Elat küsiks, kas see lõppude lõpuks keelata tihkaks? Nagu andis poisitele lipupulga ja vormimütsigi... Sihukest meest küll meeste kirja ei sätiks!

Jahah. Siia oli küll mehejõudu vaja. Taavi vaatas Karvuti Kaarlit, kuidas see kartulikoti sülle taris, ja tundis kurgus pisikest kadeduseklompi. Sihukesed käpad on iseenesest midagi väärt, mis sellest, et siledam silmnägu siia juurde ei käi. Ja ennäe!, on teine päris heleda põõ-

naga pintsakuga siia Eemeli kartulimaale tulnud. Sinised kalifeed ja säärikud annavad omajagu vurhvi juurde.

Tema, Taavi, aga nagu viimane tobu oma õliplekkidega tööpuhvaikas, pleekinud soge peas...

Ei tulnud nagu ettegi kartulivõtule paremaid rõivaid... Ja pealegi oli just nii see juhuslik töölt tulek sutike usutavam kah... Jahah.

Ning lõpuks — eks ole just siin see noorus peidus! Prink punane suu ja pisut kähhar tukk sogenoka alt rippu. Siin veel vaadatakse ja vaetakse.

Autojuhi-Jorh lasi masina tõrtsuke edasi ja mossitas mokki, kui Kaarel täistuubitud kartulikoti põntsudes kasti viskas.

Eemeli toppis väikeste väledate kätega järgmist hunnikut kotti. Saak oli hea — kartulid kui parajad lapse pead — ja Eemeli silm säras. Aeg-ajalt vaatas ta vilks-vilks kodu poole, kartes, et Ela tikub äkki enneaegu talgulisi sööma kutsuma. Jätavad asja sinnapaika ja võtavad kilgi pähe, pärast ei lähe ajadeski vao-otsale tagasi.

Aga Elat polnud näha ja mehed rassisid nohisedes igaüks oma tööotsa kallal.

Ela kummutas suure kulbi kõhukasse savikaussi tühjaks. Supp oli paks klimpidest ja parajaks lõigatud lihatükkidest, vedelat päris kasi-nalt.

«Klimbisupp see talgutoit,» oli Eemeli õpetanud, kui Ela lubas liha-kartulit-kaalilohku keeta. Ju tahtis teine talgulised paljast vett lür-pima panna, mis muud. Endal pool veristatud lammast veel müümata. Ja nii see klimbipuder lihaga siis teoks saigi.

Ela kummardus paja kohale teist kulbitäit ammutama, kui tundis iseäralikku pööritust. Vänge lambalihalõhn lõi hirmsasti vastu ja õrna kobrutava pekiga lihatükid võtsid südame läikima. Ela lasi kulbi klimpidele patsatada ja istus kähku taburetile pliidi ees. Kange palavus lõi pähe ja otsaeest pressisid pisikesed higipiisad välja.

Supp koos näljaste meestega seal väljas muutus ühtäkki ütlemata vastikuks. Kalla või kõik sedamaid solgipange ja vii välja kesiku kü-nasse.

Ela vaatas ehmunud silmadega ringi. Laual oli poolik ja sealt ta paraja punnsuutäie rüüpaski. Tuline juga jooksis kurgust alla ja muutis rindealuse mõnusalt soojaks.

Siis kuulis ta Traktori-Taavit väljas kaevu juures vilistavat, pumba käepide hakkas kiiksuma-löksuma ja Karvuti Kaarel puristas kui ho-bune. Autojuhi-Jorh tõrtsutas lusti pärast akna all autopasunat ja ai-nult Eemelist polnud kippu ega kõppu nagu alati.

Ela ajas end vastu tahtmist püsti ja oleks kõige meelsamini ukse seestpoolt riivi lükanud.

Eemeli oli pisitilluke. Just nii, nagu ta seal pliidisuu ees kägaras oma kohmas käsi soojendas. Tuli värises punaselt ta luistel sõrmedel ja nagu oli videviku varjus üleni hall.

Pliidil vulksatas keeda soojenema pandud kapsasupitilk. Paks-vänge hapukapsatoss tegi isegi hämuse aknasilma päris läbinähtamatuks.

Ela seisis ülal pimeduses. Just «ülal», sest siinsamas pea kohal oli lagi ja tillukese kõõgi seinadki surusid pimeduses üleliia ligi. Siin ei saanud liigutadaagi.

Aga tema liigutas. Tema seal sees. Ta surus ühe mügariku — nagu põlve — vastu Ela kõhunahka ja rullis seda edasi, seejärel teise. Ela tundis isesugust nõrkust ja nagu piinlikkust.

Ta ajas end pisut enam sirgu ja vajutas käsivarre rahustavalt kumerdunud kõhule.

«Aina... peksab teine...»

«Mis?» päris Eemeli ehmunult ja vaatas vilksamisi üles nagu lõksus hiireke.

«Peksab, ütlen ma,» mühatas Ela karedalt.

«Ke-kes?»

«Laps ikka.»

See oli esimene kord, kui too sõna lausuti.

Eemeli käed kadusid tulepaistusest.

«Laps,» kordas Ela väljakutsuvalt.

«Jahah,» tegi Eemeli. «Sa siis...»

«Nagu sa'i teaks!»

«See... seniajani... pole nagu... Arvasin ikka, et... niisama... Lähed vähe... kobedamaks või...» Eemeli silmad vilasid pimeduses.

«See mõni mehejutt...» põlastas Ela.

«Kuus aastat nagu... ei midagi...» arvas Eemeli ega vaadanud üles.

«Terve eluaeg — ei midagi,» ütles Ela ja lisas siis: «Mis nüüd saab?»

Ta oli seeüle aiva mölgutanud. Ikka seitsaati, kui esimesest ehmatusest ja vastumeelsusest üle saadud.

Ammuks see oli, kui sai tolele Kiigatsi Aliidele — see tikub nagu päris sõbrannaks kohe — täitsa tõemeeli kurdetud, et: «Näh, lugu! Mul hakkavad need «paremad päevad» juba ära jääma, vanust ju polegi tea'p kui palju, aga...»

Jahah. Sai seda ju arvatudki, ja alles siis, kui see seal esimese müksu andis, õige aru kätte saadud...

Selleks ajaks oli too ... ärasättimine muidugi sootuma hiljapeale jäänud ja... Ja mis sa talle ikka teed, kui muudkui müksib ja rabeleb teine...

«Oli's sul vaja?» mühatas Eemeli. «Nüüd vanuigi veel...»

«Vanuigi!» Vihavahk oli nagu valu. Laps hakkas hullupööra sõtkuma.

«Sünnitan selle osmiku otsast otsani täis! Vanuigi!»

Eemeli tõmbus päris kõssi.

«Mis saab?» küsis Ela ja kummardus ette. «Võtad mu ära või? Saab õiged kirjad ja...»

Eemeli vaatas kuidagi kõveriti üles: «Mis mul's ikka...»

«Ja teeme pulmapeo missuguse!» kuulutas Ela ülevalt pimedusest. «Kast viina ja kaks — õlut. Sea veristame ära ja...»

Selle Putkavahi-Ela riivatustel pole ikka otsa ega äärt! Ütle mis sa ütled — last ootab! Kiigatsi Aliide naerab veel seniajani, kuidas olla teine end päris kohtlasel moel üleliia vanaks pidanud... Hoi ja keela, kus tuli naisterahvas välja!

Aga nüüd oli teine ikka ilmatu kole küll! Nii suurt ja võimast pole siinkandis mitte olnudki!

«Küllap sealt igauks oma jao saab,» viskasid naised poe juures poolihääli sündsusetut nalja.

Ela ise naljalt siiakanti ei ilmunud. Saatis aga vahel Eemeli ja see tipsis, nagu vingus peas ja korv ammuli käevangus, poeliste kadalipust läbi.

Vahel astus Karvuti Kaarel ligi, lõi käe raksudes õlale ja soovis head pojaõnne, teinekord päris Poe-Juljus naeru mügistades kroonprints'i tervise järele. Kroonprints'i aga polnud ollagi.

Oli sihuke hoopis isevärki Ela. Istus teine aga köögi akna all laua man ega liigutanud lillegi.

Eemeli tuli koju ja ladus poevärgi lauale, tema aga ei vaata pealegi.

«Vana Karvuti soovis pojaõnne...» sortsas Eemeli teisele kuklasse, ise pinevil, et mis teeb.

Ela tõmbas pea nõksti! õlgade vahele. Muud ei ühti. Aga vahest oli seegi ainult silmapete? Mis sest tühjast külajandist ikka uskuda? Näe naist, mitte ei võpatanudki, kui kuulis. Jo seal's midagi pole.

Lõpuks võiks ikka teise sinna registreerimisele kah viia. Mis tollest, et enam pole sellest sõnakestki rääkinud. Ja pealegi... eks see lapsevauks tule ju majja nüüd niikuinii, registreeri siis ära või mitte...

Kui Kiigatsi Aliide raudteemajasse tuli, ei vastanud keegi koputu-sele. Ta tõukas ust ja see oli lahti.

Köök oli pilla-palla ja korratu nagu ikka, uks tagumisse tuppa poolpoikvel.

«Ela, ae!»

«Jahah,» vastati tagatoast. Aliide astus käbedate sammudega edasi ja tõukas ukse valla.

Seal ta istus, lai ja kohmakas, ja püüdis mingeid valgeid hilbukesti voodipeatsis madratsi alla torgata.

«Või titesärgid?» päris Aliide armutult.

«Eks ikka.»

M. Mutsu

Laul (Ofort) 1969

«Ootad ja himustad?» päris Kiigatsi Aliide ja võttis mõnuga laua ääres toolil istet.

Teine jättis vastuse võlgu.

«Oled kindlasti kuulnud...» alustas Aliide oma tuleku peapõhjustega, «et Karvuti Kaarel olla toda Traktori-Taavit õige mehesti nahutanud?»

«Mis?!» Seal ta nüüd vahtis kaame ja lapilise näoga ning oli ennast lõplikult plahmeerinud mis plahmeerinud!

«Nojah-noh. Poisil on kaks hammast eest läinud ja silmnägu sinine kui pajapõhi.»

Aliide ootas pisut, aga teine jõllitas endiselt, nii et võis jätkata küll.

«See juhtus seal meie Kiigatsimäel. Kujuta sa ette — suisa küla-vaheteel ja lageda taeva all!»

Aliide vaatas jälle teisele näkku, et kas ikka kujutab.

«Leidsin poisi oma sireliheki seest lumehangest külitamas. Oli teine sortsuke purjus kah ja...»

Too Putkavahi-Ela ei iitsatanudki ja see tegi Kiigatsi Aliide pisut kärsituks.

«Sa'i küsigi, mispära-st?» pistis ta salakavalalt jutu sekka. «Eks mina's talutasin poisi kööki, pesin ja harisin teist nagu oma poega ning... uurisin niisama, et kes, miks ja kuidas...»

Ela nihutas end ootamatult ja Aliide tõmbus instinktiivselt tagasi.

«Nojah... jah...» püüdis ta kaotatud jutujärge, «alguses nuutsus teine läbi nina ja vandus vanale Karvutile hirmsat kadu. Küll lubas pussitada, küll muidu sada imet teha. Ihii! Siis aga hakkas oma heategijale — nii ta, vaene lapsuke, jah, mind nimetas — rääkima...»

Ela tõusis püsti.

«Mul Eemelile tanguputru keeta...» ütles ja läks teisest mööda kööki.

Aliide mekutas pisut koha peal, tõusis siis üles ja läks teisele järele.

«Mehed võtnud seal poe man jälle palgapäevakära-akat. Karvuti Kaarlit polnud veel ollagi, aga küllap keegi talle hiljem... Nojah. Eks Taavile löönud seal kilk ja kange meheuhkus keelepaeltesse. Hakanud teine sõgeloom, sinu peale pula ajama, et näe, kui tema jaole sai...»

«Kasi välja!»

Kiigatsi Aliidel jäi sõna — kiiks! — kurku kinni. Kui ta teisele otsa vaatas, kiirustas ta sõna lausumata minekule.

Kaua seisis Ela paigal. Uks oli ammu kinni langenud ja teise kiire sammude krudingi lumel kustunud.

Siis kallas Ela tangud potti külma vette. Jättis tule tegemata ja läks tagakambrisse.

Seal põlvitas ta voodi ette maha ja kougitses tükk aega mööda voodialust ringi, kuni leidis vana näruste sangadega ja tolmuse kandekoti.

Kiirustamata, aga mitte ka ülearu aeglaselt, keeras ta sinna sisse

kokku oma parema kleidi, paari pesu ja suure lotendava öösärgi. Võttis voodipeatsi alt valged titehilbud ja pani need enda asjade peale. Siis vaatas ta toas ringi. Kõik muu oli Eemeli jagu.

Ta läks kööki, pani madalad riidest talvesaapad jalga ja kulunud hõberebasesabast kraega mantli selga.

Rohkem polnud midagi. Laps põtkis koledal kombel jalgadega, karsitu ja uudishimulik siia maailma saabuma.

Antikevadine

I

Ennäe kevade halamist
vaigujõgede nuttu
mahlade pisaravalamist
liblede alasti karju aetakse takka:
ruttu ruttu!
Sombutihnikus
veed viinaks sõnutud
veed viinaks
lumevermeile
pärivoolu ja allavett
ristiks ja piinaks.

II

Ilusakssaamise inetus
rõhub mind
rajade rusikaõigus
lõhub mind
jalad kasvanud mulda
ma ootan
kas juba ei tulda
olgu kähku või pikka
tugevam tuleb ikka
tuleb tuleb ja kasvab
mu kõrvale mulda
võrsus ja võsus ja enne ära ei lähe
kui hang kasvab pähe.

Kevadine

I

Mesimõdu kannudes jootudeks
valmis.
Ei mina mõista olla ootuseks
valmis.
Tulin tõistre tubaje ma
tanumalt,

tõtsin kähku kaane
joogianumalt.
Eks sa näe — ei külanaist tõsta
keelata,
ei tõsta, keelt kasta, ei alla
neelata.
Eks joot lähe joojale, jõud saab
jõudjale,
aga nõud jäävad nurka
nõudjale.

II

Siin suure taeva all magasin,
siin maaga muresid jagasin
ja siia ma tulen tagasi.

Mu minekud ringi on suletud,
sealt algavad kõik mu tulekud.
Kes teab meid, kes loeb meid, kui käib meie lend,
ma olen ma ise ja olen mu vend
ja siia ma tulen tagasi.

Siin suure taeva all magasin,
siin maaga muresid jagasin
ja siia ma tulen tagasi.

Puust tüdruk

tüdruk, kes sõitis suviseks koolivaheajaks mere äärde, praamiga koguni üle mere — saarele —, elab vanas kalurikülas, rookatusena majas. Majal on hallid palkseinad ja pikk-pikk pink ukse kõrval. Laia räästa all kuivavad nõõrile torgatud lestad, siiad, köömne- ning raudrohukimbud.

Tüdruk seisab väraval ja hingab sügavalt sinipuhast saareõhku. Kadastik lõhnab kollendavast lutsernist, valgest mesiheinast, lillast nõmmeliivateest.

Üle rukkipollu, kõrgete kadakate taga on meri. Tüdruk vaatab ega saa pilku lahti selle sinendusest.

Tee mere äärde viib mööda naabertalust. Tüdruk märkab, et kirsipuude all pingil istub poiss ja punub vitstest korvi. Väike must koer jookseb haukudes väravasse.

«Miki, tule ära!» keelatab poiss.

Tüdruk läheb, tundes koera külma nina puudutust vastu paljast jalaäärt...

* * *

Oh, meri, meri!

Tüdruk käib mööda kiviklibulist randa.

Ainult lained, heledad ning läbipaistvad, pahisevad tasakesi, nagu räägiksid nad kividega. Kajakas istub kivil ja riidleb kaladega. Kõrgel üleval helistab lõokese kell laulutundi...

Tüdruk leiab klibu hulgast paekivitüki, milles on kivistunud teokarp.

«Vaene tigu,» ohkab tüdruk. «Võib-olla ootasid sa siin tühjal rannal mõnda teist tigu, kuid ta ei tulnud ja sa kivistusid ära. Aga selle eest leidsin sind mina. Ma hoian sind soojas peos, hingan sulle peale ja sa ärkad ellu. Ärkad ellu! Ärkad ellu! Ärkad ellu!» laulab tüdruk ja tantsib mööda kiviklibu ning adrut. Sinine avarus ning hallid aastatuhanded...

«Kas sa näed,» kuuleb ta kedagi ümahtavat. Kuidas ta seda ometi ei märganud! Suure rändrahnu varjus istub poiss ja vaatab teda pooltõsiselt, poolpilkamisi.

Tüdruk on häbist vihane. Ta hakkab ruttu edasi minema.

«Ega ma... niisama,» kuuleb ta nüüd poissi ütlevat. «Kas sa elad meie naaberperes?»

«Elan küll,» jääb tüdruk seisma. «Mis siis?»

«Ei midagi. Ma kuulsin, et nendele pidid linnast suvitajad tulema. Kauaks jääd?»

«Niikauaks kui meeldib,» nähvab tüdruk, sest ta pole veel andestanud.

«Mis siin meeldida,» lööb poiss käega. «Kivid, kadakad, pole õiget lambarohtugi.»

«Aga mulle meeldib,» ei jäta tüdruk jonni.

«Linnainimene, sellepärast. Einoh, mulle meeldib linn ka,» püüab poiss lepitust otsida. «Kino, poed iga nurga peal ja...»

«Kas sa linnas käinud oled?» küsib tüdruk pilkavalt.

«Minule-mehele piisab,» vastab poiss ja hakkab puud lõikama.

«Mis sellest tuleb?»

«Jaapani jumal.»

«Mis jaapani jumal! See on ju kulp.»

«Mis sa siis küsid, kui tead.»

«Vaat tahan ja küsin. Miks sa üldse siin istud?»

«Karjatan lambaid. Täna on minu kord.»

«Mida need lambad söövad, kui õiget rohtu ei ole?»

«Närivad kadakaid.»

«Uuh! Kadakad ju torgivad.»

«Sind torgivad, lambaid ei torgi.»

Tüdruk tahab midagi teravat vastata, kuid vaatab merele, jääb mõttesse ja küsib:

«Kas purjelaevad ka siia sõidavad?»

«Mis purjelaevad! Puha raud, auru ja elektriga.»

«Aga kusagil neid ikkagi on.»

«Kes sellega sõitma peaks?»

«Prints.»

«Mis prints?»

«Kas sa ei tea, kes prints on?»

«Kuule, sul on vist ajalugu kaks. Printse ju enam ei ole.»

«Aga kusagil ikkagi on.»

«No kui see prints nii kaugel elab, siis sellise käulaga ta küll siia ei jõua.»

«Tema on prints, tema jõuab.»

«Prints...» pahandab poiss. «Näe, möödunud nädalal panime teise poisiga künale purje peale, et teeme tiiru Maasikalaiule. Kaldast umbes kilomeeter-poolteist nähvas pisike pagi ja plarts! ümber.»

«Oih!» ehmatab tüdruk. «Ja teie?»

«Mis meie! Vees nagu kaks soolatud siiga. Hoidsime paadipõhjust kinni. Vzatame — ei, maale välja ei uju. Tuul vastu, laine tõuseb. Ujusin siis paadi alla, kiskusin mastijupi välja. Kahe mehega punnisime paadi selja peale tagasi, larpisime niikaua kamalutega, kuni ühel mehel

aitas sisse ronida. Siis tõmbasin püksid jalast, sidusin sääred sõlme ja ammutasin nagu ämbriga. Varsti oli paat klaar. Pääsesimegi randa.»

«Kas sa tormi oled näinud?» küsib tüdruk.

«Mis tormi?» imestab poiss.

«Noh, tormist merd. Ma ei ole näinud, aga see on tohutult põnev.»

«Põnev,» osatab poiss. «Sügisel, siiapüügi ajal, käisime mootorpaa-
diga Kivilaiul, siit kilomeetrit viisteist. Juba minnes ajas meri hambad paljaks. Aga tulles . . . Nagu laiu varjust välja saime, nii kihutasid paari meetri kõrgused lained vastu nagu härjakari, kümme palli tuult turjal. Tead, kuidas meri niisuguse piitsa all möirgab! Veemüür tuleb, tõstab paadi pooleldi õhku, hoiab natukene — ja lajatab siis niisuguse jõuga alla vastu vett, et paadilauad helisevad ja hambad plaksuvad. Krae vahele saamisest rääkimata. Mehed hüplesid paadipõhjal nagu herneterad kombaini sõelal. Kõik mõtlesid ainult üht — et paadilauad vastu peaksid, et mootor seisma ei jääks. Meist umbes kilomeeter allatuult möirgasid karid, vaht ja veetolm valendasid kõrgele vastu taevast. Kui mootor seisma jääks, siis . . . Paadininas istus linnamees, püha-päeva-kalamees, niisugune kange mees, aga nüüd, vaatan, mässib endale salaja paadikinnitamise köit ümber käe. Mässi, mässi, mõtlen. Mootor on raske, kui midagi juhtub, on paat vett täis ja põhjas nagu kerisekivi.»

Korraga vaatan — veidi eemal uppab hüljes. Hoiab nagu poiss pea veest väljas ja uudistab meid. Kiigub, teeb endale lõbu. Tuli niisugune imelik tunne, et ikkagi nagu elav hing, et keegi näeb ja . . . Nagu nüüd temast tühjast abimeest oleks olnud. Enne pimedat jõudsime koduranda.»

«Uuh! Põnev!» väristab tüdruk õlgu. «See kalameheamet on siis hirmus küll.»

«Ei, mis ta hirmus,» rahustab poiss. «Tormi eel tõmmatakse võrgud välja. Aga meri on teinekord äkiline küll.»

«Kas sa nüüd ka kalal käid?»

«Niisama, põhjaõngedega. Suur kala praegu ei jookse. Tahad, tule vaatama.»

«Hästi, ma tulen.»

***

Nad istuvad kirsipuu all pingil. Poisil on jalas suured kalurisaapad. Tema ees murul on kaks puukasti põhjaõngedega ja konservikarp niiskes mullas ukerdavate vihmaussidega. Poiss paneb usse õnge otsa.

«Vaesed ussikesed,» õhkab tüdruk.

«Mis nad nii vaesed,» trööstib poiss. «Näed, kui rammus.»

«Ah, jäta . . . Ja vaesed kalad, kes need konksuga ussid ära söövad.»

«Ja vaesed inimesed, kes need kalad peavad ära sööma,» osatab poiss.

«Jah, ja ka vaesed inimesed,» noogutab tüdruk tõsiselt. «Kas sul ei

ole olnud vahel sellist tunnet, et tahaksid kohe kõigi inimeste heaks midagi teha? Midagi hästi suurt, hästi toredat.»

«Pole mõelnud, endagagi tegemist küllalt.»

«Aga kelleks sa tahad saada?»

«Kelleks . . . Meremeheks.»

«Kas sellepärast ongi sul käe peal ankur?»

«Ah ei . . . See on niisama naljaks. Koolis ükskord tikkisime tindi ja nõelaga. Magedalt kukkus välja.»

«Ei ole,» kummardub tüdruk poisi pruunil lihaselisel käel sinendavat ankrut vaatama. «Ei ole mage. Mulle igatahes meeldib.»

«Ah tühja,» ei lase poiss end kõigutada. «Meie külas on üks vana meremees, vaat sellel alles on tätoveering! Ühe kannika peal hiir ja teise peal kass, nii et kui astub, siis paistab, nagu püüaks kass käpaga hiirt krabada. Voh!»

«Sa oled üks rumal vastik poiss!» hüppab tüdruk püsti nagu nõelatu. Ta läheb värava poole.

«Oota! Pea kinni!» kokkub poiss. «Ma tahaksin midagi . . . tähtsat rääkida.»

«Mis tähtsat? Jäi sul veel mõni rumalus välja ütlemata?»

«Mis sa siis nüüd nii . . . Mis rumalus! Ega siis mina neid sinna täkinud.»

Tüdruk tuleb tagasi, kuid ei istu. Ta vaatab merele, nagu nukker.

«Ma tahtsin küsida, kas sa Karineemel oled käinud?» alustab poiss.

«Ei ole. Miks see sind huvitab?»

«Siis võiksite minna.»

«Mitte kuhugi ma sinuga ei lähe.»

Poiss kehitab õlgu.

«On see kõik?» asutab tüdruk minekule.

«Jah . . . Ei, ei . . .» Poiss on kimbatuses. «Nojah, ma . . . Oota natuke!»

Ta vinnab kaevust vett, peseb käed puhtaks ja toob siis toast mingi paberisse mähitud kompsu.

«Võta endale . . . kui tahad.»

«Mis see on?» kortsutab tüdruk kulmu.

«Eks sa vaata. Noh, võta, võta, ega ta ei hammusta.»

Tüdruk vaatab poisile kahtlustavalt otsa, kuid harutab paki lahti.

«Oi,» valgub ta nagu äkki heledat naeratust täis. «Kui ilus! Kes selle tegi?»

«Mina.»

«Millest see on?»

«Kadakast.»

«Aga kuidas ta nii pruun ja läikiv on?»

«Põletasin, siis poleerisin.»

«Kes ta on?»

«Sina.»

«Mina?» kohkub tüdruk. «Aga ... sa ei ole mind ju ... näinud ...» Ta punastab juuksejuurteni. «Ei, ei,» jätkab ta kiiresti, «see ei ole mina, see on näkk. Näed, tal on isegi näki saba.»

«Ega ma näkki rohkem pole näinud kui sind,» naerab poiss. «See on noh nii ... omalooming. Kas ta meeldib sulle?»

«Jah,» kostab tüdruk vaikselt. «Aitäh!»

«Kas sa Karineemele tuled?»

«Tulen ... Nägemist!»

Kui tüdruk on kollases lutsernis looklevale teerajale jõudnud, pistab ta jooksu. Noorte mändide varjus vaatab ta puust tüdrukut ja mõtleb, et kui tema oleks löoke nagu see seal, siis tõuseks ta kõrgele, kõrgele ...

* * *

Kui kuum on suveöö!

Heinad kahisevad, nagu roniks keegi mööda kõrsi. Lakaluuk on avatud. Kuuvalguse nelinurk helendab korstnajalal.

Tüdrukul on palav. Ta heidab teki pealt, siis lina ... Nüüd on ta paljas nagu väikene puust tüdrukki.

Oh sa mu väike, väike kallis puust tüdruk! Kuuvalgus läigib väikesel pruunil kadakapuust kehal. Üks käsi on avatud peoga kõrgele üles tõstetud, ka nägu on pisut üles pööratud. Võib-olla püüab ta tähti? Ei, see on siiski tema, tüdruk, ise! Need on ju tema enda suured õlgadeni ulatuvad juuksed, ja ka nägu on nagu natuke sarnane ... Oh sa, mu kallis, kallis väike puust tüdruk!

Tüdruk surub kuju tugevasti enda vastu ja suudleb tema väikesi kõvu huuli. Ka puust tüdruk on kuum. Või on see veel poisi sõrmede soojus, mis temas hõõgub?

«Kui tore, et poiss sinu tegi,» sosistab tüdruk. «Ta ei ole üldsegi rumal ega vastik poiss. Ükski teine ei oleks sind nii ilusaks teinud. Võib-olla ei saagi temast meremees, vaid hoopis kunstnik. Suur kunstnik, keda kõik imetlevad. Jack London oli ju ka algul meremees ...»

Tüdruk istub lakasuul, puust kuju vastu rinda. Kass nurrub redeli-pulgal, vahtides all uinuvasse sirelipõõsasse. Õues jalutab valge kajakas nagu kana. Rannast silmapiirini on kuu tõmmanud virvendava tee ja tüdrukule tundub, et seda mööda võiks minna ükskõik kuhu ...

* * *

Nad lähevad mööda lambaist püगतud kaldaseljandikku. Sinine meri kohiseb keskpäevatuules.

«Ja ikkagi on kusagil laevu, mis sõidavad purjedega,» jonnib tüdruk merele vaadates.

«Purjed ja purjed ... Oled merekoolis käinud või mis?» pahandab poiss. «Inimestele midagi hästi suurt, hästi toredat ... Säh sulle! Mis

tore see puri on, — igavene rassimine. Mine katsu kord tormiga purjed klaariks teha. Ütle parem, kelleks sa ise tahad saada?»

«Astronoomiks, maalikunstnikuks, maailmaränduriks, kosmonaudiks, kirjanikuks...»

«No aitab, aitab! Kelleks sa saad?»

«Selleks, kelleks ma saan. Aga kelleks ma saan, seda ma praegu ei tea. See polegi tähtis. Tähtis on see, et kusagil on laevu, mis sõidavad purjedega...»

«Kuule, ma lähen tagasi,» vihastab poiss. «Mis purjejoru see olgu! Ja milleks sulle, linnaplikale, neid üldse tarvis on?»

«Nendega sõidab prints,» keksib tüdruk.

«Prints? No tead...»

«Ja ta ei sõida mitte tavaliste, vaid punaste purjedega.»

«No nüüd on ikka tõesti näha, et oled merekoolis käinud,» irvitab poiss.

«Oota!»

Tüdruk jookseb kruusaaugu kaldale, nopib väikeseõielise mooni ja asetab sinise mere taustale.

«Vaata — eks ole nagu väike punane puri?»

«Kui laeva puri on punane, siis on see prints, kellest sa räägid, ise roheline,» ütleb poiss ja hakkab mööda kallast edasi minema.

Tüdruk läheb poisi juurde, vaatab talle otsa ja küsib vaikselt:

«Ütle mulle, miks sa mu vastu nii õel oled?»

Poiss mühatab ja kehitab õlgu.

«Ütle siis, palun!»

«Sellepärast, et...» Poiss näib mõtlevat.

«Noh?»

«Sellepärast, et... sa oled ilus.»

«Sa valetad!» karjatab tüdruk.

«Sa oled ilus.»

«Sa siis ei valeta?»

«Sa oled ilus. Ja sellepärast ma ei salli, et sul oleksid mingisugused printsid. Igavesed linnapätid!»

«Mul ei ole kedagi. Aga mis on minus ilus?» küsib tüdruk uudishimulikult.

«Sina,» vastab poiss.

Tüdruk tunneb, et nüüd peaks ta minema, peaks koguni jooksuma, kuid seisab nagu kangestunult ja vahib pärani silmi poisi silmadesse. Ei, niisugust pilku ei ole ta kunagi varem näinud. Ta kardab seda, kuid ei suuda ometi sellest silmi lahti rebida, nagu meresinendusestki...

«Sinus on kõik ilus,» sosistab poiss. «Sinu juuksed... Sinu silmad... Sinu suu... Sinu suu... Sinu suu...»

«Ah,» ahastab tüdruk. «Luba mul minna... Ma palun, luba mul minna...»

Korraga on tüdruk liikumisvõime tagasi saanud. Ta rabab enda lahti ja läheb mööda kruusast seljandikku edasi. Poiss järgneb talle paari sammu kaugusel. Nii lähevad nad läbi kadakate kõrge maanukini, kus kiviklibune kallas järsult merre langeb. Tükk aega seisavad nad kõrvuti ja vaatavad päikesest sätendavale merele.

«Kas sa võileiba tahad?» küsib tüdruk korraga õrna hoolitsusega.

«Kas sul on?»

«Jah, ma võtsin kaasa.»

Tüdruk võtab jaki taskust võileiva, harutab paberist lahti ja ulatab poisile.

«Aga sa ise?»

«Söö! Söö!»

«Einoh...» Poiss murrab võileiva pooleks ja ulatab tüdrukule.

«Aitäh,» ütleb tüdruk.

Nad istuvad kadakate varju tihedale madalale meremurule.

«Eks ole tore, kui tuul niimoodi kadakates nuhistab?» ütleb tüdruk.

«On küll,» vastab poiss.

«Vaata, laev!»

Tõepoolest, kaugel mereküürul sõidab laev, vedades suitsu nagu venivat sukka üle silmapiiri.

«Kas ma ei öelnud, et nüüd käivad ainult raudlaevad, — aur ja elekter,» tähendab poiss. «Varsti tuleb aatom ka.»

Nad vaatavad teineteisele otsa ja pahvatavad naerma. Poiss tõmbab tüdruku oma embusse. Suudlus on soe nagu suvine päike.

«Sa oled...» sosistab poiss.

«Ei, ei...» Tüdruku silmades on hirm, usaldus ning palve. «Ei, ei... Ah, ma ei tea...»

Ta on nagu halvatud, kui poiss oma tugeva päevitanud käega pluusinoõbid avab ja väikese väriseva rinna vabastab. Nagu helepunane moon lööb see poisi suu all õitsele.

«Päike näeb...» sosistab tüdruk.

«Las näeb,» sosistab poiss. «Nüüd on ka meil tunnistaja... Sul on vahvad jalad...»

Poiss kummardub, kuid tüdruk kargab püsti.

«Aga peale päikese on veel meri, kajakad, rohi, kadakad, tuul...» ütleb ta kõvasti.

Tüdruku silmad ja kogu ta olemus säravad nii, et poiss tahab temast kinni haarata, kuid tüdruk on kärmem. Ta läheb tantsides mööda veepiiri.

«Ma armastan! Ma armastan! Ma armastan!» sosistab ta päikesele, merele, kajakatele, rohule, kadakatele, tuulele.

Poiss vaatab mõne hetke ja hakkab siis pikkade mehiste sammudega tüdrukule järele astuma.

* * *

Taevas on pilves. Puhub jahe kirdetuul. Maanteel virvendavad vihmaveeloigud.

Poiss ja tüdruk ootavad bussi.

Tüdruk vaatab nukralt hallile merele. See tundub külm ning madal.

«Ootad ikka veel?» küsib poiss.

«Mida?»

«Punaseid purjesid.»

Tüdruk naeratab ebamääraselt.

«Kooliõde, hea joonistaja, tegi mulle kevadel Grini «Punastest purjedest» pildi, kuid rebis selle millegipärast puruks ja sellisel kujul ei saa seda enam iialgi taastada...»

«Kas sa tuleval suvel tuled?»

«Võib-olla. Oleneb asjaoludest. Kas sa linna sõidad?»

«Oleneb asjaoludest.»

«Kas sa kirjutad?»

«Kui sina kirjutad...»

Tüdrukul on vilu.

Buss saabub.

Käepigistus, siis hüppab tüdruk bussi, poiss ulatab kohvri, veel viimne pilk...

Bussiuksed sulguvad.

Suvi on läinud.

Tüdruk näeb veel läbi bussiakna, et poiss seisab porisel teeserval, suured kalurisaapad jalas.

Ta avab tasakesi kandekoti ja pistab käe sisse. Väikene puutüdruk... Oi, ta sile keha on külm nagu kivirahnune, lainekortsune meri täna.

Hall varesekarva ilm.

Tüdruk vaatab aknasse ja mõtleb.

— Kas ma tunnen ennast niipalju, et tunda sind?...

Siis meenub päev, mil ta mööda sama maanteed siia rannakülla sõitis, ja vägisi tulevad pisarad silma.

Vaene väike külmetav puutüdruk...

Sünnipäev

Vaino Vahingule

lasin sel suvel oma naiseema juures, päev möödus päeva järel nagu unes, veetsin kõik päevad üksi rannas, enamasti selili, ja kuulasin mere kohinat; tuul püsis juba nädal aega ühtviisi tugev ja soe. Aeg-ajalt keerasin kõhuli, vaatasin merele ja jälgisin möödakõndivaid naisi ning imetlesin ja ihaldasin neid ühekorraga. Mu naine oli ära sõitnud, pidin tema emaga kahekesi elama; õhtuti sõime tavaliselt koos, peamiselt tomateid ja värskaid kurke, vahel ka kohupiima. Paar korda valmistas mu naiseema lillkapsast, mida ma kunagi varem polnud süüdnud, aga mis mulle nüüd väga meeldima hakkas. Öösiti vahtisin avasilmi lakke, vahel panin tule põlema ja kirjutasin kurbi luuletusi, ehkki riimid mulle alati suurt vaeva on teinud. Hommikul läksin juba kella kümneks randa. Tavaliselt oli mul üks raamat kaasas, ühe saksa loomaaiavalvuri mälestused, mille pealkiri oli vist «Tiere sind ganz anders», aga ma ei lugenud sealt vist lehekülgegi läbi. Tuul lehitses raamatut ja puistas lehekülgede vahele liiva. Kui päike mu väga ära kõrvetas, läksin koju pööningule ja sirvisin seal «National Geographic'u» kolmekümnendate aastate numbraid, imetlesin kauneid värvilisi pilte kauge-est eksootilistest maadest, kuhu ma kunagi ei pääse. Vahel vaatasin televiisorit. Ühtegi ajalehte ma ei ostanud, ainult paar korda ehk «Edasit», mis mulle mu kodulinna meenutas, aga sealgi toimetuses näis valitsevat hapukurgihooaeg ja leht oli täidetud juhusliku materjaliga. Me rääkisime naiseemaga väga vähe, meie valge maja asus ühes vaiksuses kõrvaltänavas, mille nimi oli Karusselli, ööd olid hääletud, linad siledad ja puhtad, aga mu kõrval ei olnud kedagi ja lahtisest aknast tuli sisse jasmiinide magusat lõhna.

Nii oli möödunud juba kuus päeva ja nüüd lamasin ma jälle mere ääres, saksakeelne raamat eemal liivas, kui äkki läks mu mõte millegipärast kuupäevale ja ma võpatasin, taibates, et just täna on mu naiseemal sünnipäev. Südametunnistus hakkas mind vaevama, kuid ma leidsin endale kohe ka vabanduse: lõppude lõpuks läks sünnipäevalaps juba siis tööle, kui ma alles magasin, ja mul polnud praktiliselt mingit võimalust teda õnnitleda. Kuid eelmisel õhtul olime üle kahesteistkümne televiisorit vaadanud ja magama läinud, ehkki sünnipäev oli siis juba

alanud. Muidugi, ma oleksin ju võinud juba eile lilled osta ja täna hommikul varem üles tõusta, aga see kõik oli nüüd tagantjärele tarkus.

Lamasin veel natuke aega, panin end siis riidesse ja läksin üle kuuma liiva rannast ära, linna, ning ostsin seal turult viis roosi. Kui ma nendega koju jõudsin, oli perenaine juba kodus, ma ulatasin talle roosid ja ta naeratas ja tänas ning andestas mulle ilmselt hommikuse eba viisakuse — kui ta seda üldse südamesse võtnud oli. Siis hakkasime koos ette valmistama väikest peolauda. Tema pidi pühkima põrand ja puhastama tolmuimejaga vaiba, mina aga läksin nurga peale poodi ja ostsin vorsti, juustu, kohupiima, koort, kohvi, suhkrut ja küpsiseid. Tulin tagasi; ilm oli kitsas tänavas lausa lämmatav, õhk seisis ja tolmlõhnas. Tuba oli juba puhas. Alles nüüd taipasin küsida, kas Tiia ei tulegi — olime ju kokku leppinud, et ta tuleb. Ema vastas, et Tiia helistas talle päeval tööle ja vabandas, et ei saa keeruliste praktikaülesannete tõttu tulla, ning palus mind tervitada. Tegime aknad lahti, lükkasime diivanilaua ja tugitoolid veidi kõrvale ja laotasime lina lauale. Aitasin Tiia emal taldrikud lauale tuua, lisaks veel salatikausi ja ühe õunaveinipudeli 1963. aastast.

Samas helises uksekell ja külalised saabusid kõik ühekorraga, seitse inimest: kaks abielupaari, kaks üksikut vanemat daami ja üks vanem meesterahvas. Ma tundsin neid kõiki juba varasemast ajast ja me surusime vastastikku kätt. Väljas oli lõpuks tõusnud kerge tuuleõhk ja valged, suurte siniste sireliõitega kardinad hakkasid tasakesi lehvima. Siis istusime lauda, mina kui seltskonnas kõige noorem tegin õunaveinipudeli lahti ja valasin kõigile. Tegin seda hästi ettevaatlikult ja püüdsin veini linalle mitte tilgutada, sest kõik vaatasid mind väga tähelepanelikult. Esimese toosti ütles majaperenaise õde, me lõime kokku ja tühjendasime klaasid. Siis valitses tükk aega vaikus, maitsti salateid ja võileibu. Aegamööda hakkas tekkima vestlus, jutt kandus teatrile, korraks tõusis küsimus, kumb on parem eesti lavastaja, kas Panso või Ird. Jõuti omavahel rahulikule kokkuleppele. Ma heitsin pilgu aknast välja ja nägin läbi traattara, kuidas naabri hundikoer sõi läkastades orasheina; võis arvata, et ilusad ilmad on läbi ja nüüd läheb vihmale. Minu käest küsiti, mis ma arvan uuest filmist, mina kiitsin ainult Robert Hosseini mängu, mis laudkonda veidi üllatas, ehkki üldiselt nõus-tuti. Õunaveini joodi mõõdukalt, kuid tuju tõusis järjest ja jutt elavnes. Üks vanematest naistest ütles, et ta tahaks suveks lõunasse sõita, kuid teised laitsid selle mõtte maha. «Ma lähen korraks kööki,» ütles lõunasse soovinud naise mees, tõusis ja läks toast välja. Pakuti torti ringi, mina jätsin vahele, mulle tehti etteheiteid, kuid ma seletasin, et eriti ei armasta magusat, mis oli ka tõsi. Siis tõusis ka teine mees üles ja läks välja. Räägiti mõned anekdoodid juutidest, üks neist tekitas päris elava naerupahvaku. Siis tuli teisena lahkunud mees tagasi. «Kas

sa minu meest ei näinud, mis tema seal teeb?» küsis lõunasse sõita soovitud naine. Tulnu vastas, et ta ei näinud kedagi. Hakati jutustama veel ühte anekdooti, kuid naine, kelle mees juba pikemat aega kadunud oli, tõusis ja läks välja, öeldes, et ta vaatab, kuhu mees nii kauaks jäi. Tiia ema palus mul uue kohvivee tulele panna, ma tõusin püsti, kuid ei jõudnud veel sammugi lauast eemale, sest äsjaväljunud naine tormas karjudes sisse. «Mis sul on?» hüüdsid kõik. «Ta on tapetud, ta on tapetud,» kordas naine. — «Kes on tapetud?» küsis Tiia ema. «Minu mees,» vastas naine. Kõik puhkesid naerma, aga siis saabus aegamööda vaikus ja nüüd märkasid minagi seda, kuhu kõigi pilgud olid pööratud: naine hoidis kahe sõrme vahel meesterahva käelaba. Hauavaikus astus naine laua juurde ja viskas käe valgele linale salatikausi kõrvale, ja me nägime, et käel on sõrmes kuldne abielusõrmus. Naine vaatas teisele mehele, kes just enne lühikest aega väljas oli käinud, teravalt otsa ja ütles sosinal läbi hammaste: «Sina tegid seda.» — «Mida?» — «Sina tapsid ta vannitoas.» — «Segaseks oled läinud või?» küsis süüdistatava naine vastu. — «Sa ise oled segane,» pareeris tapetu naine, «kus on keha?» — «Mis keha?» küsis mees kas segaduses või teeseldes. — «Keha! Ma leidsin vannitoast ainult käe. Kus on ta keha?» — «Ei mina tea,» pöördus oletatav mõrvar ära. Tapetu naine osutas valgel laudlinal lamavale käele. «Näete, see siin on minu mehe käsi.» Taas tekkis hauavaikus, kõigi tuju oli rikutud, tundus raske taluda seda kõike nii ilusal suveõhtul. Ei juletud üksteisele otsa vaadata, kohvi ei puutunud keegi. Siis kuuldusid koridorist sammud, üks läks lahti ja meie ebausklikust hirmust klaasistunud silmade ette ilmus tapetuks peetud mees. On võimatu kirjeldada seda kergendust ja lahendust, mis nüüd saabus. Puhkes meeletu naer, mõned suudlesid üksteist. Tiia ema küsis: «Kus sina siis olid?» — «Hingasin veidi värsket õhku,» vastas mees. Tiia ema pakkus kõigile veel torti. Ent vanem mees hüüdis vahele: «Pange oma käsi ära, ma ei taha teda näha.» Naine võttiski käe, liputas seda koraks õhus ja peitis ridiküli. «Kust sa ta said?» küsis keegi. Naine (ta töötab kesklinna raamatukaupluses müüjana ja ma olin tema kaudu vahel defitsiitseid raamatuid saanud) lõi käega. Tiia ema laskis kohvikannu ringi käia. Minult küsiti, kas ma eitan, et mu näidendis on ilmseid Anouilh' mõjusid. Ma ütlesin, et ei eita, ja võtsin seekord pakutava tordilõigu vastu. Edasi möödus õhtu ilma igasuguste vahejuhtumiteta. Lõpuks vaatasime televiisorist Sopotilaulufestivali ülekanne. Eriti meeldis kõigile üks Jamaika neegritüdruk oma taltsutamatu temperamendiga.

Kui me naiseemaga öösel nõusid pesime, püüdsime juhtunusse selgust saada, kuid ei leidnud ühtegi mõistlikku lahendust. Tiia ema arvas, et parem on sellest mitte rääkida ja parem on üldse niisugustest asjadest kõrvale hoida, sest on afääre, kuhu ei maksa ennast toppida. See võib lõppeda halvasti. Iialgi ei tea, milles sa võid kaasosaliseks osutada.

Enne magamaminekut suitsetasime vaikides veel kumbki ühe sigareti. Kõik oli nüüd vaikne, ainult vannitoas tilkus kraanist tasakesi vett.

Kassi maja

Olin kuueaastane ja elasin maal ja meil oli kass Halla. Hiljem pole ma säärast kassinime enam kusagil kuulnud, aga meie kassid kandsid kõik järjest seda nime. Ma armastasin kassi väga ja püüdsin tema eest igati hoolitseda. Meie magamistoas oli madal vene tüüpi ahi, seda köeti talvel iga päev ja õhtuti oli ta alati kuum või vähemalt leige. Sinna ahju peale ehitasingi ühel õhtul kassile maja. Tõstsin tooli ahju peale nurka, truubi äärde. Tooli jalad moodustasid tulevase maja karkassi. Kõige alla panin padja, seinteks aga kasutasin mitmesuguseid riietus-esemeid, mis toolilt alla rippudes kolmest küljest ruumi sulgesid. Selles toas, pehme padja peal, pidi kassil olema mugav magada. Paningi kassi tema elamusse, kuid kass ei ilmutanud vähimatki soovi sinna jääda. Surusin kassi õrnalt padjale pikali ja näis, et kass jääbki rahulikult magama. Silitasin teda ja ta hakkas nurru lööma. Kohendasin veel ettevaatlikult patja ja parandasin seinu. Kuid siis avas kass jälle silmad ja ma nägin, et ta taob sabaga, mis oli ilmne märk, et ta ei tunne ennast eriti hästi ja kavatsseb varsti lahkuda. Mulle see ei meeldinud, olin ju nii palju vaeva näinud, et kassil soe ja mugav oleks. Teiselt poolt teadsin ma juba seda, et kassid teevad alati, mis kassid tahavad ega hooli meie soovidest. Ent ometi oli minu ehitatud maja nii mugav ja pakkus sooja peidupaika, ja ma tahtsin, et kass seal elaks. Aga kass ei hoolinud üldse minu headest kavatsustest ning tükkis majast välja. Hoidsin teda väevõimuga tagasi, sest kass pidi kas või vastu tahtmist veenduma, kui hea tal minu tehtud majas on. Kass puikles ja püüdis seinte kaudu välja ronida, ent jäi siis korraga rahule ja hakkas ennast kõhu alt pesema. Teadsin, et see on ajutine rahu, ja istusin ahju peal maja ees edasi. Kuulsin äkki, kuidas ema laudast tuppä tuli, ukse kiiresti enda järel haaki pani ja köögis isale kergelt väriseval häälel ütles:

«Kuule, mulle tundus, et keegi tuleb sauna juurest mäest üles.»

«Kes siis?» küsis isa vastu.

«Ma ei tea, ma tulin tuppä.»

«Koer ju ei haugu.»

«Koer magab laudas.»

Ma tulin ahjult maha ja läksin kööki. Isa ja ema seisid seal vaikselt.

Meie maja oli metsa ääres, otse õuelt laskus tee alla orgu sauna juurde, saun ise aga asus juba poolenisti metsas, teistest taluhoonetest eemal. Mu ema töötas kolhoosi kassapidajana. 1950. aastal polnud meie kolhoosis veel tulekindlat kappi ja ema hoidis kogu raha kodus. Isa ütles:

«Ma vaatan.»

Ta läks esikusse, tegi ukse haagist lahti ja vaatas välja. Mina pugessin ta käe alt läbi ja vaatasin ka alla sauna poole. Oli külm öö, lumi sätendas kuupaistel, saun mustas all orus. Mu suust tuli hingeauru. Puud maja ümber olid paksus härmatises ja suure kase alumised peenikesed oksad rippusid selle koorma all peaaegu maani. Paksus lumes läks teerada alla sauna poole, aga seal oli kõik vaikne, ei mingit liikumist. Külm läks kopsudesse. Isa tõmbas ukse jälle kinni ja pani haaki. Tulime tuppa, ema koristas laualt toidunõusid. Pliidi all põles viimane tuli.

«Noh?» küsis ema nagu muuseas.

Isa vaikis ja läks istus pliidisuu ette.

«Ei olnud siis midagi või?»

«Mis seal siis ikka pidi olema,» vastas isa pahaselt. Ma vaatasin petrooleumilambi leeki. See oli liikumatu ja surnud nagu kuu. Kass tuli kööki, vaatas meile kõigile kordamööda otsa ja istus siis isa juurde pliidi ette maha.

Juhtum teatris

Ilmad seisid selle aasta oktoobris väga soojad, päike paistis ja mehed käisid veel pintsakuväel. Aga õhtuti tõusis tavaliselt jahe tuul ja loojangud olid erakordselt punased. Üks komeet oli maale lähedale tulnud, aga teda ei saanud palja silmaga avastada; kuid läbi teleskoopide oli võimalik teda fotografeerida ja mõned ajakirjad avaldasid komeedi foto. Igal hommikul seisis turuhoone juures hulk naisi, kes ootasid autosid, mis neid kolhoosidesse kartuleid võtma pidid viima. Meie teatris tuli just sel ajal lavale üks klassikaline rumeenia draama, mis oli kirjutatud juba kolmekümnendatel aastatel, kuid vahepealse unustusesoleku järel tundus tükk väga värskena, isegi ootamatult kaasaegsena, sisaldas endas mitmeid lausa üldinimlikke probleeme, tungis kohati inimese elu eksistentsiaalsete alusteni, ja sellepärast rääkisid pealinna kriitikud, et meie teater on taas avastuse teinud ja pühkinud sellelt vanalt rumeenia draamalt ülekohtuselt ladestunud tolmukorra. Meid endid see ei üllatanud, sest ega me tolle rumeenlase peale huupi

välja ei läinud — eelnes tükk aega mõttevahetust ja isegi väikesi tülisid: mitmed ei teretanudki enam omavahel. Igal juhul tõestasime oivaliselt, et 1932. aastal kirjutatud draama täiehäälsest ka meie ajal räägib. Muidu oli linn vaikne, ainult kuu algul sõitis rong ülesõidukohal autobussile sisse; kaks inimest said surma, neli pääsesid raskemate või kergemate vigastustega. Süüdlaseks jäi ülesõidukoha valvur, kes tõkkepuid õigel ajal alla ei lasknud. Astrid õitsesid meeletult, eriti tumelilled oma peaaegu inimesekõrguste varte otsas — mu lemmiklilled, sest ma ei tea midagi ilusamat kui nende sügav, pingeline värv keset juba koltunud loodust. Mäelt alla linna vaadates oli silmapiir puhas, majade kontuurid selged ja pinnad särased. Niisugune on meie linn ainult oktoobris.

Seisin fuajees suure klaasakna all ja vaatasin linna. Rahvas jalutas minu selja taga ja jutles omavahel tasakesi. Meie linn on tegelikult väga väike ja teater asub künkal — siit on näha ka kauged põllud ja metsad. Ja üle selle selge ja armsa maa kõrgus meie teater ning kohe pidi algama etendus. Kõlaski signaal ja rahvas hakkas saali poole liikuma. Mina jäin veel veidi akna alla seisma ja vaatasin, kuidas varjud linnas ikka enam pikenesid. Kui mu ümber vestibüülis kõik vaikseks oli jäänud, läksin ka mina saali, et veidi tollesama rumeenia draama etendust jälgida. Eriti huvitas mind esimene pilt, mis kujutas Fööniksi sündimist tuhost; see oli omamoodi proloog, mis juhatas sisse meie sajandi inimese kannatuste raja. Fööniksi osas esines mu sõber ja ta oli palunud mind tänast etendust vaadata, eriti mõningaid uusi nüansse, mis ta vahepeal leidnud oli, et ma siis nähtu kohta paar sõna ütlesin.

Istusin looži ja vaatasin alla. Saal hakkas pikkamööda pimenema. Meeste mustad ülikonnad kustusid kohe, hetkeks püsisid helesinised kleidid, siis kadus kõik muu hämarusse, ainult punased ja kollased värvid löid veel nagu korraks õitsele ja siis kadus kõik. Samal ajal avas eesriie üha paisuva muusika saatel meile lava üleni oranžis kumas, silmipimestavalt kauni ja õudusttekitava. Mu sõber alustas monoloogi, kuid mina vaatasin ikka alla saali, vaatasin nägusid, millel lava värisev oranž valgus vastu peegeldus. Keegi ei liigutanud enam, kõigi käed lamasid liikumatult süles, tükk oli juba esimesest hetkest vaatajad kaasa haaranud, kummaline maailm oli nad ära võlunud ja ma kadestasin rumeenlasi, kes juba kolmekümnendatel aastatel suutsid maailmale midagi püsivat ja üldinimlikku pakkuda. Mis oleks meil vastu panna? Vahest ainult Tammsaare, aga teda ei taha keegi tõlkida. Nii mõtisklesin ma ülal loožis samal ajal, kui mu sõber Fööniksina end põletama hakkas, et näidendi lõpus uuesti tuhost tõusta. Kogu saali paiskus ärev vastuhelk, trummid põrisesid üha valjemini, tulekeeled tõusid ümber Fööniksi paari meetri kõrgusele, preestrite balletirühm alustas aeglast, pahaendelist tantsu.

Äkki vaikis kõik, kõik kustus, kõik suri välja, sai otsa ja tardus. Kottpimedas ootas terve saal, et valgus uuesti süttiks. Kuid kusagilt ei paistnud ainustki kiirt. Ma tõusin püsti, et lava taha minna, kui korraga kõlas all saalis kile mehehäääl: «Appi!» Selle peale puhkes üleüldine lärm. Tooliklapid laksatasid üles, kostis jalgade müdinat, vandeid, kriiskamist, oigeid, ja kõik see aina paisus ja paisus. Ainsast valguskiirest oleks ehk aidanud, see oleks ehk korra majja lõõnud, kuid endiselt püsis pilkane pimedus. Ent üksnes kõrvulukustava kisa ja müra järgi oli selge, et kõik seitsesada vaatajat on oma kohtadelt püsti karanud ja komistavad nüüd üksteise otsa, kukuvad üle toolide, peksavad, tõuklevad, otsivad väljapääsu ega leia seda.

Lõpuks süttis valgus sama ootamatult, kui ta oli kustunud, jõuliselt valasid prožektorid taas lavale oma pahaendelise kuma, kuid vaatepilt, mida me nüüd nägime, oli enam kui kurb. Suured, palju tööd nõudnud sürrealistlikus laadis dekoratsioonid (ühe noore kunstniku diplomitöö) olid ümber tõugatud, hulk vaatajaid, kes viimases hädas olid lavale tormanud, rabeles nüüd seal rägastikus ja sumpas edasi üha suurtest papinaeltest läbi astudes ja naelte otsa pükse lõhki rebides. Suur Fööniksi altar oli ümber kukkunud ja selle alt paistsid kellegi jalad. Saalis oli sama õudne vaatepilt. Mitme mehe ninad jooksid verd, mitmel naisel olid kleidid seljast rebitud, keegi hüüdis kedagi, keegi kaebas, et tal on rahakott kadunud, mitmed roomasid toolide all põrandal ja otsisid oma kadunud asju. Kõlas hüüdeid nagu «Häbematust!», «Kes vastutab?», «Ma suren!», «Aidake!». Siis ronis üks teatrikülastaja lavale ja nõudis vaikust. Teda ei kuulnud, ta tõusis Fööniksi templi astmetele ja karjus, käed suu ees: «Vait,wait, wait!» Aegamööda pöörati talle tähelepanu, enamik oli küll veel tegevuses enda kordaseadmisega, mõned nutsid meelemärkusetuks löödud lähedaste inimeste liikumatute kogude juures, ent teatrikülastaja eredasti valgustatud laval, tema ähvardav pilk ja kõmisev häääl hakkasid pikkamööda mõju avaldama, järjest rohkem inimesi pöördus lava poole ja jäi kuulatama. Täielikku vaikust ära ootamata, üle nutu ja oiete karjus mees nüüd: «Rahu! Rahu! Rahu!» ja küsis siis: «Kes hüüdis «appi»? Miks hüüdis?» Kostis toetavat pominat, keegi hõikas vahele: «Vastutusele võtta!» Mees lavalt kordas oma küsimust mitu korda, kuid keegi ei vastanud, keegi ei tunnistanud üles. Mees lavalt tegi selgeks, et ilmselt sattus hüüdja pimeduse mõjul mingisse psühhoosi, võib-olla oli tal pimeduse suhtes koguni mingi foobia. Mehe jutt oli äärmiselt usaldatav, temas võis ära tunda psühhiaatrit, ja rahvas rahunes pikkamööda.

Ma lahkusin loožist ja läksin lava taha. Seal oli selge, et etendus jääb ära ja piletiraha tuleb tagasi maksta. Kiirabi oli juba välja kutsutud. Uurisin õnnetuse põhjusi, kuid mulle vastati, et praegu pole asi veel selge; võib-olla tekkis lühiühendus, aga ei tea, kus nimelt. Kuid meie teatrimaja on ju uus ja sissetöötamata, siin ei saa veel millegi peale

kindel olla, siin pead ka kõige halvemaks võimaluseks valmis olema. Kõige rohkem oli kahju sellest, et saalis viibisid rumeenlased, nende hulgas näidendi autori poeg, neljakümne üheksa aastane hüdroloog. Enne etendust polnud meil aimugi, et ta saalis on, ta oli saabunud inkognito, et meid üllatada. Kohtasin teda pärast lava taga, kus ta andis tõlgi kaudu mõista, et etendus oleks kindlasti olnud vaimustav, ja avaldas rõõmu, et talle oli avanenud võimalus meie linna külastada. Tal oli üks hammas suust välja löödud. Tema oli ka esimene, kellele esmaabi anti.

Alles mitme tunni pärast saabus teatrimajja rahu. Ainult öövalvur jäi istuma valvelauda, kus ta kampsunit kudus. Laval põles üksik tuhm prožektor. Nöörpöönungult kostis pinge all trosside naksatusi. Tänavad teatri ümber olid täiesti tühjad.

* * *

... ja peatu hetkeks, pillimees,
sest silmapilgu pulm
siit eemal keerleb kaugustes,
kus lõbus tuul ja ulm.

Näe, kiljuvad siin, keeled suus,
kel jooksuks valmis luu,
kel segi usk ja unustus,
kel selge ilm ja muu.

O, peienarrid tee peal ees,
kord kortsub laup ja kulm.
Kord on kõik tähed kettides,
kord vaibub lust ja pulm.

AMMU, AEG ON VANA
niitjad ridamisi lähevad
vinguvad terad luisud murduvad
sõnajalad langevad juure pealt
On nii pole ainsatki õit sedamoodi saadud

mis peale mõnel on vihm silmades
Sõnajalg see on metsa ja varju lill
pole tast muud et kasvab
ning ilus jaaniöö paiku vaadata
Ja lähevad niitjad vikatid turjal tantsimas
õiteta laulud suus

ai ai pole kena nii hullata
kivile kukud jääd mullata

TÜKK TULD nii virvarikast lõõmab mus

ma seisan ala suitsu umbsel kumal
on valla kõigile üks peidus avaus
mu hing see avastuste ainujumal
kui täitmatuste lustiline mest
mu tuskadele tempu lihvib vahel
on joobumus mis elu kõiksustest
mu pidustuste sinihele ahel
siis laul kui räitsakate mattev tuisik
on järve uppund varju palav alus
ka hääli siluma see sundimiste luisk
vaid haruharva põlvitab mu jalus
ja loitsuleek kui mattuma saab mus
ning puhkeb öö mu väsimiste süles
see koldesüte hõõguv lohutus
kõik pirrutuled soojendab kord üles

Halli järve raskus

ellel majal olid veel seinad püsti ja pool katust terve. Ning pliitki näis üsna korras olevat. Pliidiraual polnud isegi ühtki pragu sees ega muud viga küljes. Nõnda nägi Jaan Jaani poeg päris võõras rohtukasvanud õues Emajõe kaldal mõndagi lohutavat. Kui sõjast jäänud ahervaret üldse saab lohutavaks pidada.

«Nendest müüridest võib üsna kergesti asja saada,» otsustas iga-tahes Jaan Jaani poeg, istus ahervareme trepikivile ja arutles seal edasi: «Elmil, kui ta kopsuhaiglast välja tuleb, oleks siin ilus aed ümberringi. Sõiduteegi läheb kaugelt mööda, pole müra ega midagi. Peenrad kaevaksin muidugi vähehaaval üles ja marjapõõsad, niipalju kui võimalik, puhastaksin ära. Õunapuud praegu õitsevad, ehk kannavad sügisel viljagi. Raivol aga oleks linnas hea lahe koolis käia.»

Vaatas Jaan Jaani poeg ümberringi ja kujutles end aiapostidele auke kaevamas, postiotsi tõrvamas, neid maa sisse löömas ja laudu lattide külge naelutamas. Küll mitte uusi, kuid ikkagi selliseid, mis asja eest käiksid. Laudu võis uhkesti kas või vanade plekitahvlitega vaheldumisi paika panna. Et aga oma puutumatu kodu sünniks. Ning veel nägi ta Elmit ja Raivot kahekesi kive sorteerimas ja hiljem Elmit saviämbriga üle õue astumas, kusjuures naine tingimata tähendaks: «Taat sai meile klaasi hankida.»

Läbi akende, kui need saab ette pandud, hakkab aga päike tuppapaistma. Aknaklaasidele kukuvad mõnikord ka vihmatibad, teinekord jällegi koputab raju. Ja on väga kena, kui näiteks üks neist klaasidest kahest poolest koosneb ja on kitiga kõvasti kinni pandud. Siis langeb Raivo kooliraamatutele, kui poiss akna all loeb, teistsugusemat, krobelise triibuga läbijoonistatud valgust. Ning akendest vaatavad alati sisse koduõue puud ja öösiti paneb kuu klaasid kahvatult helkima. Oleks vaikne, üsna vaikne nende jõelähedane kodu, mille pärisperemehed ei tea mitme tuule poole laiali. Tagasi nad nähtavasti enam ei tule, sest nende tulek on juba üpris hiljaks jäänud. Isegi linnud jõudsid endistviisi kevadeks pesa ehitama. Aga kui pikk rännumaa tuli lindudel läbi teha!

Jaan Jaani poeg tõusis viimaks ohatel trepikivilt püsti. Lõi püksitagumiku liivast puhtaks ja astus väravast välja. Ta oli veel noor

mees, alles paar aastat üle kolmekümne. Aga kui palju muresid ja asjaõiendamisi juba turjal.

All Emajõel ootas teda mootorpaat. Ja paadis ootas Raivo oma isa. Musta värvi kulunud palitujupp seljas, lühikeste pükste alt pruune nõelutud sukki hoidvad tripid välja paistmas, kuid tugevad saapad jalas ja ilus täpiline sonimüts peas. Nõnda ta seal istus ja ühtlasi valvas paati kuhjatud trääni. Kaste roostetanud naelte, klambrite ja haakidega, labidateri, ümmargust raudahju ja puldanipundart telgi jaoks. Vahariidesse mässitult aga lebasid paadis puutööriistad, nende kõrval moonakott ja vibuga saag. Ning kogu seda kraami kattis juba talvel vanataadi kätega meisterdatud mörd.

«Hakkas sul igav?» küsis Jaan Jaani poeg oma võsult ja poiss raputas pead.

«Noh, siis sõidame.»

Nad sõitsid õige mitu tundi. Mootor podises vaikselt, sinist bensiinivõngu maha jättes, ja värskest rohetama lõõnud kaldad libisesid sügavas rahunud mööda. Sõitsid ikka edasi ja edasi Peipsi poole. Seal päris jõesuudmes asus Jaan Jaani poja maja tuhaase. Koos imekombel pääsenud võrgukuuri ja metsistunud isakassiga.

Ja tuulevaiksel pärastlõunatunnil jõudis paat kohale. Jaan tiris paadinina kaldale ja suundus koos pojaga taamal paistva korstnajala poole. Korstnajalg oli nõgimust, kuur tema taga viltu vajunud. Üksnes mõned kased, kuid needki mürsukildudest puretud, andsid hallile paigale soojeimat värvitooni.

«Nüüd võib siin juba kõndida,» lausus Jaan Jaani poeg ja mõlemale saabujale oli selge, et ainult suurvee pärast ei saanud nad varem koju tulla. Kevaditi, seda mäletas ka väike Raivo, loksus ja lainetas vesi õues, kaskede tüvesid leotades ja vähemaid põõsaid uputades, ning tungis vahel tuppagi. Nõnda see oli Emajõe suudmemail juba ammust ajast saadik. Vist meeldis looduselegi siin inimeste elu raskeks teha. Ent just sellepärast õppis ka Raivo juba kuueaastaselt aerutama ja üle jõe naabritele paadiga külla sõitma. Teist liiklusvahendit tema kodus ju polnudki. Ikka paadiga või siis talvel lühemal teeotsal põlvist saadik pehmes luhas sumades.

Nüüd aga olid juba palju päevi supelnud kased kenasti kuival ja noored vaigused lehed püüdsid nende haavaarmegi varjata. Lehtede ja rohu lõhna oli üle hulga aja armas tunda. Aga taamal laius Peipsi, raske ja hall. Ja õhus oli teravalt tema jahedat, võimsat hingamist tunda.

«Kuradid, pliidi on ka laiali tassunud. Ole nagu ehtne mustlane,» vanus Jaan Jaani poeg ja viskas raske puldanriidepambu mütsatades õlalt maha.

«Kas nüüd, isa, oleme tõesti mustlased?» küsis Raivo ja kangutas maast pori seest ümmarguse laia malmpoti lahti.

«Nüüd just,» tõendas isa, «ja seda pottigi, mille üles leidsid. läheb

meil kui mustlastel tarvis. Ole hea poiss ja vii see kuuri juurde. Sinna korjame edaspidi ka kõik teised head asjad kokku.»

«Aga, isa,» küsis poeg uuesti, «kas meid ka nüüd maha lüüakse?»

«Kuidas? Mis sa lobad?» vastas isa ja vaatas pojale teraselt otsa.

«Vanaisa ju rääkis,» seletas Raivo, «et kõik mustlased löödi maha. Ja sina ka siis ütlesid, et ühtki ei jäetud järele.»

«Ütlesin, nojah, palju mis ütlesin,» tõreles Jaan Jaani poeg telgiriidet lahti harutades, «ega meie need pärismustlased ole.»

«Kas meie oleme siis ainult mängumustlased?»

«Jajah.»

«Ja mina olen ainult mängumustlaspoiss?»

«No muidugi.»

«Siis, isa, teen ma endal ka näo mustemaks.»

«Küll töö juures niigi muriks muutud.»

«Mina jälle tahan.»

«See on rumalus.»

«Ei ole rumalus,» kinnitas Raivoke hingamispausi järel.

«No kas sa jäta. Või jonnima,» kurjastas isa ja laotas puldanriide laiali, kuid temagi jäi sest kolimisest ja kolidest koormatud tunnil õige tükiks ajaks kord olnud ja siis kadunud mustlastele mõtlema.

Ei usu, et enam niisugust sõda tuleb, arutles Jaan Jaani poeg veel ööselgi telgis Raivo kõrval roigastest asemel lesides. Ei usu, ehkki sõdasid on alati olnud. Esimese päevaga oma mahapõletatud kodus jäi mees küll rahule, kuid pähetikkuvate mõtete pärast ei saanud uinuda. Silmitses tekiserva ja pealevisatud palitu alt raudahju, kus veel söed hõõgusid, ning vägisi tuli silme ette hommikul linnas nähtud varemeis maja. Jaa, seal ehk oleks tõesti kergem. Juba Elmi haiguse pärast, kui see juhtuks korduma. Arstiabi palju lähemalt võtta. Nii ilusat aedagi ei saa ta siin järve ääres mitte kunagi. Siin aina vea mulda, sest ega palja mätta vahel ja vees midagi kasva, koguni kartulid mitte. Eks Elmi peab hakkama seda mulda jälle vedama. Temal endal tuleb ju järvel käia. Nõnda on see põlvest põlve olnud. Aga seal linnamajas oleks muidugi kõik teistmoodi. Tema, Jaan Jaani poeg, ja Elmi käiksid mõlemad kuskil tööl ja elaksid nagu parunid. «Nagu parunid!» ohkas ta ja kuulatas, kuidas Peipsi oli kohisema hakanud.

«Justkui priimus sahiseks,» mõtles mees. «Niisugune naljakas, ühesugune kohin teisel.»

Ning kogu möödunud raske päev jooksis tal filmilindina silmade eest läbi. Kuidas poisiga paati tühjaks tassisid, seejärel ta ise teisel pool jõge metsas käis ja tubli kimbu latte raius ning ahjupuid veel pealekauba. Ja mismoodi nad kahekesi seda kraami ehitusplatsi äärde vedasid, kuni lõpuks telgi üles said ja raudahjugi paigale panid. Ja alles siis võisid hakata putru ja teevett keetma. Sõid kõhu täis, aga eriti ei rõõmustanud. Liiga nukralt, isegi süüdistavalt vaatas neile nende laastatud kodu-

koht. Kuid nüüd kustus ahjus lõpuks viimnegi söekild, ainult Peipsi kohises edasi. Tõesti, nagu hiiglaslik primus. Ning tuul pingutas telgi-seina, mida mõtisklev mees küll ei näinud, kuid seda enam tajus.

«Tõepoolest, tollest lõhutud majast seal õunapuuaias saaks asja.»

Jaan Jaani poeg püüdis visalt uinuda, kuid oli vist üleväsinud. Endi-selt tuikas oimukohtades ja mõtted tulvasid vastumeelse, piinava vir-varrina. Laps rääkis unes, kutsus ema ja siis jällegi ei kostnud peale tuttava kohina ühtki muud heli.

«Homme peaks kaasavõetud mõrra järve viima. Iga ahvenapoeg ku-lub praegu marjaks ära.»

Hommikul hõikus ja vilistas vatiriietes habemik hobusemees jõe tei-sel kaldal. Too oli onu Mihkel, kes seal esimesed palgid koormast maha viskas ja mööda roikaid vee äärde veeretas. Palgid tuli sealt ära puk-seerida ja uuesti oli neid tarvis mööda küllaltki pikka teed veeretada. Veeretada nõnda, et nahk seljas märjaks läks ja keel suulae külge kui-vas. Seda tööd jätkus terveks päevaks, ei olnud Jaan Jaani pojalt palju mahti suitsugi teha. Ka väikesel Raivol jäi hea onuga jutuvestmiseks vähe aega, tema otsis tuha seest ja mätaste vahelt allesjäänud asju ja tassis need malmpotile lisaks. Kuurist vanade võrkude vahelt sai veel suure kera pehmet puuvillanööri kätte ning leidis ka põhjaõnged koos lipsudega üles. Ja jälle keedeti putru pekiga ja pärast tahus Jaan Jaani poeg oma uue maja esimest palki. Sülitas peopesadesse ja aina laksatas, iaksatas kirvega.

«Seda maja seal linnas oleks hulga kergem elamiskorda seada,» mõt-les ta juba ei tea mitmendat korda. «Sellele majale seal võiks koguni plekk-katuse peale panna, kui varemete vahelt plekitahvleid otsida ja neid kokku sobitada. Pärast värvi üle, kas roheliseks või punaseks. Maja ise oleks valge, vineerist postkastiga ukse peal. Ja kui keegi ei kirjutakski, ikka oleks ilus sihuke kirjakest koduuksel.»

«Näe, kass ka lagedale ilmunud!» imestas äkki Jaan Jaani poeg ja kiss-kissitas, kuid tükk aega tulemusteta. Metsik eluviis oli isegi looma peremehest võõrutanud. Alles siis, kui kõutsi pekikamaraga meelitati, tuli teine lähemale ja pistis lõpuks maiuspala kinni.

«Kui mina ei võta seal linnas seda peaaegu püstijäänud maja käsile, võtab kindlasti keegi teine,» arutles mees edasi, kirveteraga vaiguse palgi küljest laaste lahti rebides. «Igaüks ei jää minu kombel mõku-tama. Paneb kohe katuse peale ja paari nädala pärast ehk juba kolib ühte otsa sisse. Ega praegu ole valida, hea seegi, kui tuul peale ei käi ja vihma pähe ei saja. Ehitab sihukese pesa valmis, et lausa lust vaa-data. Selle asja võib ka mõni vanem mees ette võtta. Vanemal pärast hea aias toimetada. Ja säärane igatepidi osav meistri mees istutab kind-lasti marjapõõsaidki lisaks, et oleks moosikeetmise kõrval ka veini-tegemiseks võtta. Hea veini saab, kui punastele sõstardele musti juurde lisab. Niisugune vein on ilusat värvi ja maitsev. Istubki sedasi mees

ükskord seal õunapuude all ja tõstab hüva märjukesega klaasi. Õunapuud on aga õunu täis, nii et oksad lookas, ja lõhn paneb pea ringi käima. Täitsa loll, kes säherdusele majatükile käsi külge ei löö.»

Raivo aga, nina vesine peas ja põsed järvetuulest lõkendamas, korjas risu ühte hunnikusse kokku. Loopis sinna päratuid hambajuurikakujulisi musti tukke ja söestunud palgiotsi. Ja nõnda jõudis lõpuks jällegi õhtu kätte. Ning kui järvel hakkas juba hämarduma, otsustas Jaan Jaani poeg viimaks mõrra välja panna.

Päikeseketta õhetav hari vajus läände ja õhtu oli ilus. Paat lausa murdis end veepeeglisse ja kui Jaan Jaani poeg pikki latte kalatõkke tarbeks sisse tagus, lajatasid kirvesilmahoobid kaugele. Tõega, mitte alati ei ole Peipsil nii kena, rahulikku olemist. Vahest oli järvevana säga turja najale tukastama jäänud, kes teab, aga õhtu pakkus kahele paadimehele lausa naudingut. Isa askeldas kiirustamata mõrra kallal, seda sisselaskmiseks valmis seades. Poeg ulatas talle tarvisminevaid pikki latte kätte. Lõpuks kukkusid mõrravõrud kaladeriiki, mis pani kaluril suurest erutusest käed värisema. Püünis langes kahisedes põhja poole ja ainult vaiaotsad jäid tast justkui meeldetuletuseks välja paistma.

«Püüa siis ilusasti,» lausus mees tagantjärele ja nad sõudsid pikkamisi randa tagasi.

Sel õhtul tehti lõket väljas. Ja tule ääres auravat katelt passides küsis Raivo: «Mida pärismustlased keetsid, kui nad laagris olid?»

«Jälle sa oma mustlastega,» vastas isa pojale justkui tüdinenult, kuid siiski ei keeldunud seletust andmast. «Eks nad olid inimesed nagu kõik teisedki. Keetsid suppi ja teed. Kuid rohkem ikka vist laulsid tule juures. Mõni, kes oskas, mängis viiulit.»

«Miks neid siis tapeti?»

«Kas röövlid seda küsivad.»

«Kas siis röövlid tapsid?»

«Jajah.»

«Aga miks mustlased röövleid kinni ei võtnud ja vangi ei pannud?»

«Kus nad siis said. Mustlasi oli ju palju vähem. Ja neil polnud püüseggi.»

«Aga miks neil püüsse ei olnud?»

«Noh, ei olnud. Ei osanud püüsi lasta.»

«Aga kui oleksid osanud püüsi lasta?»

«Siis ei tea.»

«Mina tean.»

«Mida sina ka tead. Ainult tüütad mind.»

«Tean,» toonitas Raivo. «Siis oleksid mustlased ise röövleid lasknud.»

«Ikkagi oleks mustlased ära tapetud.»

«Aga muist röövleid oleks ka surma saanud.»

«Noo!» üllatus isa. «Sul võib ju ... võib koguni õigus olla.»

«Ja mina olen mängumustlaspoiss,» jäi Raivoke endale kindlaks.
«Mina võtan küll püssi. Röövlite jaoks.»

«Ole pealegi,» nõustus isa, «aga tead mis, parem ole natuke aega vakka. Mul on muud ka teha kui ainult su mustlastejuttu kuulata.»

Ja uute, veel keerulisemate vestluste vältimiseks läks Jaan Jaani poeg moonakotist suhkrut tooma. Tuhnis seal päris tükk aega ja viimaks sai magusa kätte. Kuid talle endalegi tuli pähe veider mõte, et miks ei võinud tolles lõhutud linnamajas just mustlased elada. Tõmmud ja käharpäised, kuldkõrvarõngad kõrvas. Paljajalgseid kriimud lapsed ema põletavkirjust seelikusabast kinni. Elased, elased, igal suvel söitsid hobuse ja vankriga väravast välja ning ainult külm ajas neid talvel koju tagasi. Aga ega ikka tea, kas mustlased oleksid aiaga mässanud. Nemad tegelesid ju rohkem käevaatomise, kaardipaneku ja paristamisega. Kuid sajabrotsendilistel, romantilistel mustlastel oli veel taltutatud karu, keda nad laatadel muusika saatel tantsitasid.

«Mustlased armastasid loomi,» ütles äkitselt Jaan Jaani poeg endalegi üllatuseks, kuna polnud kavatsenud enam säherdust jutuotsa üles võtta.

«Missuguseid loomi, isa?»

«Hobuseid ja karusid.»

Ja isa imestuseks Raivo midagi rohkem ei pärinudki. Temagi jäi millegi üle pikemalt aru pidama. Vahetevahel ainult viskas laastu või puupulga tulle. Aga kui ta telgis isa laia selja taga uinus, ilmus ta juurde suur pronksikarva karu, käpad laiali ja suu lahti. Tatsas kahel jalal ja muudkui urises, sest küllap teda tantsitati.

Juba varavalges oli Jaan Jaani poeg üleval. Istus veidi murelikultki kaldal mootorpaadi juures ja kõõritas mööda jõge üles vaadata. Istus sedasi nõndakaua, kui poeg tuli silmi pesema, siis tõusis otsustavalt püsti ja ütles: «Raivo, täna sa pead koduhoidjaks jääma, mina sõidan linna. Vaata siis, et sa kuhugi kaugele ei lähe ega telki maha ei põleta. Olen öhtul kindlasti tagasi.»

Ja seda öeldes viskas ta poolepeale tõmmatud suitsu enda kõrvale märgade mätaste vahele ja astus paati. Läks tolle pliidiraua järele, mida oli Emajõe kaldal purustatud majas näinud. Läks osalt sellepärastki, et Elmil oleks terveks saades jälle hea korralikul pliidil toitu valmistada. Ja ta muretses, kas mitte keegi teine ei ole vahepeal seda pliidirauda ära viinud. Ning kui ta juba sõitis ja mootor tasa podises, tundis mees oma selja taga halli järve raskust, mis teda nähtamatu jõuga enda poole tõmbas, tagasi kutsus.

Deklaratsioon

ei ole raske
jätta tapmata inimest
selle eest et tal on pikad juuksed
pikad kõrred
odrapõld sügiseõhtus
kurgede hääl
astub kaeblikult üle taeva
ärge tapke meid ärge tapke

ei ole raske
jätta tapmata inimest
selle eest et tal on kollased silmad
pikad mandlisilmad selge peegeldus
on täiskuuöö
õlipuusalust kostab sahin ohe
siis tuleb vaikus maale taevast saadik
ärge tapke meid ärge tapke

ei ole raske
jätta tapmata inimest
selle eest et ta oliivivärvi nahk
on varjud kus luusivad näljased pantrid
ja kõrbe kauguses hüüänid jagavad
niutsudes saaki
punase kuu all
ärge tapke meid ärge tapke

ei ole raske
jätta tapmata inimest
selle eest et ta teab mis on armastus
selle eest et ta teab mis on nälg
selle eest et ta teab mis on sõda
selle eest et ta teab mis on surm
selle eest et ta teab armastus on seaduse täitmine
selle eest et ta teab peab nalgima et keegi ei nalgiks
selle eest et ta teab sõjad saavad otsa ja surm lõpeb ära
selle eest et ta kõnnib üle mere

selle eest et ma tean
SELLE EEST ET MA ÜTLESIN EI SAA TAPPA INIMEST
ärge tapke mind
ärge tapke

kuulatades metstuvide umbunud hõikeid
kinnikasvanud padrikuist kus keegi ei
liigu astudes teeradu sõnajalgade ja
kivide vahele

on nii hää vajuda kolletusse
mida enam ei ole

mäletades vihmade voolavat
liibumist nagu sahiseks ämblikuvõrke
tolmustele sindlitele heinte ning lina-
luude kopitus vajuks uniseks

pimeduseks
viljatuulamisemasina lõgisedes

Jõululaat

«Ja keegi tuleb paljajalu merelt»
(Ajakirjast)

suits
inimeste pead allapoole
autolaternad pidurite krigin lumes sinised valgusesähvatused
akendele
kõlksuvad mündid loetakse loetakse küünlaid riste
nägusid preester kuldses käes kuldne raamat nagu ei näe on
raamatu taga hallid juuksed linased õlgadele pea kohal leek
liikumatu küünlast
last surub vastu et ei jookseks kirikut pidi väikesed saapad
kolksuksid vastu kivi-
põrandat ise kummardab seljaga mu poole laulab
taob risti kolme sõrmega naine hallis palitus
anna mulle anna mulle ja nutab laps aga keegi ei kuule
hää
tõstab suitsu ei see on viiruk lõhnab ülespoole sinine kuppel
tõuseb ja tõuseb inimeste pead allapoole rukkid rehealuses
tumedad pead mullaga segi juba hoopis vastu kive aga
turul eile oli laadapäev
seisavad härmas kuused aga kuuskede
kõrval on mustlased
mustlased põhjapõtradega ja rakmed rakmed ise
virmalised põhjapõtradega lapimaalt tammuvad litreid
tiliseb tuisus õhk aurab
naeravad naeravad kurvalt
mu õde   mu vend
mu õde   mu vend

Kontmehe ihukihulori

oes kuulnud jutt ajas kuuma armuväe Madli vastu Jaanile nii pähe, et otsustas jalamaid joosta tüdrukut vaatama. Ta oli just teelt kõrvale keeramas, et üle kesa otsemalt saada, kui kabelivareme juures hõigati: «Jaan, ae! Pea kinni, oota natuke!» Jaan vaatab ringi — ei kedagi.

Märkab aga siis, et ühest kohast murukamar liigub ja madala kalmukünka alt pea välja pistetakse. Kole hirm külmetab Jaani jalad maa külge kinni ja külm higi tuleb ta ihule. Kalmukünkast väljapistetud pea aga räägib sõbraliku häälega: «Ära nüüd karda seal midagi, ega sa Vö-dina-Juku ole!»

Kontmees kobis kalmukünkast välja, kargas jalalt jalale, raputas ja koputas oma luud-kondid mullast puhtaks ja pühkis oma luise pihuga pealuukaanelt liivaterad, nii et liivakrigin käis läbi Jaani hammaste. Silm hirmust punnis, jõllitas ta kontmeest. Aga too ei teinud seda märkamagi, vaid näitas oma kondise näpuga kabelimüüri varemele, kuhu kutsus istuma: «Tule, Jaanist poeg. Olen su sugulane hallidest aegadest ja pole sul siin midagi karta.» Kangest hirmust oleks Jaan tuulekiiruga lennanud ei-tea-kuhu, aga ihuliikmed kuulasid käsku ja kangete jalgadena läks Jaan ning istus kabelimüürile oma kauge sugulase kõrvale. «Nojah, Jaanist poeg, et asi sulle selge oleks, siis esialgu oota natuke. Vaata, siin kabelimäel kalmuküngaste all on palju rahvast pikali. Ootavad seda viimsepäeva pasunapuhumist, nii et luud-kondid haisevad. Looja on küll surnutelegi määranud ajad tööks ja toimetamiseks siin maa peal, aga see Jehoova on temal üle pea kasvanud, tuulab ja sõelub neid vaeseid hingi oma rehe all kuradiga koos, nii et need ei julge iit-satadagi. Tänaegi öö on see Looja poolt määratud öö, kus hinged võivad oma asju toimetada. Aga kus nemad: surnute asi on pidada suu ja oodata, kuni pasun puhub, nii kuidas Jehoova on käskinud. Tragimad hinged, kes Jehoova käest on osanud plehku panna, toimetavad oma toimetusi, aga ka ainult niikaua, kuni need kukeleegud kärama panevad. Just niimoodi on nende öödega. Või siis iga kord juhtub sihuke inimene mööda minema, kellega tahaksid rääkida. On täna ennegi siit rahvast mööda kõndinud, aga mis minul nendest. Va piibupigine vanamehenäss ja tema eit — tulevad varsti ise niikuinii seda pasunahäält ootama. Kooberdas jaurates siitkaudu minna ka see va joodik Rangi Jaagup. Mis sa

niisuguse lollpeaga räägid, ei viitsi teise pärast jalgagi liigutada, et talle taguotsa anda. Aga näe, ometigi lõpuks tuleb noor Mere Jaan. No mis sa ütled! Ja sugulane pealegi. Juba ammu mõlkusid mul meeles. Sinust olen minagi siin haua põhjas head meelt saanud. Oled kõigi oma noorte elupäevade sees mu hinge poeg olnud. Poega aga tuleb ka teistviisi meeles pidada, kui temal need meheks-saamise päevad hakkavad kätte tulema. Sedasi jah! Minu tööde ja tegemistega on nii, et hoian korras ja pean silma peal vanasti maapõue pandud rahapadadel. Käime poistega aeg-ajalt seda kulda ja karda haljaks nühkimas. Sitt töö, aga nalja saab ka. Kui need kuningad-keisrid ja nende emandad, keda nägupidi on taalritele ja muudele rahadele pandud, oma tempudest räägivad. Siis, sõber, annab kuulata. Nende peidetud varandustega on meie maal nii, et leidmise õnne jagab Looja Jehoovaga enam-vähem pooleks. Aga minul on meie kihelkonnas selles asjas ka oma sõna öelda. Minu arust õnnejagamise kord küll logiseb, aga noh, hea, et niigi. Looja tööde ja tegemiste kohta ei tohiks küll kellelgi midagi ütlemist olla. Ta on igapidi tore ja töökas vanamees. Paistab aga, et ahmib omale korraga liiga palju tööd kätte ja siis need asjad ei kuku igakord nii välja, kuidas peaks. Kui temal see jumalate tegemine lahti läks, siis ikka tosinate viisi. Küll puust, küll luust ja ka eimillestki. Ja lasi siis selle jumalatekarja maailma peale lahti. Ega Jehoova, kes praegu siin meie kihelkonnas neid hingeasju ajab, veel see kõige viletsam ole. On palju hullemaid. Jehooval on aga seda kanget võimutahtmist liiaks, ja nagu minule paistab, läheb ta ka ise iga tühja asja pärast kohe kohevile ja ilmaasjata tigidust täis ja hakkab siis huupi lahmima. Ise räägib küll juuksekarvade langemisest, aga noh... Kui aga seda asja jälle teistpidi võtta, ega siis nende ilmainimestega ka ainult heaga toime ei tule. Käivad, kaelad kanged, ringi ja ise puupüsti jonni täis, et anna aga vemmalt, enne kui märkavad meelt muuta ja seda mitte teha, mis ei passi.

Ah soo, see varanduse asi. Vaat kui sina lähed Nugeri kaudu koju, siis on üks päris kopsakas pajatäis heas kõrvalises kohas tee ääres peidus. Suurest kivist... Ah jah, Looja tuli tunaeile just selle kivi juures vastu. Vanamees tuli Kohala veskist, oli seal ringi kolades jalgupidi palkide vahele jäänud. Aga ega sellest midagi. Lonkas, omal nagu rõõmus peas, Rakveresse minna vaskpleki ja rauakraami järele. Ütles teoks olema jälle mingi uus asi, mida enne veel pole maailmas tehtud ega nähtud. Puhusime juttu Iidamast-Aadamast ja nagu paistis, oli Looja Jehoova peale nagu natuke tusane. Ütles, et Jehoova käib tema käest uut usuassi ja inimestele uusi hingerummusid nuiamas. Vanad olla kulunud ja lõhki ega kõlba enam pruukida. Looja öelnud, et tehku aga ise. Jehoova ajanud vastu, temal ei olla seda assi, rauda ega muudki. Tühi lora puha. Rakvere linn omal käe-jala juures, ja nagu ise ei teaks, et seal rauakraami ja kõike, mis tarvis läheb. Kihelkonnad omal hingekupjaid ja sõnasulaseid täis. Saavad suured palgad ja jahvatavad selle eest

suuga ainult jumalasõna peeneks. Pangu aga sulased tööle, küll siis asi korda läheb. Jehoova aga joranud edasi, et sulased käest ära ja temal ei ole aega nendega jännata. Peab kuradil aitama põrguteed sillutada, mille patused hinged ära on tallanud. Kurat üksi ei tule enam oma tööväega toime. Patuseid sellepärast palju, et usuassid ja hingerummud vanad ja kulunud. Peetruski taeva väravas juba kähiseb ja keelamise-sõnad hakkavad suust otsa saama, kuradist rääkimata, kes põrgus kole-dasti hädas. Põrgutuba puuki rahvast täis, nii et seinad kummis. Kaulbeldud siis nii kaua, kui lepitud kokku, et Jehoova võtab kuradi omale uue assi tegemisel seapatta appi peale lööma ja Looja läheb nende eest kolmeks päevaks põrguteed sillutama. Vaata, Jaanist poeg, nii on need asjad siinilmas ja sealilmas.

Ah soo, see rahapaja asi. Sa oled sealt küll mööda käinud ja pealegi astunud. Nojah, seda kivi sa tead. Ja kui sa kivi . . .» Kontmees aevastas, nii et luud-kondid paigast ära. Kole ehmatas käis Jaanist läbi. Selle peale pühkis kontmees märga ninaluud ja pajatas, et on ikkagi vara niiskete kontidega paljalt nii hilja õhtul väljas istuda. Ta käskis Jaani natukest aega oodata, et läheb ja toob omale riidetüki ümber. Kui kontmees uuesti välja ilmus, oli tal ümber õlgade suur lai kuub ja peas raudkübar. Ta istus jälle kabelimüürile Jaani kõrvale, tõmbas kuuehõlma laiali ja kutsus poissigi enda juurde kuue alla istuma. Jaan kogeles ja kokutas tükk aega, kuni kontmees aru sai, et Jaan tänas ja ütles endal niigi palav olema. Selle jutu peale kõhistas kontmees naerda ja sõnas: «Mis sul, Jaanist poeg, viga, noor veri sarves ja puha.» Temagi oma elupäevadel olnud õige kuum poiss ja veel nüüdki kippuda vahel mürama. «Pole sellest vist kuigi palju aega tagasi, kui ühel õhtul kuulen, et maa tümiseb. Kergitan kalmu äärt ja vaatan. Kuupaistel astuvad tulla poiss ja piiga. Vaata aga vaata, Kellamehe Madli poisiga. Madli peärätikki langenud kukla taha, punased juuksed helgivad kuupaistel kui vana kuld. Tulevad poiss ja piiga joonelt minu kalmukünka juurde ja istuvad sellele. Poiss võtab hellalt Madli ümbert kinni ja Madli käsi on poisi pihus. Nii nad siis istuvad, kuni nende armuvesi keema hakkab. Vaatan seda noorte mängu pealt, aga noh, et minul oleks ka natuke osa-saamist, suskan koeruse pärast haua põhjast piigalapsele näpuga. Madli aga ütleb poisile «Madi, ära müra» ja paneb oma hõõguva põse poisi kuuma pale vastu. Ei müra Madi midagi. Madi istub ilusti kõrval. Kuu oli käinud juba hea tükikese taevavõlvil ja paistis kirikumõisa pargi kohal üle puulatvade, kui Madli noomis Madit koju minema. Kastegi säras väljavahetee ärte rohukõrtel. Madli kraamis seelikusabad ülesse ja võttis jalavarjud näpu otsa. Madlil on valged säared, otsekui kätega tehtud, ja kui astub, mängivad punnis näkid pingul seelikuriide all. Ma tean, ei ole kihelkonnas teist niisuguse mänguga piigalast! Eks minulgi tuli tahtmine, et tundmuse pärast patsutan teist natuke. Ronin kalmust välja ja astun Madlile hilju järele. Aga kontmehe asi — luud-kondid

klõbisevad. Madli kuuleb ja vaatab korraks vilksti tagasi. Näeb mind, aga ei tee piuksugi. Astub nagu aeglasemaltki. Ainult juuksed tõusevad kohevile. Astun lähemale ja jõuan ainult paaril korral patsutada Madli toredale taguotsale, kui maamuld Madli varvaste all hakkab keema ja hele kisendamisehää! nagu klaaspasunast käib kihelkonna ööaegse taevakummi all. Kui olime temaga hea tükikese maad kirikumõisa väljavaheteel nelja lasknud, ei jõudnud minu kuivad sääretorud tema noorte jalgadega enam sammu pidada. Madli ümmargused kintsud korraks veel välगतasid majade vahel ja piigalaps oligi silmist kadunud. Aga eks ma ise olnud süüdi ka, et lugu nii lõppes. Piigalastega tuleb asju ajada targu ja mahedalt, aga kus mina — sõnagi rääkimata kohe patsutama. Omal seda kulda ja karda, et silluta kas või kirikuteed, aga aruraasuke läks kus seda ja teist. Ei torganud pähe lubada, et ostan talle toredad riided ja kõik teised uhkuseasjad. Pärast külarahva suu kaudu oli kuulda, et kabeli juures kummitab. Aga kui niisugusel toredal piigalapsel kui Madli ei kummita, kellel siis veel. Minulegi aitas sellest paarist korrast patsutamisest. Luud-kondid olid pikaks ajaks magusat elusurinat täis. Hea meelega oleksin kõva kärtsugi lahti lasknud, aga siin maa rüpes on need torud ja lõõtsad läinud kus kurat. Liha on ju kui lilleke ja vaimuga peeretamine, mis peeretamine see ka on. Mõni kuuleb ja pärast naerab, et va kontmees puhub tiiskanti.

Pagan, see kukenärakas läks hoopis meelest ära. See pajatäis raha on . . . » Aga Jaan ei kuulanud enam, mida ta rääkis. Kontmehe jutt oli kui külma kivi Jaani kuuma rinda tõstnud. See jutt teotas Jaani südames armastuse ilu ära. Ta tõusis kabelimüürilt ja hakkas, pea maas, kodu poole astuma kui kurjale müüdu, õnnetu armastuse raske taak kaelakondil. Kontmees sammus natukese maad Jaaniga koos, võttis siis maast kivi ja lennutas selle Rangi sauna laudaukse vastu, nii et mürtsus. Aga Rangi saunani oli hea tükike maad. Jaan oli juba hulga maad edasi läinud, kui kuulis kontmeest hüüdnas: «Jaan, ae, Jaan! Nüüd tuli meelde. Oh seda vana pead. See poisi ja piiga lugu oli sada viiskümmend aastat tagasi ja piigalaps ei olnud mitte Kellamehe Madli, vaid . . . » Aga siis kraaksatas parajasti Rangi sauna kukk ja kontmehe jutt oli kui noaga pooleks lõigatud.

Tuuleäri!ori

Pärast seda, kui parun Saksamaal hobusest ilma jäi, asus ta Tallinna-
maale Tallinna linna oma õemehe juurde elama. Õemes oli vonn ja
temal oli kivimaja Toompeal. Linnas tegi parun ennast Oleviste kiriku
kellamehe Tila-Priiduga Vanaturu kaelas tuttavaks. Priidu oli ontlik

mees, aga parun õpetas Priidut napsust lugu pidama. Kui Priidul napsuvõtmine selge ja viinaneelud juba peal käisid, tegi parun Priiduga kontrahi, et õpetab Priidut kirikutorni luugist tuulesõlmi püüdma. Iga püütud tuulesõlmepuuda eest saab Priidu pudeli viina, ja kui tööga hästi hoolas on, siis aasta lõpuks ühe kuldraha. Kontrahile said käed alla pandud ja kui juba kaupa hakkas saama, tegi parun Tallinna linna sadamakai peal poe lahti. Esimesest päevast peale läks paruni kaup kui soojad saiad. Merekaptenid olid kui hullud tuulesõlmi ostma. Seisid pikas reas ukse taga. Mis viga merekaptenitel oma laevadega sõita, kui tuul omast käest. Lase aga kogu aeg piidevinti, nii et merevesi keeb. Kaubad ka kiirelt kohal ja raha kähku karmanis. Ehkki parun võttis tuulesõlmenaela eest tubakanaela hinna, aga merekaptenitel ikka suur kasu sees, ja kasu peale on merekaptenid maiad. Parunil oli jälle raha nii palju kui kulus, rentis Aida tänavale omale suure kiviaida, kuhu lasi Tila-Priidul tuulesõlmed kokku vedada.

Elus on aga igal ajal kaks otsa või veel enam. Ei tea, kas oldi taevas kadedad või viskas kurat vembu vahele, aga nii see oli, et sel aastal, kui keisripoega ristiti, ei olnud Tallinnamaal õiget tuult peaaegu mihkli-päevast jüripäevani. Priidu vehkis ja jahtis kirikutornis ööd-päevad kokku, aga tuulesõlmede saak oli õige napp. Parunil kaup otsa saamas, müüs ainult veel leti alt merekaptenitele, kes talle salakaupa olid toonud või siis teistmoodi meeltemööda olnud. Kaubast ilmajäänud merekaptenid suures summas paruni poe ukse taga, löövad lärmi, nii et linnavahid tuli panna korda pidama.

Siis aga sõitis Tallinna linna reidile kuulus mereröövel Must Kapten. Must Kapten oli väevõimuga röövinud kuulsa mereröövli kapten Morgan'i tütre, aga piiga kippus isa juurde tagasi. Aga Mustal Kaptenil oii suur armastus piiga vastu ja ta mõtles, et kui näitab talle Tallinna linna, ehk unustab isa ära. Tallinn ilus linn, ilus Raekoda raeäärased täis, ilus kilstuba rikkaid kaupmehi täis. Linn ise ka mitmesuguseid inimesi täis ja palju ilusaid kirikuid ka. Et kui piigale hingehäda peale tuleb, pole muud, kui astu aga ükskõik missugusest kirikuuksest sisse. Juhtuski nii, et kui piiga oli Tallinna linnas mõned päevad ringi käinud, hakkas ta Musta Kaptenit kangesti vastu armastama. Mustal Kaptenil häda käes, et kuidas nüüd kiirelt koju jõuaks pulmi pidama. Tuult aga ei ole, hakka või ise purjedesse puhuma. Mustal Kaptenil tuule pärast süda musta muret täis. Käib muudkui laevatekil edasi-tagasi, käsib oma meestel vilistada ja masti kratsida, aga ei tuult tule ühtigi. Must Kapten mõtleb, et kui võtaks ühe hea napsu, ehk on siis mure kergem kanda. Läheb maale, kuulsasse «Lombaka Konna» kõrtsi ja laseb seal kõrtsmikul omale kõige suurema mõöduga hunditulist anda. Niisugusele mehele ühest täiest vähe, laseb veel mitu korda anda. Musta Kapteni tuju läheb paremaks. Sobitab ennast kõrtsmikuga jutule ja saab kuulda, et parunil sadamas kai peal tuulesõlmede pood. Must Kapten läheb kohe kähku

sadamasse poodi ja tahab paruni käest osta korruga seitse puuda tuulesõlmi. Parun aga vastu: «Mihkel kuulama, sina loll olema.» Musta Kapteni nimi oli Mihkel. Must Kapten sai kole vihaseks, kohe parunile kallale kargamas. Parun aga võtab leti alt mõõga ja näitab kaptenile, ise karjub: «Poiss, käima välja minu poe seest!» Ei Mustal Kaptenil midagi parata, muudkui hakka poest minema. Vaata veel, et parun ei löö mõõgaga pead otsast ära. Must Kapten aga oli kole kange mees. Poeuksel jäi jalad harkis seisma ja lubas pärast pulmi tagasi tulla, kodunt oma mõõga kaasa võtta ja vaadata, missugune poiss poest välja lendab. Välgutask siis veel silmadega ja pani minema. Ootas veel mitu päeva tuult. Pruut oli mures, et Must Kapten tüdib temast veel enne ära, kui see pulmade asi korda saab. Must Kapten käis aga iga päev «Lombaka Konna» kõrtsis paha tuju heaks timmimas. Jõi viina ja hammustas vorsti otsast selget vorsti suupisteks peale. Tema võis seda, taskud pungil röövitud kõlisevat väge täis. Ja kui Must Kapten oli viinavingust pooles vinnas ja tema keel head juttu lõikas, ostis ta lastele saia ja tegi omalt poolt teistele välja. Kui aga võttis ühe pisukese napsu rohkem kui tarvis, siis ta möllas kui Põrgu-Madi poeg, kiskus riidu, sõi klaasi ja vedas hobuseraudu sirgeks. Kõrtsmik aga oli Musta Kapteniga kole hea, sest niisugune viinarüüpaja joob kõrtsmiku ruttu rikkaks.

Kõrtsmikuga viis Must Kapten jutu paruni peale. Sai kuulda üht-teist ja käis siis Oleviste kirikuõpetajaga salaja sosistamas. Must Kapten ootas veel mõned päevad tuult tulema, kannatus aga sai otsa ja hing läks viha täis. Näitas siis taeva poole kahe rusikaga korruga ja röökis koleda häälega: «Kas sa, kurat, hakkad puhuma või mitte!» Ei hakanud puhuma ühtigi, ja ei saanudki hakata puhuma, sest ega kurat taevas ole. Pani siis laeva paadi taha köide ja ajas oma mehed paati sõudma. Suurupi otsa kohal sai siis nii palju tuult purjedesse, et võis tasapisi kodu poole loksuda. Kui Must Kapten Taani Sundist läbi oli sõitnud, siis vehkinud Tallinnamaa poole rusikaga, lubanud tagasi tulla ja paruni kaela nii sõlme keerata, et umbsõlm pole selle vastu midagi.

Põud lagendikul

See rahu on väljakannatamatu,
see luhale laskuv lämbus,
see leitsak ja lame liikumatus,
see kiiskamine,
see laia lageda kiikumatus,
graniitrahnuraskune aimutult vaimutu vaikus.

Edasi astuda? Kuhu? Milleks?
Midagi ei muutu niikuinii.
Soovid on ette ära seletatud.
Lahendused ette leitud ja leierdatud.
Suunad ja sihid on nõnda sirged,
et võimatu uskuda maakera kerasusse.

Usk on tusk,
sammumine tammumine
ja tõdemus sõgedus.
Ei veena mind mitte milleski
astraalkehaline virvendus vingsilmapiiril.

Olematus?
Pole ühtegi lindu.
Pole kumerat taevakummigi,
kus ta võiks olla.
Mind mõttetult maha surub
mingi tuim ja umbne,
mingi lõputa rõhtjas, kõhtjas ja kõrge kummkatus.

Tuleks ometi tuulispea üle heinamaa,
tallad täis tulikate tuisku.
Tuleks kas või uss ja susiseks näkku.
Siis pilverünk tõuseks paratamatult,
kuldne siksak siin-seal sihvimas-sähvimas selja peal.
Ja möirahtaks kõu-lõukoergi,
et räbalaiks käriseb
kogu see vägistud lõuend.

Romantikapuu

See on romantikapuu.
Ta kõrgub sügaval laanes.
Sinna põgeneb põder ja kuu
ja veel ei keegi muu
kui õhtu.

Üks süü mu hingele vaob.
Et arvasin asjad selgeks.
Mis selgub, see ära kaob.
Päev laia ladvana raob.
On õhtu.

Pole kirkust kuskil, sa vaata.
Kuu aimab ja hääbub eha.
Kontuurita, veeta ja maata
jäi mets ja teeta ja raata
jäi õhtu.

Romantikapuu on see.
Sügaval laanes ta kõrgub.
Seal kalpsab põder läbi vee.
Ümber tüve käib kurdu tee
ja õhtu.

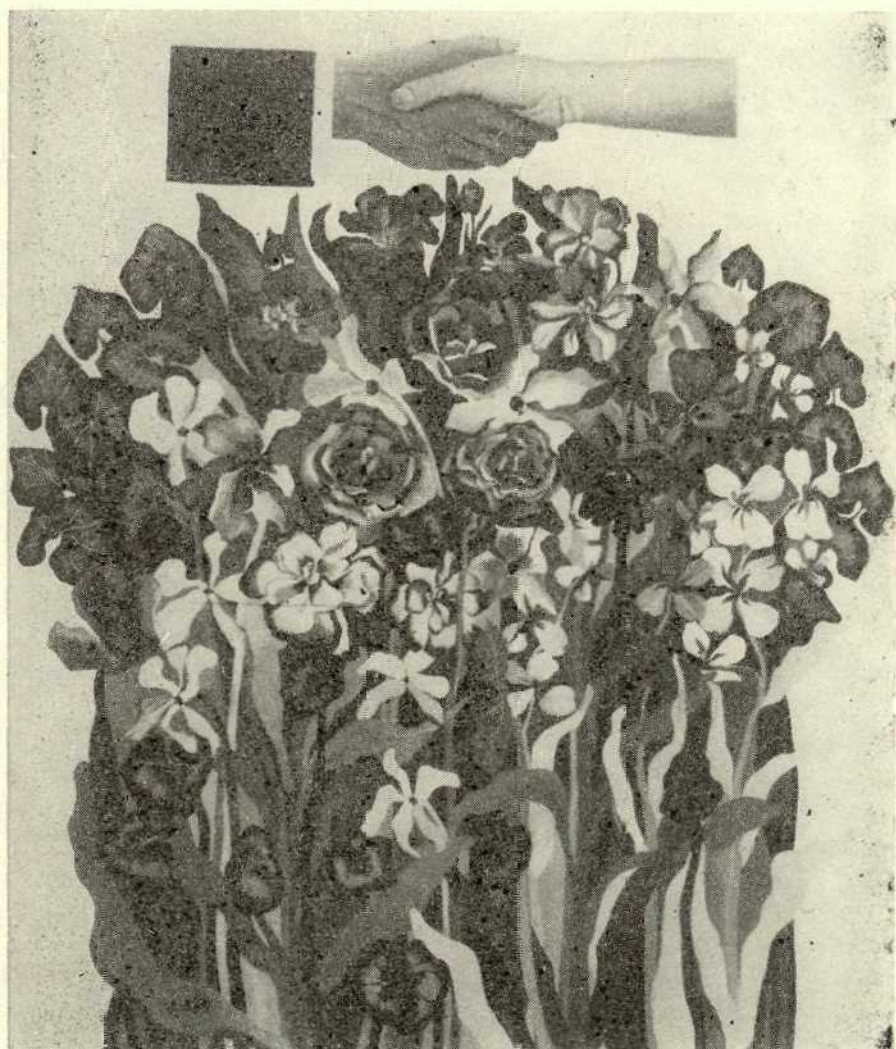
Võõras viis

Võõras viis, ära puuduta puid.
Need isa pühendas mulle.
Rünkpilvi ka ära puuduta.
Seal viuglemas vihmakulle.

Ma kuivan ja kurtun, kui kuulen sind.
Taltub mu tahe ja jõudki.
Mu heinamaale ja õuele
sa paha puistad kui poudki.

Oo, kao mu kõrvust, võõras viis!
Ei mõista mina su käike.
Vaata, rünkpilved sünkuvad.
Pea tuleb sadu ja äike.

On südastuvine sadu see,
mis kosutab ihu ja hinge.

M. Leis

Pärandus (Õli) 1969

Äike küll veidi kohutab,
kuid ära lahendab pinge.

Võõras viis, ära puuduta puid.
Need isa pühendas mulle.
Rünpilvi ka ära puuduta.
Seal viuglemas vihmakulle.

Sümptoomid ja mood

Veste Rootsi kunstielust

evadel 1966 külastasin Stokholmi kunstigaleriisid. Vaatasin tookord üle kolmekümne väikenäituse ning lisaks muuseumide suuremaid väljapanekuid. Kahe ja poole aasta järel, 1969. aasta südatalvel, käisin läbi umbes samad objektid. Lisaks suurendasin oma huvivälja Göteborgi, Lundi ja Malmö muuseumide ning galeriidega, kusjuures sain mingi ettekujutuse ka taani modernse kunsti omapärasest.

Respekt iga ajajärgu kunstiparemiiku vastu ei lubaks võrdlemisel või karakteri määramisel kasutada sõnu «areng» ja «progress». See võib jätta mulje, nagu oleks eelnev juba postulaatselt halvem või madalam pärasisest. Kui nimetatud mõisteid tarvitada paariaastase vahemaaga kultuurinähtuste kohta, mismoodi üleolekuga võiksime siis suhtuda antiiki või renessansi. Sellepärast ka nüüd, jälgides Rootsi kunstielu, saab vaid öelda, et sinne kunstilise mõtte ja väljenduse kulg ning muutumine on nende kahe ja poole aasta jooksul olnud küllaltki nobedad. Loomulikult eksisteerivad ka traditsioonilise kunsti iga laadi esindajad ning mitmesuunalised abstraktsionistid, ja kuigi uued nähtused moodustavad kogu kunstitoodangust vahest kahekümnendiku, on see kahekümnendik siiski paratamatult sümptomaatiline momendi kunstisituatsioonile. Ja sellest osast püüangi juttu teha. Räägin esmajoones küll neist, kelle separaatsinäitusi nägin. Sellepärast pole ka juttu niisugustest kogu maailmas tunnustuse leidnud rootsi kunstnikest nagu Svanberg, Ultvedt, Fahlström ja Baertling.

Üldiselt võiks öelda, et pop-kunsti ja op-kunsti mõjud üha laienevad, need lisanduvad uutele nähtustele, kus ka dadaismi ja sürrealismi traditsioonidel on oma osa, ning üha suuremat rõhku on hakatud panema sisule. Ilukategooriad on pea peale pööratud — õigemini, neid peetakse mittevajalikeks ja elukaugeiks, armastatakse «minkimata reaalsust». See omakorda on tinginud uute tehnikate ja profaansete materjalide kasutuselevõtmise. Vormikatsetustest uudsemaks on püüd vabaneda harjumuslikust formaadist, raamisurutusest või postamendi otsa asemest, et saada vaatajaga võimalikult vahetum kontakt.

*

Galeriis «Mini» esineb Olle Bauman, kes on oma ekspositsioonile nimeks pannud «Transminatsioon 1». Seekord galeriisse sisse ei pääse. Välisuksele on riputatud kiri: «Kui sa tunned, et jäigastud, siis löö oma käitumisharjumistesse rusikaga auk sisse!»

Galerii suurest aknast sissevaatamisel näeme keskmise suurusega, esimest tühja ruumi. Seinad, lagi ja põrand on kaetud mustade triipu-

dega, mis annavad eksimatu trellitatus-assotsiatsiooni. Kohati on trellides avasid, kust pressuvad välja venivad ja voolavad värvilised kujundid. Kriitikast loeme: «See on trellitatus, mis meid ümbritseb. Selles on pragusid, kust on võimalik välja minna; kuidas neid leida?» Näitus (või demonstratsioon) on ilmse sotsiaalse kallakuga. Kuidas seda nimetada — protestinäitus, ideenäitus? Vähemalt — siin ei müüda kellelegi midagi.

Uue aasta esimesel päeval käin «Galerie Prisma's», mis eksponeerib enamasti vasakpoolseid kunstnikke. Praegu esinevad siin kaks noort rootslast — Ulla Zimmerman ja Peter Dahl. Nad on oma väljapanekule nimeks pannud «Meie ja nemad». Eksponaate pole palju, kuid see-eest on need üsna ekstreemsed. Autorid ise on kohal, valmis seletusi andma. Nende tööd on erinevad, kuid kantud ühtselt ideest. Ulla Zimmermanil on vaid viis tööd. Need on kõik vahtkummist ja riidest tehtud elusuurused nukud, kes istuvad haigete ratastoolidel. Kujud on tänapäevases, kuid kortsunud riietuses, nende ilme on võigas ja koolnulik. Üks neist hoiab käte vahel käkrunud ja kõrbenud ajalehti, ka tema ümber on ajalehenutsakuid. Teine on tõstetud kõrgemale punasele alusele nagu troonile. Ta ratastooli kõrval on lauake, millel hunnik saiapätsi. Toolil istub keskealine, moest-läinud uhkes kübaras tüse naine, püksid põlvedele kistud, ja sööb suure suuga ühe saiapätsi otsast. Peter Dahliil on rida maale, mis peamiselt kujutavad alasti inimkehasid horisontaalsete ribade vahel (jälle trellide motiiv), ja tinast alasti figuurigruppe, mis olivärvidega täiendatud.

Peter Dahli tööde juurde seinale on kinnitatud seletused, kus ta räägib oma suhtumisest kunsti ja ühiskonna vahekorda, suhtumisest poliitikasse, inimesesse, pedagoogikasse jne. — kiirelt viltpliiatsiga visatud kirjas. Kui küsime, kas ta kavatses oma tööd viia sellisele astmele, et nende juures mingeid kommentaare vaja ei ole, siis kehitab ta vaid õlgu ja ütleb, et nii ettearvestavalt ta kunagi ei mõtle.

Ulla Zimmerman on 26-aastane neiu. Oma kujude kohta ütleb ta lahkelt-rõõmsalt: «Need oleme meie. Nad on saanud tegevushalvatuse või on teel sellele. Nad vaevalt taipavad, mis nendega sünnib. Nad on saanud halvatus oma keskkonnalt. Näete, üks on uppunud ajalehtedesse — propaganda, reklaam, trükis, televisioon on halvanud kogu tema olemuse.»

Dahli pildid ja figuurid kujutavad aga «neid». «Nendeks» on ahistatud ja vähearenenud inimesed — rahvad kogu kontinendil. Kõigist tööddest õhkub põlgust kodanlase ja tõusiku vastu. Rahuliku avameelsusega (või enesekriitiliselt — meie terminoloogia järgi) peavad Ulla ja Peter endid «meie» juurde kuuluvaiks. Kõik see mõjub isemoodi Ulla meeldiv-moodsa välimuse ja malbe kõnemaneeeri juures. Välise kire ja vahutamise puudumine seletuste andmisel nagu kinnitab, et tegemist on sügavalt veendunud inimestega.

Ruumide lõpus on veel üks Peter Dahli poolt montaažiks nimetatud ehitus, mis kujutab enesest ümberriietumiskappi supelrannast. Üks on poikvel, seinaprao vahelt vaatavad välja neiu värvitud silmad. Külastaja võib sinna ka sisse minna, kus leiab enese koos alasti mannekeenukuga, kes oligi väljapiiluja. Ukse kõrvale kapile on kinnitatud tekst: «Võite vaadata väljast- või seestpoolt. Enne peate aga valima poole.»

Ulla Zimmermani ja Peter Dahli töid hakkasin ma nii täpselt kirjeldama mitte sellepärast, et nad oleksid Stokholmis mingid silmapaistvad kunstnikud. Ei Olle, Ulla ega Peter olnud suurkujud ning nende välja-

panekud ei kutsunud ka skandaali esile. Publik ei tormanud ligi ning autorid ise olid rahulikud. Kuid oma olemuselt oli väljapandu karakterne sellele osale kunstnikest, kes endid praegu avangardistideks nimetavad. Sageli võis märgata kas või toda viimati mainitud võtet: selgemalt või varjatumalt käskis kunstnik sind teha milleski valiku, millegi üle järele mõelda.

Niisiis on enamik avangardistlikke kunstnikke hakanud igaüks omal moel tegelema ühiskondlike probleemidega, millist olekut sealse terminoloogia järgi nimetatakse «angazeerituseks». Rootsisis tõstis tolle angazeerituse nõude üles kunstikriitik ja maalija Torsten Bergmark. Selle n.-ö. loosungi tõi ta välja mõni aasta tagasi, ja et ta ühiskondlikku situatsiooni tõepoolest õigesti oli tabanud, näitab kas või see, et veidi hiljem läksidki kogu läänemaailma noorte seas lahti need nn. revolteerimised ja üliõpilasmärsud. Ja nüüd, nende aastate vahetusel, oli see loosung populaarseks saanud ja moodi läinud ka Rootsimaal.

Paraku jätab aga see poliitiline hõivatus või angazeeritus asjalikule vaatajale siiski üsna segase mulje. Teda iseloomustab küll üldine poliitiline vasakpoolsus, kuid selle avaldusvormid on paljuski naiivsed. Marksismist räägitakse julge häälega, aga rääkijate hulgas ei puudu nihilistid ega ka oma mauistid. Peale muu avaldub Rootsi noorsoo juures veel isemoodi veider rahvuslik enesekriitika. Süüdistatakse juba kogu rahvust teiste, vaeste rahvaste väljakurnamises. Tuntakse süüme piinu, et rootsi rahvas pole sõjas kannatanud, ja et näiteks aafriklased ei ole samal majanduslikul ja kultuurilisel tasemel kui rootslased. Pealegi ei sobi aafriklaste kohta öelda «vähearenenud rahvad» — see oleks alandav —, vaid öeldakse «arenev rahvas», vastanduseks «arenenud rahvale».

Võib näida, et need küsimused lähevad kunstist kaugele, kuid osa kunstnikke oli need probleemid lihtsalt endi südameasjaks teinud, mis ehk mõnegi meie mugava kunstniku ära ehmataks. Suutmata anda täit hinnangut selle kunstiosa kohta, võib vähemalt öelda: esikohal oli siin sotsiaalse ebavõrdsuse probleem. Sama Peter Dahl näiteks kirjutas: «Tendents olla poliitiliselt angazeeritud on osa inimlikust tundeelust. See võib muutuda tundeelu oluliseks osaks. Ja seega tekib kunstiliik, mida võib nimetada poliitiliselt tendentslikuks. Et just praegu luuakse nii palju poliitilist kunsti, tuleneb sellest, et suured inimhulgad tajuvad poliitilist olukorda kui oma isiklikku probleemi. Teiste sõnadega: poliitika on muutunud inimese psühholoogiliseks probleemiks.»

Meie ühiskonnast tulnule, kindlasuunalise poliitilise eluga harjunule, võinuks esimesel hetkel tunduda, et rahulolematuse kehtivaga on jõudnud viimase piirini ning pööre on ukse ees. Kuid süvenemisel selgus, et vaatamata kunsti sellistele avaldusvormidele on elu ikkagi kenasti tasa-kaalus. Võimud näivad olevat kõige selle protestimeelsuse suhtes üsna leebed, ilmselt lootes probleemide väljaelamist «kunstilistes vormides» ning nende kadumist koos mööduva moega.

Kõik need nähtused panid uuesti mõtlema meie olemuse üle. Oleme endid harjutanud võtma moodi kui midagi väheväärtuslikku või mitte kvaliteediga seotut. Mõiste «mood» on omandanud halvustava varjundi. Seejuures unustame, et mood on laiemas tähenduses sotsiaalse seisuga sümptom, alati väljendab see aja vaimu (kas meeldivat või mitte meeldivat).

Seesama ühiskonnakriitiline noot avaldus isegi meie silmis nii sta-

biilse ilme omandanud Eerik Haameri loomingus. Haameri loomingule oleme harjunud omistama looduslähedase inimese, töö ja karge elu poetiseerivat karakterit. Nii see ka on tema randlasi ja kalureid kujutavates töödes, samuti «Kalevipoja» illustratsioonides. Seda osa Haameri loomingust jaatame niihästi meie kui ka väliseestlased, kellele on auasjaks omada mõnd Haameri tööd oma korteri seinal. Sellele aastakümnete kestel väljakujunenud loomingule järgnes mõni aasta tagasi lühiajaline lilleline poolabstraktne käsitluslaad. Nüüd on Eerik Haamer jälle tagasi pöördunud varasemale figuraalsele kujutamisiisile. Figuurikäsitlus on endisele loomingule üsna lähedane, kuid sisuliselt on maalid enamasti ühiskondliku temaatikaga. Mul oli võimalus näha tema viitkuut suurt kompositsiooni. Tugevaim neist oli «Kadalipp». See kujutas möödunud sajandi eesti talumehi ja -naisi pärast kadalippu, tagaplaanil mõisnik-papp-soldatid. Üks vitsasaanud naistest hoidis veel seelikut üleval, nõndaviisi tagaplaanil seisjatele taguotsa näidates. Ka teised suured kompositsioonid olid kindla suunaga põlguse väljendajad, olid suunatud juba kaasaegse täissöönud ja enesega rahuloleva kodanlase vastu. Näiteks «Suvitajad», «Suvitusrand», «Hokimängijad». Vaevalt saab siin vanameistrile omistada välist moele orienteerumist.

Kui juba Eesti päritoluga kunstnikest juttu teha, siis tuleks rääkida ka Enno Hallekist. Tema isik ja looming on kokku kasvanud nii rootsi kui ka internatsionaalse kunstiga, ehkki ta seejuures end ikkagi rõõmsalt Eestist pärinevaks peab. 1966. aastal tegin Halleki maalidest «Sirbis ja Vasaras» juttu. Hallekit võib võtta ja teda võetaksegi kui avangardisti. Tema nüüdne looming on 1966. aastal nähtuga võrreldes põhilaadilt samasuunaline. Enamik tema maale on tuletatud õige lihtsatest maastikuskeemidest, spektriliselt erksate värvidega, maalitud ikka sama spontaanselt. Formaadid aga on muutunud mitmekesisemaks, mõnel pildil puudub täisnurksus, mõnel on osa raami kaarjas. Raami mõnest küljest paisutatuse või kokkupigistatuse tingib maali idee ning värvide pingeaste. Pariisi näituse kataloogis on tema töid nimetatud «psühhorealistlikeks maastikeks». Enno Hallek peab end praegu «angažeeritud kunstnikuks». Meie seekordse esimese kohtumise järel tõttaski ta just kuhugi ametiühingusse kunstist vestlema jne. Jaanuari lõpul pidi ta sõitma Itaaliasse, et koos grupi itaallastest avangardistlike proletaarlaskunstnikega teha ühine näitus. Muide, 1969. aastaks on Hallekile määratud üks Rootsi kõrgemaid stipendiume. Ja muidugi, Hallek on vist ainuke eesti rahvusest kunstnik, kes on pärast sõda Pariisis oma personaalnäituse suutnud välja panna (1968. a. veebruaris Zunini galeriis).

Ühe noore äärmuslase — Jan Mankeri näitusel galeriis «Hedenuis» tutvustati mulle paari noort kunstnikku. Nende töödest pole vaja rääkida, neil puudus kindlam loominguline suunitlus. Tööd ise olid «vahvad», kuid ainult seda. Huvitavad olid nad aga oma suhtumisesmõtlemises. Kõige enam näisid neid huvitavat poliitika ja seksuaalsus. Enamasti valitses nende juttudes ja töödes mingi veider segu neist kahest erinevast sfäärist. Manduva kapitalismi hukkamõistmine, seksualismi poeesia, mõtted sotsialismi kuulutamisest, Aadamast ja Eevast kui ürgmõisteist — kõik see käis segamini mingis hipilikus ülevuses. Nad olid lausa rabatud, kui ütlesin, et meil erootilist kunsti ei viljelda, rääkimata seksuaalsest. Nende arust peaks selline asi uues ühiskonnas hoopis loomulikum olema kui neil. Neil ka paljud erootilist kunsti ei

kannatavat, kuid selle vihkajaiks olevat vagatsejad ja silmakirjalikud väikekodanlased.

Olles rääkinud viiest-kuuest Rootsis tegutsevast kunstnikust, ei taha ma nende varal väita, et kriitiline iseloom on selle maa kunstis valdav. Võib üksnes öelda, et paar aastat tagasi ei esinenud seda kriitilisust nii märgataval kujul. Valdav osa siin loodavast ja ka esitatavast on ikka nüüdki apoliitiline — ei siia- ega sinnapoole. Ka sellel maal on oma ofitsiaalne kunst. Nii võiksime nimetada kunsti, mida soodustavad-tellivad munitsipaalasutused ja mida ostavad tavalised kodanlased ja muidujõukad. Selliseks kunstiks on esmajoones igailmeline abstraktsionism. Sellel loomingul võivad olla mistahes ajendid või inspiratsiooniallikad, kuid omandaja võtab seda ikka abstraktsena. Nendest töödest võib ta leida ilu, harmooniat, dünaamikat, mida võib seostada elurõõmu, ürgjõu ja muude seda laadi fenomenidega. Peaasi, kui neis puudub selgelt loetav või aimatav programm.

Üheks niisuguseks näiteks oli O l l e Z e t t e r q u i s t i looming Stockholm Kunstnike Majas (Konstnärshuset). Selles majas esinemine ise viitab mingile ofitsiaalsele garanteeritusele. Zetterquisti arvukas ja esinduslik väljapanek oli kunstitehniliselt väga kõrgel tasemel ja ka elamusi pakkuv. Hea värvikultuuriga lõuendid olid maalitud «talitsetud spontanismi» vaimus. Dünaamiline oli eelkõige kujund, mitte värv. Tehniline teostus oli peen ja sellejuures selgelt loetav. Töid lähemalt uurides võisid nagu «partituuri lugeda» — võis ette kujutada, kuidas ja millised suured pinnad enne asjalikult alla olid maalitud ja kuidas hiljem neile orienteerudes kunstnik oli pidurid pealt ära võtnud. Näib, et tänapäeva keskmisele vaatajale on selline spontaanne väljendus vastuvõetav ja võluv-müstiline sel juhul, kui siin avaldub mingigi vaoshoitus. Ja sellepärast mõjuski selline «ilus perutamine» avangardistidega võrreldes nii kohitsetuna, sest viimaste juures jäävad ebamääraseks raamid, kuhu asi ja mõte võiksid välja viia. Ja nii lähevadki mõtted jälle tagasi nendele, kes oma ühiskonnas uusi ideid kannavad. Neid kunstnikke ei rahulda, kui nende töid vaadates öeldakse «oh kui kena» või «kui põnev», vaid nad tahavad, et vaataja võtaks kindla sotsiaalse hoiaku, öeldes jah või ei. Sellepärast ei saa selliseid nähtusi võtta lihtsalt kui mingeid «lääne manduva kunsti vigurdusi», vaid kui teatud sotsiaalse baasi avaldusi.

Olin enese arvates šoki-kunsti suhtes vooderdatud, Göteborgis nähtud taanlaste suur näitus «Taani fantastid» oli aga siiski üsna põrutav. Siin esinenud paarkümmend kunstnikku võis jagada kahte suunda. Ühed, peamiselt graafiliste tehnikate viljelejad, esitasid detailirohkeid õuduspilte, kus mingis desperaatses meeletuses kuhjade kaupa kujutati aja metsikusi ja jubedusi. Selline fantastika viis mõtted eelkõige Hieronymus Boschile. See oli mingi uudne sürrealism, mis paiknes kusagil lõbu ja julmuse vahel. Teine osa kunstnikke mõjus värvifantastikaga. Siin sai selgeks, millise ootamatu iseloomu võib kunst võtta op-kunstile toetudes (optilise kunsti värvilised avaldused algsel kujul on külmad ja matemaatilised). Teiseks olid need fantastilised tööd seotud nn. psühhodeeliliste visioonidega. Siinkohal peab neid uudseid termineid veidi selgitama. Vähetuntud mõiste «psühhodeelilisus» on otseselt seotud narkootikumidega. Psühhodeelilisuseks nimetatakse teadvuse avardamist droogide (marihuaana, heroiin, LSD), muusika, valguse, värvide

jms. abil. See on narkomaanide ja ka hipide n.-ö. meetod endid kõrge-
datud või stimuleeritud seisundisse panna. Psühhodeeliline kunst on
seega siis säärases stimuleeritud seisundis loodud või sealseist visiooni-
dest ammutatud looming. Selline kunst on suguluses uus-juugendiga;
psühhodeelikud väidavad, et ka sajandi alguse juugendstiili vormide
teke olevat seotud tollaste narkootikumide — oopiumi ja morfiumi
tarvitamisega. Op-kunstiga on sel tegemist niipalju, et sealt pärinevad
geomeetrilised ja selgepiirilised kujundid on viidud hallutsineeritud
väänlemistesse, värvid on aga op-kunsti printsiipe kasutades veelgi
silma-kraapivamad. Näiteks P. Severeni ja G. Stiffe mittefiguraalsed
pildid olid sedavõrd kriiskavalt valusates värvides ja teravalt rahutuis
kujundeis, et vaatajal võisid tekkida tasakaaluhäired.

Mõned taani fantastid olid andnud sürrealistlike nägemuste abil ühis-
konnakriitilisi pilte. See muidugi oli kõik kaudne. Mõningate tööde
ainestikuks olid tsivilisatsiooni ja tehnitsismi ohud-õudused inimese suhtes.
Üheks populaarseks võtteks oli kollaažiillusiooni andmine puht-
maaliliselt. Näitena nimetaksin Franco Mulas'i maali «Juhtum auto-
teel»: ülireaalsel autoteel, ülimateeriaalse, väga ilusa kihutava luksus-
auto ees tormab maanteel deformeerunud alasti inimkuju.

Taani fantastide näitusel oli ainevald lai, erootilisest sümboolikast
kuni vaimude maailmani, kuid kõige enam erutas värvifantastika, mil-
les autorite endi sõnade järgi «nägemismeel saab käima peale ise-
endaga».

Göteborgi Kunstimuuseum oma uue moodsa kunsti osakonnaga on
huvitavam ja metoodiliselt ülevaatlikum kui Stokholmi Moderna
Museet. Sellest on ühes vestes võimatu ülevaadet anda. Küll võiks aga
rääkida ühest rahvusvahelise kuulsusega Pariisi kunstnikust — César'
ist (César Baldaccini, sünd. 1921), kelle personaalnäitus oli Göte-
borgi Kunstimuuseumis. Esitatud oli vaid 18 tööd, kuid need ülioskus-
likult eksponeeritud asjad olid omaette number. Césari looming on
kunstiteoreetikute poolt liigitatud uus-dada või nn. faktualismi alla
kuuluvaks. César on seni esitanud enamasti kas metallist, riidest
või muust tehismaterjalist koosnevaid moodustisi, mis kompressori all
mingisugusesse vormi on nutsakusse löödud. Need nn. «kompresioonid»
on mingil viisil ikka väljendanud inimese, ajastu ja tehnika vahelisi
suhteid. Ka sel näitusel oli kolm messinglintide puntraist kompressi-
ooni, mis minule mõjusid seletamatult poeetiliselt. Uudsed olid aga kolm
uut motiivi-objekti. Üheks oli horisontaalses asendis naise mitmes di-
mensioonis kujutatud rind; neile oli nimeks antud «orgasmimeelitus-
künkad». Teiseks oli mitmes variandis ja suuruses pöidla kujutis, suu-
rim neist inimese kõrgune. Rootsi kunstikriitikud ei sõandanud Césari
puhul sõna võtta. Tsiteeriti vaid prantsuse asjatundjaid. Pöidla esita-
mist kommenteeris Pariisi kunstikriitik P. Restany umbes nõnda: «Ära-
tõmbed pöidlast, need on hauamonumendid inimkäele, sest käe haldus-
ala on kõikjal hääbumas. Masinad on võtnud ülevõimu käe töö üle. Üle-
rahvastatud keskkonnas on kunst jäänud viimaseks paopaigaks.» See ei
takistanud nii esimest kui teist motiivi mõjumast erootilisena, mis ehk
oligi mõeldud kui üleskutse väljapääsuks kujutletavast elujõuetusest.
Kolmas fakt-motiiv oli nimetatud «efemeerseks ekspansiooniks». See oli
mingist kiirelt hanguvast kollasest materjalist valatis lahtisele pöran-
dale. Oli jäädvustatud hiigelsuur hangumishetk.

Siis veel ühest suurnäitusest, millel oli juba varem mainitud kriitilise fooniga hoopis erisugune seos. See oli Julio le Parc'i suurnäitus Stokholmi Modernse Kunsti Muuseumis. Asukohaks oli nimeetatud muuseumi üks saal, kus pidevalt korraldatakse nii oma kui ka välismaiste autorite originaalseid kunstilavastusi, mida on võimalik ainult üheks korraks eksponeerida. Sellistest olen varem näinud rootsi arhitektide «Hei linna» ja Niki de Saint Phalle'i ja Jean Tinguely koos loodud hiigelnaise «Temake» monteerimist.

Argentiina päritoluga Pariisi kunstnik Julio le Parc esines siin umbes seitsmekümne tööga. Julio le Parc on neljakümneaastane Euroopa kunsti avangardist. 1960. a. Pariisis asutatud kunstnikegrupi «Groupe de Recherche d'Art Visuel» loojaid, Veneetsia 1966. a. biennaali laureaat.

Julio le Parc'i tööd kujutasid enamasti läikivast metallist mobiilseid seadeldisi. Paljud neist koosnesid väga õhukestest metalliribadest, mis neile suunatud varjatud prožektorite valguses ülierinevatel viisidel ja tempos väänlesid ning keerlesid. Rahulikust siuglemisest kuni väriseva hüplemiseni, mida teinekord saatis vastav vürin või plärin. Vaataja võis seadeldisi tegutsema panna nupule vajutades.

Mõningad kompositsioonid asusid pimedas ruumis. See osa töödest oli liikuvate valgusefektide üllirafineeritud mäng — optiline abstraktsionism. Siin oli rakendatud liikuva kunsti rahustav-toniseerivaid võtteid.

Ja osa töid oli rajatud kas üllatusele, naljale või vigurile. Enamik neist olid üsna leidlikud, meenutades rahvapargi ajaviitetrikke. Vaataja sai nendega kontakti võtta kas otsast tõmmates, peale astudes või nendest läbi vaadates.

Sellisel näitus tõesti omamoodi «ülidemokraatlik», sest osasaamine oli siin suurima diapasooniga. Kui saali ühes otsas võis tugitoolis istudes tõelist kunsti nautida ka kõige nõudlikum esteet, siis teises otsas võis mõnest vigurist osa saada ka kolmeaastane (liialdamata), rääkimata kümne-kaheteistaastastest, kes naersid seadeldiste lollakat hüplemist või siis hüplesid ise mööda suuri logisevaid klotse. Vastavalt oma tasemele sai igaüks mingi elamuse. Kui näituse lõpupäeval oli mõni asi katki või välja venitatud, siis pidas autor seda oma kunsti äratarbimise tunnustavaks märgiks.

Siinsel näitusel puudus üksiku töö kaudu konkreetse mõtte väljaütlemise võimalus. Teostele ei saanud läheneda lihtsa skeemi «sisuline-sisutu» järgi. Esindusliku kataloogi matthõbedasel kartongil selgitas Julio le Parc oma loomingu ja tegevuse ajendeid. Põhjalikumalt rääkis ta siin kunsti ja kodanliku ühiskonna vahekorra, oma kaugemaks eesmärgiks nimetas ta varjamatult kapitalismi kukutamist. Julio le Parc'i seisukohad kunsti ja ühiskonna vahekorra suhtes olid õige kummalised. Ta pidas oma eesmärgiks «hävitada kodanlikud müüdid kunstist» (tema sõnad). Kuna «kunstis valitseb minoriteet majoriteedi üle», siis tulevat hävitada müüt kunsti uniiksusest. Samuti ka müüt uniiksest kunstiloojast, samuti müüt kunstilisest edust või «veel hullem — müüt edu võimalikkusest». Julio le Parc'i järgi hoiab senine traditsiooniline kunst inimeste meeli passiivsuses ja sõltuvuses, loob piire ja norme. Samas kutsus ta «kollektiivselt vastu astuma privilegeeritud individuaalse kunsti loomisele» (kuigi tema enese näitus juba oma asukohalt oli privilegeerituse tõendiks ning ka tööde üldist lahendust kandis oma individuaalne printsiip). Samuti deklareeris ta: «Kunstnik ei loo selleks, et levitada kultuuri, vaid selleks, et teostada plahvatusi, milles

sünnivad uued situatsioonid. Tuleb teadlikult luua häireid kehtivas kunstisüsteemis.»

Seni tutvustatud kunstnikud ja kunstinäitused ei tarvitsenud kõik minule enesele sümpaatsed olla. Need täitsid rohkem «mõistmise ja tunnetamise avardamise funktsioone». Sellegipärast, kui tahaks nähtule mingit üldistavat hinnangut anda, oleks see võimatu. Kuid üks tuntud töde sai veelkordset kinnitust: loomingu ühiskondliku funktsiooni ja väärtuse hindamisel ei saa ainsaks kriteeriumiks olla realisminõue traditsioonilises tähenduses.

Oma varasema imetlusluse — Öyvind Fahlströmi viimaste tööde ees jäin nõutuks. Seekordseiks armumisobjektideks olid kolm kunstnikku: kaks rootslast — Bertil Sjöberg ja Carl-Otto Hultén — ning Poola RV kunstnik Władysław Hasiór. Esimese kreeka mütoloogia ainelisi ja tehniliselt keerulisi töid on raske kirjeldada. Tutvustada võiks aga kahte viimast.

Tatra mägedelt pärineva ja ka seal töötava Władysław Hasióri (sünd. 1928) ekspositsioon oli huvitav ka selle poolest, et see näitas, milliseid kunstnikke tutvustavad ja populariseerivad Poola RV kunstorganisatsioonid. Ilmselt orienteeruvad need välisnäituste komplekteerimisel sellele, mis välismaal ka tõelist huvi ja hindamist leiab (ega siin valuutaarvestuski kolmandajärguline ole).

Osa Hasióri töid olid skulptuurid, osa assamblaažid. Need koosnesid mitmesuguste materjalide — metalli, puu, tsemendi, traadi, klaasi jne. põiminguist. Nende materjalidega oli Hasiór ümber käinud nagu poeet sõnadega mängides. Valatud, modelleeritud, murtud materjalid olid kokku monteeritud mööbliesemetete, majatarvete, krutsifikside, tekstiili ja muu võimalikuga.

Enamik Hasióri töid oli kindla tunde- ja ideesuunitlusega, värvilt raske halli, pruuni ja musta kombinatsioonid. Rida suuri tsemendist valatud moodustisi oli mõeldud Teise maailmasõja ajal kunstniku kodukohas mõrvatute monumentidena ja need pidid mahajäetud mägede taustal pidevalt leegitsema. Üle poolte Hasióri näitusel eksponeeritud töödest leegitses mõne osa ulatuses (tehniliselt keeruline võte).

See oli äärmiselt tõsine ja sügav kunst, mis nagu jutustas poola rahva raskest minevikust ja traagikast. Neist töödest õhkus nii folkloori kui ka katolitsismi pärimusi. Näis, et see odava pateetikata kunst leidis Rootsisis hea vastuvõtu.

Seekordse veste lõpetaksin rootsi tuntud ja hinnatud kunstniku Carl-Otto Hulténi loomingu tutvustamisega näituselt, kus tal oli üle kaheksa tööd.

Carl-Otto Hultén on üks rootsi kunsti eksperimentaatoreid ja uute suundade pioneere. Tema looming on kolmkümmend aastat vana, ta ise mõned aastad üle viiekümne. Neljakümnendail aastail oli C.-O. Hultén üks esimesi sürrealismi viljelejaid Rootsisis. Edasi jõudis ta imaginaarsete maalideni — tema «imaginatsioon» peetakse ta loomingu tipuks — ja kuuekümnendail aastail abstraktse ekspressionismini. Nüüd on ta jõudnud mingisse filosoofilisse perioodi.

C.-O. Hulténi ülevaatenäitus oli Kunstide Akadeemia näitusesaalides. Juba väljapaneku asukoht tõendas akadeemilist tunnustatust. (Julio le Parc'i kriteeriume arvestades võiks Hulténi loomingut «juba hävinekuks» pidada.) Selle retrospektiivse väljapaneku järgi on Hultén Eu-

roopa kunsti põhisuundade arengus kaasa teinud meie sajandi nende faaside enamiku, mis kahemõõtmeliselt teha annavad. Seega siis nii tehnilise kui ka loomingulise mõtte amplituud väga lai ja (nagu aastatega paraku tihti kaasas käib) formaatide ning kvantiteedi osas suurenemise tendentsiga. Töodes on palju mõistatuslikku ja nägemuslikku, mis on segatud ajastu traagikaga. Viimati nimetatu ise viitab tundelisusele ja subjektiivsusele, mis tõendab, et Hulténi looming mõjub ikkagi veel vana esteetika vahenditega. Üheks tähelepanuväärsemaks tööks peetakse tema viimast suuremat maali «Euroopa lumest naha all», mis peale muu kujutab suurt ülirealistlikku ninasarviku pead.

*

Kui ma 1966. aastal olin avaldanud kunstikirja Stokholmist, küsisid paar kolleegi mult omavahel: «No räägi kah, kuidas seal asi tegelikult oli.» Kust võtta see tegelik? Kas minu «tegelik» ühtib küsija kujutlusega tegelikkusest? Et enesele järjekordset vastamist kergemaks teha, siis ütlen lõpetuseks juba siin Betti Alveri luuleridadega tema «Abrakadab-rast»:

«Me sõime pannil praetud lund, mis kunagi ei jahtu.
Serveeriti ka sulatõtt: suur portsjon seebivahtu!»

Sissejuhatuseks

us Gogol on ilmunud!» hüüdis luuletaja Nekrassov selleaegse mõjuvama arvustaja Belinski juure sisse tormates pärast seda, kus ta Dostojevski esiteose «Бедные люди (Vaesed inimesed)» läbi oli lugenud.

«Teil kasvavad Gogolid kui seened,» vastas Belinski umbusklikult.

Aga nimetatud teosega tutvunedes pidi ta Nekrassoviga vaimustust jagama ja kärsitult nõudma, et noor kirjanik võimalikult pea tema poole toodaks, kellele ta siis muu seas ütles:

«Mõistate teie ise, mis te olete kirjutanud! Kui kunstnik võisite seda vahendita tundmuse ajal teha, aga kas olete ka mõistusega sellest hirmsast tõest aru saanud, mis te meile näidanud?»

Selles kahekõnes on kaks silmatorkavat punkti: esiteks, et Dostojevskit nimetatakse Gogoliks, ja teiseks, et Belinski räägib mingisugusest «hirmsast tõest». Missugusel määral Dostojevski Gogol on, selles võivad arvamised lahku minna, aga et ta on mingisuguste hirmsate tõdede kuulutaja, sellega pidid hiljem kõik leppima. See tõdede hirmsus läks viimaks nii kaugele, et teda hakati «halastamata vaimuandeks» nimetama (Mihailovski).

Dostojevskit lähemalt tundma õppides kipub aimdus tekkima, nagu polekski tal hinges ja peaaus muud kui aga hirmsad tõed. Tema isiklik elu on kannatus ja tema tööd hõõguvad kannatusest. Isegi tema ülevamad tundmused ja ideed valmistavad inimestele ainult piina, nagu oleks valu ainuke tõsine maitmine, ainuke sügavama mõistmise alus. Armastus ei tundugi armastusena, vaid avaldub sagedasti kui pime, teadmatu vihkamine, hävitusõhin, piinamiskirg, valujoovastus. Usk, mis peab tooma kõige sügavama ja rahuldavama lohutuse, on enamiste ikka ühendatud kõige närivama kahtlemisega. Inimeses leiduvad ikka vastupidised tungid ja kired, mis kisuvad, kärstavad teda mitmele poole korraga. Dostojevskis saab tõeks lauliku sõna, mis räägib sellest, et rinnas kaks südant tuksuvad. Aga temas saab ka tõeks see ammuaegne, muistne õpetus kahest algjõust, mis ilma valitsevad ja mida nimetame pimeduseks ja valguseks, jumalaks ja saatanaks, Schiivaks ja Wischnuks, Ahrimaniks ja Ormusdiks. Igavene, kramplikult valus võitlus kestab kogu maailmas, kannatades heitleb ka inimene oma sisilmas, süda ja mõistus ei taha kuidagi rahuldavat ja rahustavat *modus vivendi* leida. Dostojevski ei leia inimeses pea kunagi seda naeratavat nukrust, seda «läbi pisarate naeratust», mis annavad Gogoli töödele nii erilise ja omapärase ilme. Ei, tema kangelased on ikka tujukad, püsimatud, kärsitud, mingisuguses saatanlikus õhinas, või olgu siis, et nad kõikide patusügavuste läbikatsumiste tagajärjel öndsalikult targaks saavad (vanake Sossiima romaanis «Vennad Karamasovid»). Alguses (näit. teostes Бедные люди ja Униженные и оскорбленные) leidub Dostojevskis haletsust ja kaastundmust nõndanimetatud «vähema venna» vastu, kuid peagi ei arva ta enam ühtegi inimest «vähemaks vennaks», vaid näeb ka kõige viletsamas, kõige rõhutumas ja langenumas omasarnast isikut, kellele

nõuab ta haletsemise ja kaastundmuse asemel õigust. Kaastundmuse ja haletsemise aeg on möödas, mis sünnitasid Turgenjevi «Küti kirjad» ja Grigorovitschi «Anton Goremõka». Kaastundmus ja haletsus olid pärispõlve kaasnähtused, aga Dostojevski paremad teosed sünnivad pärast talupoegade vabastamist 1861. aastal, kus nihkus esimesele paigale inimene kui isik ühes oma tahtmise, usu, kahtlemiste, õiguste, nõuete ja võitlustega. Kuni surmani jääb Dostojevski ühes Tolstoi oma õiguse nõudmisele ustavaks, kaitstes isikut seltskonna, rahva, inimkonna, jumala ja kogu maailma vastu.

Kui Belinski kauem oleks elanud, siis poleks tarvitsenud ta enam Dostojevskilt küsida, kas ta ka ise teab, mis ta teeb, missugust tõe ta kuulutab, vaid ennem, võib olla, oleks pidanud ta arvama, et see inimene liigagi teab, liigagi mõistab, liigagi valusalt tunneb, kui et ta ainult vahendita tundmuse ajel kunstnikuna võiks tõesid kuulutada.

Kärsituks, närviliseks, meeletuks ja püsimatuks muutub inimene, kui äkki avanevad uued päratumad võimalused arenamiseks, elamiseks, maitsmiseks, nagu see tundus kogu laial Venemaal pärast pärispõlve langemist. Närviline ja rahutu ning oma tujudele, kirgedele ja isemeelikkusele anduv on ka Dostojevski, vaadeldagu teda eraelus või loomistöös. Vene suurte kirjanikkude — Gontšarovi, Turgenjevi ja Tolstoi — reas on tema ainuke, kes on juba lapsepõlvest peale kõige muu kaasa saanud linnalase hingeelu, linnalase püsimatuse. Ei tal ole aimu maalase-mõisniku rahulikust, vaatlevast vaimust, mis peatab ilusail looduspiltel, kaasakiskuvalt joovastavail armuandumustel. Ei tal ole maldavust oma teoste välimuse eest hoolitsemiseks, nende silumiseks, viilimiseks, poleerimiseks. Dostojevski ise paneb oma teoste kunstilise krobeduse peaaegjalikult oma vaesuse arvele, sest ikka on tal tagasihutajaks nälg ja sundijaks kirjastaja, kellelt ta oodatava romaani peale honorari ette saanud. Alatihi õhkab ta oma kirjades, et kui ta ometi ühegi oma romaani nõnda võiks kirjutada, nagu seda teevad Gontšarov ja Turgenjev: kirjutada, ilma et majanduslise kitsikuse tagajärjel vaja oleks selle peale mõelda, millal tööga lõpule jõuab. Aga kõige selle peale vaatamata, et Dostojevski tööpoolest alati peaaegu näljapiitsa laksutamisel oma romaanid valmis vorpis, peab ometi arvama, et tema teoste vormiline valmimatus mitte ainult majanduslisest kitsikusest ei olenenud, vaid et nähtuse põhjuseid suurel määral just tema iseloomust peab otsima. Just temas eneses peitus see tulepurskav mägi, mis paiskas segi kõik tema isikulise elu sündmused ja ka loomistöö korralikumad jooned. Nagu palav ja kõrvetav laava hoovas tema hingevool olemuse sügavamatest hallikatest peaaegu vormita aigena, alles nagu pärastpoole, jahtudes ja angudes mingisugust ebamäärast, nurgelist, nigerikku kuju omandades. See hingelaava oli nii lõõmav, et ta näis hävitama kõik, mis oli ilmas, ümbruses ja inimestes joovastavat, armsat ja õrna. Nagu oleks tema loovvaimulõõm mingisugust kihvtist gaasi andnud, mille puutumisel kahvatuvad kõik rohelised, sinised ja kirevad värvid. Jääb järele ainult tinaselt tume taevakumm, mis tõuseb mingisugusesse niiskesse uttu uppunud linna üle, mille kõveratel, kitsastel ja poristel tänavatel ruttavad endasse süvenenud harglikud, häbelikud või kuni meeletuseni kirglikud, kuni arutuseni vaimutiirased inimesed, kes heitlevad iseendaga, seltskonnaga, jumalaga, peasi — iseendaga, sest just neis enestes on need algained, millede käärimine ja kobrutamine kunagi seisma ei taha jääda. Elu ei ole Dostojevskile kui vaesele linnalasele — proletaarlasele kirjanduspõllul, nagu ta ise end nimetab — sugugi see armas ja lõbus ajaviide, see rõõmus pidupäev, mis ta võis olla näituseks Turgenjeville, keda hellitasid majanduslikud, ühiskondlikud ja kirjanduslikud olud. Ei! Dostojevskile oli «elu hirmus tõsine, hirmus raske, isegi halastamata asi. Elu on ülesanne, kohustus, sündmus, võitlus, milles saad verised jalad ja käed. Sellepärast ei leia Dostojevski töödest ei nõiduslikka looduskirjeldusi, kaasakiskuvaid armuallutsemisi, kokku-

saamisi, suudlusi ega nõiduvaid naistüüpe. Seda kõike eitab Dostojevski põhjusmõttelikult (Jevg. Solovjov-Andrejevitsch).

Vene andekamatest kirjanikkest kalduvad ainult Lermontov ja Tolstoi selle igavese rahutuse poole; esimene neist raiskas oma noore lootusrikka elu kahevõitlusel, teine tahtis veel surma eel igaveseks rändajaks saada, kel pole kodu ega oma ulualust. Aga Tolstoil oli ükski lohotus: tema uskus jumalat, kuigi ta vast öelda ei teadnud, missugune ta on. Dostojevskil näis ka see trööst puuduvat, kuigi ta usus lootis rahu leidvat. Tema oli oma ühe romaanikangelase (Schatov — Бесы) sarnane, kes teistele usku jumalasse tahtis õpetada, kes aga siiski iseenda kohta ainult lootvalt ütles: «ma... hakkam uskuma». Millal? Ei tea. Schatov langes enne teise käe läbi, kui ta uskuma jõudis hakata, Dostojevski suri silmapilgul, kui ta oma suurema kahtleja — Suure Inkvisiitori — löi romaanis — Vennad Karamasovid.

Ühes usu tarvidusega piinas teda kõige purevam umbusk iseenda, teiste inimeste kõigi kiidetud vooruste ja jumala vastu, tekitades kartust ja hirmu nagu kogu elu ees. Tema närvikava liighellus, liigtundlikkus paiskas ta igasugustele sügavatele vapustustele. Temas leidis palju seda, mida närviarstid ütlevad hüsteeriliste kohta: Hingeelus puudub püsiv tasakaal. Saadakse kergesti erutatud, langetakse vahetpidamata ühest meelevalingust teise. Rahulikku silmapilku on raske leida; ikka valitseb mingisugune õhin, affektihiil, ikka valdab kas armastus või vihkamine, sümpaatia või antipaatia, rõõm või kurbus, surmlik tõsidus või lapselik rõõm. Enesearmastus muutub piinavaks haigluks, on tarvidus ikka teiste tähelepanu võita, kaastundmust leida, huvitust äratada oma isiku, haiguste, kas või pahedegi vastu.

Ei ta süda saa enne rahu, kui ta iseenda ja ka teiste kirgede, hirmude, tungide põhjani on jõudnud. Nagu katakombes talutab ta lugejat, mingisugune imeline nõiaküünal käes, mis heidab virvendavat, heitlevat valgust, mööda hingeradu, himude urkaid, pahede räpasted põiktänavail, kuid imelik: ka kõige võeramad hingerajad tunduvad tuttavatena, himude urkad nagu enne nähtutena, pahede räpased teed pühaduse algallikatena. Jõuad otsusele, et ei leidu õndsust ilma patuta, ei ole lunastust õiglase verevalamiseta, ei ole sugulist süütust ilma tiirasuset, ainult oska vaadelda, oska tähele panna. Tahtmata tuleb meelde üks Anatole France püha mees, kes jumalat tänab selle eest, et ta teda on lasknud saada inimeste pahede solgianumiks. Mäletama ajab ka Flaubert'i Püha Antoniust, kes peab läbi kannatama kõik maailma mõeldavad himud ja patud. Himud toovad maitsemise, maitsemine toob tülgaustuse, tülgaustusest tõuseb külm ükskõiksus, ükskõiksusest pime hävituskõrg, hävitusel vormitu segu, kaos, mis toob vormijale vaimule kõige hirmsama kannatuse; kuid kes oleks vagaks ja õndsaks saanud ilma sügava kannatusega. Sellepärast pöörab Dostojevski ikka ja jälle kannatuse ülistusele tagasi ja kõigis tema töödes imbub, valgub lõpmata kannatus, mis kipub ajuti muutuma haiglaseks joovastuseks.

Aga tema pole ainuke kannatuse apostel uuemas kirjanduses. Samale arvamisele kaldus ka Anatole France, kes muu seas lausub: «Kannatus ja armastus — need on kaks kuivamata iluallikat! Kannatus — missugune jumalik tundmatu! Meie võlgneme temale kõik, mis meis leidub head, mis annab elule väärtuse... Maakera on ilmakehade lõpmatutes liivaterake. Kui aga ainult maakeral kannatatakse, siis on ta suurem kui kogu maailm. Veel enam — tema on kõik, muu pole midagi, sest mujal pole ju ei voorust ega geeniumist («Le jardin d'Épicure», lhk. 55)». Ka Oscar Wilde, kes oma eluajal kuni tülgaustuseni maitset, leidis tarviliku olevat pärast kaheaastast vangipõlve öelda: «Vaimulikud ja rahvas, kes sõnu ebateadlikult tarvitavad, räägivad mõnikord kannatusest kui müsteeriumist. Tõepoolest on ta aga ilmutus. Hakkab asju nägema, mida varem tähele ei pannud. Läheneb kogu ajaloole uelt vaatepunktilt. Mida enne kunsti kohta tundsid

tumedalt, loomusunnilikult, saab mõistuslikult ja tundmuslikult nähtava kujuna ning absoluutselt terava arusaamisena reaalseks. (De Profundis.)» Ja nõnda nõuab see inglane «lõbu ilusale kehale ja piina ilusale hingele».

Jätame otsustamata, kui ilus oli Dostojevski hing, aga kui Wilde sõnades pisutki tõtt on, siis oleks pidanud tema hing ilusaks muutuma — suure kannatuse pärast. Kui aga Anatole France voorused ja vaimuanded kannatusega seob, siis võib julgeste öelda: Dostojevski kannatas ja sai targaks. Kas tema tarkus ühele või teisele meeldib, see on hoopis teine küsimus. Kogu ilmakirjanduses võib vaevalt ainustki suurtvaimu nimetada, kes end hingeelu sügavuste avamises Dostojevski kõrvale võiks seada. Nietzsche kinnitab, et Dostojevski ilmas ainuke inimene olevat, kellelt tema midagi võinud õppida. (Götzendämmerung) Ja temalt õppida oli tal iseäranis sellepärast kohane, et nende kahe vahel leidis vaimline ja hingeline sugulus, sest ka Nietzsche ülistab kannatust, öeldes: «Mis minu haigusesse puutub, siis võlgnen temale rohkem kui oma tervisele... Ma võlgnen temale kogu oma mõttetarkuse. Ainult suur valu on viimane vaimuvabastaja. Ainult suur valu — see vältav, pikaldane valu, milles põleme nagu tooretel pundel, kus tuli ei rutta...» Valutuli peab vaimu puhastama igasugusest tagist. Sellepärast lasebki Dostojevski ühte oma kangelast (Раскольников — Преступление и наказание) öelda: «Kannatus ja valu on laiale mõistusele ja sügavale südamele paratamatud. Mulle näib, et tõesti suured inimesed ilmas suurt nukrust peavad tundma.» Keegi teine arvab: «Kannatus — see on ju ainuke teadvuse põhjus (Записки из подполья).» Dostojevski jõuab lõpuks nii kaugele, et ta arvab, vene rahva vaimline põhitarvidus olevat tarvidus kannatuse järele. Kui venelaste passiivsust ja nende esinemist ühiskondliku elu korraldamisel vaadelda, ehk tundub siis, et Dostojevskil hingeliselt rohkem õigus on, kui alguses arvata juletakse.

Ei ole ime, et Dostojevski kannatust ülistab ja sagedasti oma teostega lugejale otse kehalikku piina valmistab: elu oli temale enesele mingisuguseks halastamata piinapingiks. Vene omaaegsete suurte kirjanikkude seas on tema ainuke, kes kasvab linnas ja kitsastes oludes. Tema isa on Moskvas Maria haigemajas arstiks. Tervele perekonnale — isale, emale ja seitsmele lapsele on eluasemeks kahe-toaline korter ühes köögi ja esikuga. Inimesed, kellega tulevane kirjanik Theodor lapsepõlves kokku saab, on peaaegselt haiged, keda ta näeb haigemaja aias. Ainult see asjaolu, et ema lastega suveti Moskvast versta 150 välja sõidab väiksesse mõisa, heidab pisutki heledamat valgust siia perekonna-ellu. Nendest suvitustest ongi Dostojevskil veel vanail päevil kõige paremad mälestused, milledele ta paaris väiksemas teoses püüab kuhu anda. Aga need mälestused ja mõjud ei suutnud areneva poisi vaimu- ja hingeelusse nähtavasti kuigi sügavaid jälgi jätta, sest temast sai läbi ja läbi linnalane — liikuv, rahutu, närviline, tundlik, vastuvõtlik, otsiv, uuriv, juurdlev.

Lugema õpetas lapsi ema, Moskva kaupmehe tütar. Isa ise tutvustas tulevast kirjanikku Ladina keelega. Pärast oli ta ühes vanema venna Mihailiga, kellega teda kogu eluaeg sidusid ühised kirjanduslikud huvid, Moskvas kinnises pansionis ja siit sõitis ta Peterburisse inse[ne]rikooli, kust ta alamleitnandina lahkus.

Varasest lapsepõlvest saadik tutvuneb Dostojevski vene paremate kirjanikkuga. Pansionis olles ulatab pilk juba üle raja väljamaale, kuna Peterburis insenerikoolis olles noormees juba ilma suuremate vaimudega ühendust sobib nende suremata vaimutööde kaudu. Nagu oma headest tuttavatest teab Dostojevski rääkida Goethest, Schillerist, Hoffmannist, Hugost, Balzacist, George-Sandist jne. jne. Poolhaiglaselt tundliku loomu ja suure vastuvõtlikkuse tõttu areneb ta väga ruttu ja sellepärast oskab ta juba poisikesepõlves kirjanduses lahutada head ja halba. Siit on ka seletatav, miks ta Puschkinit nii vara õieti hindama õpib ja vaimustusest kuni eluotsani ei vabane, temast tõendust andes veel surmaeelses

sellekohases kuulsas kõnes, mis sünnitas kiitustormi, tõi silmi pisarad ja tormiliku auavalduse, mis lõppes kirjaniku kätelkandmisega rahva poolt.

Selle peale vaatamata, et Dostojevski kitsastes elutingimistes kasvab, püüab ta pärastpoole oma lapsepõlvest ainult head mäletada. Väga võimalik, et need head mälestused kaunis suurel määral on põhjendatud iseloomu joonega — mitte kunagi kaebada, mitte kunagi oma kannatuste pärast nuriseda, sest ka oma pärastisele elule, kus katsumised ja kiusatused halastamata ja hullumeelselt suured olid, ei armasta Dostojevski hukkamõistmisega läheneda. Ta võtab kõik oma piinad ja kannatused kui loomuliku tõeasja, mis talle saatuse või jumala poolt osaks antud. Ja nii sagedasti näib ta ühes Nietzschega arvavat, et ta oma kannatustele ja haigustele rohkem võlgneb kui tervisele ja headele päevadele: ta võlgneb neile oma psühholoogilise läbinägevuse, sügavuse, põhjatuse, oma väsitava uimastusega läbiimbunud teosed, millede kohta Leo Berg ütleb, et need olevat nagu lume- ja jäämäed, kuhu õhtueurooplased veel aast[as]ajad peavad ronima.

Kui pärivusega Dostojevski iseloomu ja vaimu- ning hingeomadusi tahaks põhjendada ja seletama hakata, siis peatub pilk kõige pealt tema isal. Theodori vanem vend Mihail ütleb tema kohta, et nende isa olnud «väga nõudlik, kannatamata ja mis peaaigi — äkiline». Mujalt kuuleme, et ta olnud närviline, tusane ja umbusklik inimene. Kirjanik ise ütleb 16-aastaselt oma isast: «Imelik iseloom! Ah, kui palju õnnetusi on ta kannatanud! Pisarateni valus, et millegagi ei saa teda trööstida.» Tähendatakse veel selle peale, et põhjuseks Dostojevski langetõvele, mille all ta kogu eluaja hirmsasti kannatas (iseäranis pärast sunnitud tööd, kus haigus vähemalt uut hoogu sai), olnud mingisugune perekondlik traagiline sündmus nooruses, aga jätetakse targu lähemalt seletamata, milles see sündmus just nimelt on seisnud. Võiks ehk veel meele tuletada, et üks Dostojevski romaanikangelastest (Подросток) end «juhusliku perekonna liikmeks» nimetab, missugust ütlust kirjaniku enese isikliku eluga seotakse.

Juba eespool tähendasime majanduslise kitsikuse peale, mida Dostojevski kogu eluaeg kannatas. Inse[ne]rikoolis olles kirjutab ta kord isale: «Teie puudust austades ei joo ma enam teed.» Vanemale vennale Mihailile kirjutab ta pärast nimetatud kooli lõpetamist: «Usu, laagrist välja minnes polnud mul kopikatki raha; teel jäin külmetuse ja nälja tagajärjel haigeks, kuid mul polnud ainustki krossi, et teega kurku niisutada.» Ka meheas, kus Dostojevski on juba kui mitte just ilmakuulsus, siis ometi nimi, mille kõla heliseb läbi laia Venemaa, kostab endine puuduse kaebtus. Kord kurdab ta: «Töö puuduse, raha pärast sööb mu ära.» Teine kord: «Kas lõpeb kunagi mu viletsus? Ah, kui oleks raha ja majandusline kindlustus!» Siis jälle: «Vaesuse pärast pean ma ruttama ja raha pärast kirjutama, seega paratamata rikkuma.» Väljamaalt kirjutab parun Wrangelile, kes kord teda toetanud ja kaitsnud: «O, mu sõber, hea meelega läheksin uuesti sunnitööle sama palju aastaks, et aga võlad tasuda ja end jälle vabana tunda. Nüüd hakkab jällegi kepi ajal, s. t. puuduse sunnil, ülepea-kaela romaani kirjutama.» (Kiri käib selle ajajärgu kohta, kus Dostojevski teine ajakiri «Эпоха» lugejate puudusel seisma oli jäänud ja 15 000 rbl. võlgu toonud. Esimene ajakiri «Время», mis küllalt lugejaid leidis, pandi valitsuse poolt mingisuguse tühise artikli pärast, mis Poola küsimuse kohta kirjutatud, jäädavalt kinni). A. N. Maikovile kirjutab Dostojevski väljamaalt: «Viimasel poolaastal olen ühes naisega nõnda puudust kannatanud, et kõik me pesu on peaaegu pandimajas (ärge rääkige seda kellegile). Olen sunnitud kohe kõige tarvilikumad asjad ära müüma ja asja eest, mis 100 taalrit väärt, 20 taalrit võtma, et aga kuidagi kolme olevuse elu päästa» (tema ise, naine ja rinnalaps).

Nõnda vältab see peaaegu terve elu. Ainult kümmekond viimast aastat võib Dostojevski pisut hinge tagasi tõmmata majanduslisest kitsikusest ja seda mitte

just sellepärast, et tema sissetulekud sel määral oleksid kasvanud, vaid tema teine naine võttis majandusliste asjade ajamise oma hoolde ja nõnda suutsid sissetulekud väljaminekuid katma hakata. Varemalt oli lugu teisiti; siis ei suutnud mingisugused sissetulekud kauemaks ette lüüa: raha jooksis Dostojevski taskust nagu vesi sõelast. Kui ei löönud ta ise teda läbi või ei jaganud vaestele, siis laskis ta end petta, endalt varastada, ainult otsas pidi ta alati olema, muidu ei olnud rahu. Vanem vend tunnistab Dostojevski kohta, et ta kunagi pole teadnud, kuipalju tal midagi on, olgu see raha, riideid või pesu. Doktor Riesen-kampf tõendab, Dostojevski «kuulunud nende inimeste sekka, kelle läheduses kõigil hea elada, kes aga ise alati puudust kannatavad. Halastamata varastati tema järelt, kuid oma headuse ja usalduse tagajärjel ei tahtnud tema asjasse tungida, et teenija ja armuleivasööjate süüd avalikuks teha, kes tema muretust oma kasuks tarvitasid.» Eelnimetatud doktor kui korralik sakslane pidi ka Dostojevskit õpetama majapidamises korda pidama, aga asi võttis peaaegu otse vastupidise pöörde: Dostojevski hakkas iga vaest, kes arsti juurde ilmus, kui paremat sõpra vastu võtma ja nõnda tõusid korraliku sakslasega koos elades lahke venelase väljaminekud veel suuremaks. Majandusline kokkulangemine võis sagedasti otse mingisuguse paratamata kire tagajärjeks olla, nii näituseks ei saanud Dostojevski ühel väljamaareisul end kuidagi õnnemängust tagasi hoida ja mõne silmapilguga oli ta viimase kopika kaotanud.

Mereshkovski (Л. Толстой и Достоевский — Жизнь, творчество и религия) heidab võrdleva pilgu varanduse asjus Dostojevski ja Tolstoi peale. Üks on vaene, aga niipea kui ta raha saab, siis vaatab selle kui tühja puru peale, mida hoolelt peab laiali paiskama. Teine on rikas, targutab kogu eluaja varandusest ja tema jaotamisest, aga kuni surmani ei suuda ta end temast lahti kiskuda. Kui Tolstoi raha vaestele läheb välja jagama, siis murrab ta põhjalikult pead, kuidas jagamist võimalikult otstarbekohaselt toimetada, valvates selle järele, et anded nendele läheksid, kel tööpoolest tarvis või kes seda ära teeninud. Dostojevskile ei tee raha väljaandmises nähtavasti kunagi küsimus peavalu, kas raha õigesse paika satub või mitte. Tolstoi silmis on varandus mingisugune kuritöö, aga lahti ta temast ei saa, varandus aina kasvab ja kasvab, nagu armastaks ta oma isandat üpris väga. Dostojevski aina kurdab ja kurdab, et tal varandust ei ole, aga niipea kui varandus talle üürikesekski läheneb, siis on sel ainult üks tung — võimalikult ruttu tuldud teed tagasi minna. Tolstoi on pühakirja hea sulane, kelle kätte usaldatud talent protsenti kannab, Dostojevski on algusest saadik oma isanda usalduse kaotanud. Nagu kõiges oma instinktes, niisama on ta ka majanduslises elus «kõige kõrgemal määral mitte meieaegne, mitte omaaegne inimene». Nüüd valitseb igalpool kainus, parajus, aga Dostojevski armastab ikka üle piiri minna või vähemalt viimasele piirile läheneda, nagu ta ise ütleb. Dostojevskis on vähe tänapäevasest inimesest, keda Nietzsche nimetab maa-kirbuks, kellel visa hing ja sitke elu, sest kõike maitseb ta mõeduga, suud matsutades, silmi pilgutades. Aga Dostojevskile on villand sellest suumatsutajast, sellest silmapilgutajast, ta unistab inimjumalast, nagu Nietzsche õpetab üliinimest.

Pärast insenerikooli lõpetamist ei püsi Dostojevski inseneridepartemangus kaua teenistuses, sest see huvitab teda niisama vähe kui varemalt koolis nõutud õpeained ning seal valitsev kasarmuõhk, mis tegi temast üksiklase ja «inimese-ara veiduri». Teenistusest lahkudes andub kõige oma jõuga kirjandusele. Sellel põllul oli ta juba koolis katseid teinud, aga avalikkuse ette ei peasenud need mitte. 1845. aastal saab tema esiteos Бедные люди valmis, millest juba eespool juttu oli. See teos avab temale Belinski ringkonna, kus koonduvad Venemaa ärksamad vaimud. Aga ka siin ei leia Dostojevski kauemat aega asu, sest oma tundlikkuse ja auahnuse pärast satub ta inimestega peagi pahukesse. Dostojevski ise tunnistab vennale: «Mul on hirmus pahe, piiramata auahnus ja enese-

armastus.» Näib nagu oleks ta ka siis iseennast silmas pidanud, kui ta ühte oma kangelast laseb öelda: «Ma olen auahne, nagu oleks mul nahk seljast ära võetud, nii et õhu puutuminegi valu sünnitab. (Записки из подполья).» Belinskiga enesega jääb Dostojevski kauem läbikäimisesse, aga kui see tema järgmiste väiksemate teoste kohta teravalt eitava otsuse teeb, neid «närviliseks loriks» nimetades, siis loobub ta ka temast.

Peterburis elades lähenes Dostojevski neile ringidele, kus unistati ühiskondliku elu ümberloomisest utoopilise sotsialismuse näpunäidete järele. Selle tagajärjeks oli tema kinnivõtmise ühes hulga teistega (Petrashevski ning fourrieristid. Charles Fourier, Prantsuse sotsialist, elas 1772—1837. Õpetas ühiskondlikku korda, mis rahuldaks inimeste vastupidiseid tahteid ja tunge. Selleks otstarbeks teatud ühiselu-ringide asutamine, umbes 2000 inimest igas ringis, kus valitseks võimalikult suur tööde vaheldus. Töösaadused jaotataks nõnda, et $\frac{5}{12}$ saaks tööle, $\frac{4}{12}$ vaimuandele ja $\frac{3}{12}$ kapitalile. Valitseva seadusega normeeritud abielu asemele astuks vaba abielu; lapsed kasvatab seltskond. Niisuguse elu tagajärjena ilmuks inimeste arvu päratu kasvamine maakeral, kui ka kõiksuguste vaimuannete kuulmata lõkkele löömine. Veel enam! Maakera ise omandaks varsti teise kuju: ta muutuks üleni, ka praegused jää- ja lumeriigid, elukõlbuliseks, kalad hakkavad meid inimesi teenides laevu vedama, murdjad hakkavad kuival maal tema sõna kuulama. Ühesõnaga — tuleb Eeden, paradiis.). Kaheksa kuud istus ta vangis ja kohus mõistis ta surma mahalaskmise läbi. Süüdistuseks anti Dostojevskile, et ta keelatud ringist osa võtnud, seal sotsiaalpoliitilisi küsimusi arutanud (muu seas pärispõlve kaotamist soovitanud), karmi tsensuri vastu rääkinud, Belinski kuulust Gogolile läkitatud kirja lugenud ja litograafia asutamise kaasteadlane olnud. Ühes teiste surmamõistetutega viidi Dostojevski tapapaigale, neid lasti siin särgiväele võtta, ehk küll 20-kraadiline külm raksus, mõned seoti juba postide külge, soldatid seati ritta, püssid tõsteti palgele, kõlasid esimesed komandosõnad ja alles siis tõusis enne varutud valge lipp ja sai avalikuks teade: keiser on armu andnud. Armuande tagajärjel läks Dostojevski neljaks aastaks sunnitööle ja niisama kauaks lihtsoldatina teenima. Teekonna Siberisse algas Dostojevski jalgraudes.

Surma ootamine tap[a]laval, kus seisid kirstud valmis, avaldas Dostojevski peale vapustavat mõju. Kui ta paljude aastate pärast Lionis surmaotsuse täide-
saatmist pealt vaadates hirmsasse hingeärevusesse satus, siis võiks ehk ka seda tema nooreea mälestustega lähemalt seletada, vähemalt teatud määral. Tundub, nagu räägiks kirjanik iseendast, kui ta vürst Mõschkini («Idioot») laseb arutada: «Aga võib olla kõige suurem, kõige tähtsam valu ei peitu haavades, vaid selles, et sa kindlasti tead, et just tunni aja pärast, siis juba kümne minuti pärast, siis just poole minuti pärast, siis just nüüd, just kohe — hing kehast välja lendab ja et sa enam inime ei ole ning et see tuleb päris kindlasti; peaasi, et see on kindel. Kui sa pea just noa alla paned ja kuuled, kuidas ta pea kohal edasi libiseb — see veerandsekundit on just kõige hirmsam. Kes ütleb, et inimese loomus seda ilma hullumeelsuseta suudab välja kannatada? Milleks see inetu, tarbetu, asjatu hirvitamine? Võib-olla, et leidub inimene, kellele surmaotsus ette loeti, keda lasti piinelda ja kellele siis öeldi: mine, sulle antakse armu.»

Tõepoolest, niisugune inimene leidis sel korral ilmas ja ta polnud keegi muu kui Dostojevski ise.

Sunnitöö võttis Dostojevski ilma nurinata vastu, pärastpoole vaatas ta tema peale kui oleks ta jumalast määratud karistus. Aga kõigest sellest ei pea järeldama, nagu poleks ta sunnitööl kannatanud. Juba see, et ta vaimlikku tööd ei saanud teha — ainsaks raamatuks oli uus testament — avaldas rusuvat mõju. Kui aga veel arvesse võtta tema endine kehaliku tööta elu, tema seltskondlik seisukord ja see ringkond, kuhu ta nüüd satus, tema närvilikkus, tundlikkus,

hingeline hellus, siis mõistab, miks ta kirjutab: «Ma olen peaaegu meeleheitel. Raske on öelda, kuipalju ma kannatanud. ... Need neli aastat pean ma ajaks, kus olin elavalt maha maetud ja kirstu pandud. Kui hirmus see aeg oli, seda ei oska ma sulle, sõber, jutustada. See oli kirjeldamata, lõpmata kannatus, sest iga tund, iga minut lamas raske kivina hingel. Kogu nelja aasta jooksul polnud ainustki silmapilku, kus ma poleks tundnud, et olen sunnitud. Aga mis jutustada! Isegi kui ma sulle 100 poognat täis kirjutaksin, ka siis ei oleks sul minu tolleaegsest elust aimu. Seda peaks vähemalt ise nägema, ma ei räägigi läbikatsumisest.»

Millal Dostojevskil langetõbi hakkas peal käima, ei ole päris kindel, Mõned märgid lasevad haiguse algust juba lapsepõlves oletada, teiste tunnistuste põhjal algab ta alles sunnitud. Üks on igatahes kindel: haigus võttis sunnitud hirmsat hoogu. Dostojevski ise teatab sellest keiser Aleksander teisele: «Minu haigus suureneb alatasa. Igakord kaotan ma nähtavasti mälestuse, kujutusvõimu, hinge- ja kehajõud. Minu haiguse tagajärg — nõrkus, surm või hullumeelsus.» Ja tõepoolest — langetõbi ähvardas ajuti talt mõistuse röövida. Strahovi tõenduse järele tuli haigusehoog harilikult üks kord kuus peale, kuid ajuti ka kord või isegi kaks korda nädalas. Haigushoo eel käis mingisugune kirjeldamata vaimline ja hingeline selgus ja õndsuse ekstaas. Üks Dostojevski romaanikangelastest (Kirillov — Бесы) annab sellest vaimlisest seisukorrast väga kujuka pildi. Mis aga pärast seda sünnib, sellest jutustab teine romaanikangelane (Möschkin — Идиот) järgmiselt: «Sel silmapilgul läheb nagu hirmus inetuks, iseäranis mis pilgusse puutub. Kokkukiskumised ja krambid võtab kogu keha ja näojoonte üle võimuse. Kole ettekujutamatu ja ei millegi sarnane hädakisa peaseb rinnast, selles hädakisas kaob korraga kõik mis inimlik ja mitte kuidagi pole võimalik, vähemalt on väga raske aimata ja ette kujutada, et seesama endine inimene nõnda karjub. Tundub isegi, nagu karjaks mõni teine selle inimese seest. Vähe-malt seletasid paljud oma muljet nõnda. Paljudele toob langetõve nägemine paratamata ja väljakannatamata hirmu, milles peitub isegi midagi müstilist.»

Siin võiks ehk veel seda meele tuletada, et vanal ajal langetõvega ikka midagi püha või saatanlikku ühendati, millega kaasas pidi käima prohvetlik ettekuulutuse and, selgenägemise võime. Kui see ammu aegne tähelpanek pisutki reaalsel alusel seisab, siis peaks ehk ka Dostojevski ühes Nietzschega tunnistama, et ta oma haigusele rohkem võlgneb kui tervisele: ta võlgneb oma haigusele oma psükoloogilise teravuse, läbinägevuse, teensuse ja põhjatuse. Aga siis poleks ehk sugugi huvitusetu selle peale tähendada, et ka niisugused suurvaimud, nagu Flaubert ja Mohamed langetõve käes kannatasid. Ja võib olla polegi Mereschkovski nii väga meeletu küsides, kas selle hirmsa haiguse põhjuseks on jõu puudus või jõu küllus. Sest ka Dostojevski, kõige selle koleda piina peale vaatamata, mis langetõbi talle valmistab, leiab kaebtuste ja kurtmiste vahel, et ta olevat «kadunud inimene», ometi põhjust tõendamiseks: «Aga selle peale vaatamata näib mulle, et ma alles asutan elama. Naeruväärt, eks ole? Kassi visadus!» Ja ühes nooreea kirjas arvab ta: «Elujõudu on minus niipalju tagavaraks, et teda välja ammutada ei jaksagi.» Ka Strahov teab tõendada, et Dostojevskil päratu hulk plaane, kujusid ja ideesid vaimus elanud, mille väljendamist surm takistanud. Selle peale tähendab ka käesoleva romaani eesotsas leiduv «memento mori».

15. veebruaril 1854. a. sai Dostojevski Omskis sunnitud vabaks. Sealt saadeti ta Kesk-Aasiasse Semipalatinskisse soldatina teenistusesse. Ka siin oleks tema seisukord väga raske olnud kui mitte parun Wrangel tema eest poleks hoolitsemata hakanud. See on ka üks neist ajajärkest, mille kohta Dostojevski sisemisest elust üsna vähe teateid leidub. Ainult niipalju on kindel, et ta väga palju loeb. 1857. aastal saab ta oma õigused tagasi ja võtab naise, missuguse sündmusega

ühenduses ta sügavad hingevapustused läbi elab, sest naine, keda ta armastab, on alguses teise mehega abielus. Paari aasta pärast vabastatakse Dostojevski teenistusest ja antakse talle luba Tveri elama asuda, kust ta 1869. aastal Peterburisse ülekolimiseks luba saab. Järgmisel aastal ilmuvad tal romaan: «Униженные и оскорбленные — Alandatud ja teotatud» ning sunnitöö mälestused: «Записки из мертвого дома — Kirjad surnud majast». Vaevalt leidub ilma-kirjanduses teist raamatut, kus niisuguse avalikkuse, otsekoehuse, arusaamise, ja siiski veel kaastundega kurjategijate loomu vaadeldakse kui siin. Ka kurjategijate hingeelu tundmises aitab nähtavasti kaasa tema hirmus haigus, sest ühes kirjas tunnistab ta: «Meeleolu langemine, mis haigusehoole järgneb seisab alati ühenduses järgmise iseäraldusega: ma tunnen enese suure kurjategijana ja mulle näib, nagu oleksin ma mõnesuguse teadmata kuritöö korda saatnud, kuriteo teadvus vaevab mu hinge.»

Dostojevskit huvitab kõige enam küsimus, kuidas vaatavad kurjategijad ise oma kuritöö peale. Neile on väsimata õpetatud kurjategijate südametunnistusepiinast. Vanad greeklased lõivad selle piina kehastajatena oma kätemaksu ja tagakiusamise jumalannad, kes kurjategijale ei öösel ega päeval rahu ei anna. Dostojevski tuleb aga mingisugusele otse vastupidisele otsusele, kui ta muu seas kirjutab: «Neis inimestes pole vähematki kahetsuse märki, vähematki vaevavat mõtet oma kuritöö pärast, — suurem hulk nendest peab end täiesti õiglasteks»... Kaheldes, et ta ehk nende kahetsust ei ole suutnud tähele panna, ehk on osanud nad seda nii hästi sügavasse südamepõhja varjata, et sureliku silm teda ei taba, kirjutab ta edasi: «Kuid nii mitme aasta jooksul oleks võinud ometi midagi tähele panna, tabada, püüda neis südames kas või kõige vähematki joonekest, mis oleks tunnistanud sisemisest tusast, kannatusest. Kuid seda ei olnud, milgil kombel ei olnud. Jah, võimata on nähtavasti kuritööd seletada olevate valmis vaatepunktide seisukohalt ja tema filosoofia on pisut raskem kui arvatakse.» Kui Dostojevski hiljem otse selle vastu kirjutab: «O, uskuge, ükski nendest ei pidanud end oma hinges õigeks», siis peab seda vististe mingisuguse meele-muutusega seletama, mille põhjuseks mitte tähelepanek ja kogemus ei olnud, vaid usulik ja kõlblik teoreetiline targutus. Kõige selle peale vaatamata, et Dostojevski sunnitöölistes otsitavat «jumaliku sädet» harilikus mõttes ei leia, ei saa ta ometi muidu, kui peab hüüdma: «Kuipalju nende seinte vahele asjata on maha maetud noorust, kuipalju suuri jõude on siin asjata hukka saanud! Peab kõik ütleva: see rahvas siin on haruldane rahvas. Ta ongi, võib olla, see kõige andekam, kõige tugevam osa kogu meie rahvast»...

Dostojevski oleks nagu kindlas usus, et teatud kuritöö maksva korra ja seaduste vastu inimese väärtuse kohta mingisuguseks mõõdupuuks pole. Sagedasti otse selle vastu! Seadustest üleastumine, seltskonnaga võitlemine võib just inimese tugevusest tunnistust anda, pealegi kui tõearvamisele tulla, et inimene saab kurjategijaks mitte sellepärast, et vabal valikul mingisuguse tuju alla heidab, vaid kuritegu sünnib sisemise, sõnul seletamata kire ajal. Inimene saab mõrtsukaks, sest et loodus oleks nagu ette määranud, et inimene ei pea mitte ainult sigitama, elu tekitama, elu andma, vaid ka elu võtma — paratamata võtma sisemise, orgaanilise sunni ajal. Sagedasti avaldub see kire otse nende vastu, kes sulle kõige lähemal seisavad, nii et Oscar Wilde sügava sisemise paratamatuse tõttu oma vang[imaja]ballaadis võis tunnistada: meie tapvat ikka neid, keda armastame, me tapvat kas sõna, pilgu või mõõgaga. Dostojevski näib oletada võivat, et mõrtsukatel isegi väliselt pitsers otsaette on vajutatud suure näo-joonte korrallikkuse, isesuguse ilu või inetuse kujul, nagu seda «Surnud maja kirjades» näeme. Siit selgub ka, miks Lombroso niisuguse hoolega hakka[b] kurjategija tüüpe otsima.

Kuritöö, karistuse ja õigusemõistmise juurde pöörab Dostojevski pärastpoole

nii mõnigi kord tagasi. Iseäranis põhjalikult teeb ta seda oma kunstiküpsemas romaanis «Преступление и наказание — Kuritöö ja karistus» ja oma viimases suures romaanis «Братья Карамазовы — Vennad Karamasovid». Esimeses nimetatud romaanis murrab üliõpilane Raskolnikov oma pead kuritöö üle. Muu seas vaatleb ta Napoleoni ja tuleb otsusele, et kuigi ta oma eluajal miljonid surma saadab, ei valmista südametunnistus talle vähematki piina. Kuidas on see võimalik? Seletusena arvab ta: See hulk, mida nimetatakse inimesteks, langeb kahte osasse, ühed on tõsised, ehtsad inimesed, need on nõndanimetatud geeniused, suurvaimud. Teised ei olegi tõepoolest inimesed, vaid mingisugused satikad, täid. Satikate, täide tapmine aga on tõsistele inimestele alati lubatud, kui seda nõuavad üleüldised inimsoo kasud. Ei ole tähtjas, et sajad tuhandedki satikad ohvriks tuuakse, kui aga inimsoo arenemisele sellega kaasa aidatakse. Raskolnikov leiab, et ka tema suurvaimude, s. t. tõsiste, ehtsate inimeste sekka kuulub ja nõnda oleks temal loomulik õigus neid tappa, kes mitte tema sarnased pole. Temast saaks kuulus teadlane, kes õnnestaks inimsugu mingisuguste uute tõdede ja leidustega, kuid selleks kuluks talle teatud summa raha ära, mida ta kusagilt mujalt nii kergesti ei saa, kui vanalt, kurjalt liiakasuvõtjalt eidelt, kellest peale halbtuse kogu inimsool midagi loota pole. Raha kitsipungalt eidelt võiks aga ainult verevalamisega kätte saada. Raskolnikov astub selle sammu ja võtab eide varandusest tarviliku summa raha, kuna ta suurema hulga, mida talle hädasti tarvis ei lähe, puutumata jätab. Kuritöö õnnestab hoolsa ettevalmistuse tõttu eeskujulikult ja ükski ei teaks mõrtsukat kahtlustama hakata, kui see ise rahu leiaks. Aga just see ongi imelik, et Raskolnikov, kes nii kindlasti arvas, et südame-tunnistuspäinast ei võiks temal juttugi olla, hakkab põhjatult vaeva tundma, hakkab selle tõttu kahtlema, kas on ta tõepoolest geenius, päris inimene või suurema hulga sarnane satikas. Kahtlemise ja hingepeina ajal tunnistab ta ise oma süü üles ja teda mõistetakse sunnitööle, kuid ka seal kulub enne veel tükk aega, tükk rasket hingevõitlust, enne kui tal aimdus tõuseb, et ta liiakasuvõtja eide tapmisega üleüldise mingisuguse kuritöö on teinud. Ämarliselt ja samm sammult hakkab ta inimese kui isiku absoluutset väärtust taipama, olgu see inimene ei tea kui vilets, kuri, paheline. Mitte ainult, et teised, ühiskond ei tohi selle autonoomse isiku õigusid rikkuda, ei, ka inimene ise peab endaga kui ehtsa inimesega ümber käima, ta ei tohi end alandada jesuiitide põhjusemõtte põhjal: otstarve pühendab abinõud. Sellepärast on avalik naine Sonja, kes omaksete eluülespidamise muretsemisel end müüma hakkab, niisamuti inimese väärtuse vastu patustanud kui Raskolnikov liiakasuvõtja eide tapmiselgi. Kui Sonja Raskolnikovi kahetsemisele ajab, käskides tegu üles tunnistada kogu rahvale ja maale suud anda andekspalumise ärduses, siis on Raskolnikovil õigus temalt eneselt sedasama nõuda.

Kuni surmani juurdles Dostojevski isiku, tema õiguste, tema usu ja tema vahekorra üle järele ümbruse vastu. Nooreseas saadeti ta sunnitööle süüdistusega, tema võtnud pörandaalusest tegevusest osa, kus plaanitati ühiskondliku korra ümberehitamist enamuse aadete kohaselt. Ühiskondlik demokraatlik parandusprohvet peab paratamata mitte ainult isikut ja tema huvisid silmas pidama, vaid ka suurema hulga tulusid. Sotsialismuses nägi aga Dostojevski kui kõige halvemat just seda, et siin isiku huvid ohvriks tahetakse tuua ühiskonna või nõndanimetatud enamuse huvidele. Tema pörandaalune inimene (Записки из подполья), kes kogu oma elu ühiskonnale ohvriks toonud, jõuab lõpuks ometi otsusele, et teda terve seltskond külmaks jätab. «Terve ilm mingi hukka, kui aga minul teed oleks,» ütleb ta küüniliselt. Vene suure revolutsiooni heitlemist tähele pannes tuleb tahtmata meele Dostojevski pörandaalune inimene. Õhk nagu heliseks sõnadest: «Kogu ilm mingi hukka, kui aga minul teed oleks,» kui aga minu kõht täis, liikmed kaetud oleks. Idee või himudele tuuakse ohvriks tuhanded

ja miljonid süütud elud. Inimese elu on vähem väärt kui mõte, kui himu, kui õhku karjutud sõna. Aga Dostojevski kinnitab ärdalt, tungivalt, otse hullumeelselt: «Inimene on ees märk.» Kõik ühiskonna tulud on tühised inimese isiku väärtuse kõrval, mis on puutumata ja püha. Ivan Karamasov nõuab ühiskonnalt ja jumalalt aru iga üksiku inimese kohta, olgu see täiskasvanu või laps, ja ta on valmis unistatud tuleviku riigile maa peal kui ka taevasele paradiisile selga pöörama, kui selle kättesaamiseks ohverdatakse isegi süütu lapsukese elu. Ei ole õndsust tarvis, kui ta ostetakse patustamisega inimese vastu. Sellekohaseid arutusi lugedes tuleb tahtmata meele kristlik õpetus lunastamisest ja tõuseb küsimus, kas Dostojevski ehk ka Kristuse kui inimese süüta surma kohta oma mõodupuud mõtleb tarvitada? Kuidas tohib inimsoo õndsakstegemiseks, peastmiseks ohvriks tuua selle kõige süütuma elu? On jumalal õigus kedagi ohvriks tuua, kuigi see oleks tema oma poeg?

Inimene kui isik areneb Dostojevski käes viimaste piirideni, ta võrsub pimedatest, looduslikest, loomlikest juurtest ja tõuseb vaimulikkuse säravate tippudeni; igalpool herooilise tahtevõimu võitlus: Raskolnikovis kõlblik kohusetunde ja südametunnistusega; Svidrigailovis (Kuritöö ja karistus) ja Verssilovis (Подросток — Alaealine) peenendatud ja teadliku, Rogoshinis (Идиот) ebateadliku ja algilise tiirasusega; Peeter Verhovenskis, Stavroginis ja Schatovis (Бесы) rahva, riigi ja politikaga; Ivan Karamasovis (Vennad Karamasovid), vürst Mõschkinis (Идиот) ja Kirillovis (Бесы) usuliste saladuste ja metafüüsikaga (Mereschkovski).

Inimene võitleb mingisugust suure murrangu võitlust, võitleb mingisugust lõpulikku võitlust, nagu see tundub Dostojevski viimase ja suurema teose «Vennad Karamasovite» lugemisel. Surevad mõtted, ideed, surevad inimesed, inimeste põlved ja rahvad, ühede kui ka teiste asemele tulevad uued. Inimese praegune seisukord ei või kauemat aega enam kesta, sest tema hinges on kõige suurem segadus, torm, vastolud. Vanade vooruste, vanade väärtuste varemotel ägab ta põliste küsimuste raskuse all, kuna ta elumõtte õigustuse täiesti kaotanud. Kuid ideede ja inimeste surm ei tähenda jäädavast surma: iganud väärtuste hävinemisel tõusevad uute uskude, uute pettekujude ja uue inimese sünnitusvalud. Uus inimene peab eneses ühendama alguses iseendas, pärast tegevuses kõik need ideed, voorused ja väärtused, millega kadunud põlved elanud ja edenunud. Uus inimene, kellele Dostojevski nimeks pani inimjumal, kuna Nietzsche teda hiljem üliinimeseks nimetama hakkas, missugune nimi ruttu üle ilma tuttavaks sai, sünnib seal, kus astutakse kogu inimsoo ja tema kannatuste eest välja, nagu seda teeb Ivan Karamasov; või ta algust peab otsima seal, kus tuntakse inimsoo kannatusi minevikus, olevikus ja tulevikus kui oma isiklikka kannatusi, nagu sellest räägib Verssilov (Подросток); ta tundub vanakeses Sossiimas (Vennad Karamasovid), kes on kirgede ja pahede kuristiku leekes ja lõõmas põletanud keha ja hinge tagi ning muutunud jumalikult arusaajaks ja andeksandvaks; usutavalt näib ta ilmutvat ka neis isikuis, kes mõnesugustel põhjustel küllalt ei saa toetada kaine ja arvustava loogika peale, vaid kes lasevad end juhtida mingisugusest loomulikust seletamata tundest, harilikkude inimeste silmis saades idioodiks (vürst Mõschkin); lõpuks muutub ta kaasakiskuvaks unistuseks Aljoscha Karamasovi taolises nooresmehes, kel pärivuse kaudu saadud saatanlikud kired, mille tõttu ta eksijate patte võib mõista, kuid kellele nende tasakaaluks loodusest ometi antud mingisugune sõnul seletamatu jõud, mis loob kirgedega tasakaalu ja sünnitab harmoonilise terve. Niisugune isik võiks juba uuest unistatud isikust aimu anda mitte ainult mõttes ja tundmuses, vaid ka teos. Temast võiks midagi selletaolist arenedada, nagu Dostojevski seda tundis kui ta lõi oma Kristuse kuju «Suures Inkvisiitoris» (Vennad Karamasovid). Suur Inkvisiitor pole keegi muu kui usulistes tagakiusamistes kurikuulus Torquemado. Tema juure ilmub õnnistegija ise. Kuid Torquemado usulise retsepti järele on ka õnnistegija ainult ketser,

kelle ta vangitorni heidab, et tema peale kohut mõista ja tuleriidale saada, nagu ta seda varemalt sajandete ja tuhandete teistega enne talitanud. Oma tegu põhjendab ta väga kenasti, nimelt inimeste nõrkusega. Inimene on omataoline laps, kes ei suuda ei tõe ega vabadusele rahulikult ja julgelt silma vaadata, see kõik hirmutab ja piinab teda. Inimene suudab tõe vastu võtta, kui ta on segatud teatud osa valega; inimene hakkab omale kohe uut vangimaja ehitama kõikisuguste tühiste vooruste ja pühaduste näol, niipea kui teda vanadest pisutki vabastatakse. Inimene armastab vangimaja ja nende trellisid, nagu seda kujutab Leonid Andrejev ühes oma novellis. Tõe ja vabadust, hea ja kurja tundmise suudavad ära kannatada ainult üksikud ja need üksikud peavad inimeste vastu kaastundlikud olema, nad peavad kõige raskema koorma, tõe ja vabaduse koorma, hea ja kurja tundmise koorma hulga eest oma peale võtma. «Sest ainult meie,» ütleb suur inkvisiitor, «kes me saladust varjame, ainult meie saame õnnetuks. Saab olema tuhanded miljonid õnnelikka lapsi ja sadatuhat kannatajat, kes eneste peale võtnud hea ja kurja tundmise needmise.» Üks neist kaastundlikkudest ja inimeste eest kannatajatest on ka Torquemado ühes oma abilistega. Kui nüüd Kristus uuesti ilma on tulnud, et inimestele tõe, valgust ja vabadust tuua, siis on ta suure eksisammu astunud: tema suured annid võiksid inimsoo tema suures enamuses ainult õnnetuks teha. Torquemado aga, kes inimesi parem tunneb, kui õnnistegija, ei või oma kaastundmuses lubada, et Kristus inimesed õnnetuks teeks. Sellepärast otsustab ta kõige raskema sammu astuda: ta tahab Kristuse tuleriidal põletada. Õnnistegija kuulab vaikides suure inkvisiitori seletusi ja kui talle tema surmaotsus teada antud, siis astub ta Torquemado juurde ja suudleb teda. Suudlus mõjub Torquemadosse, ta muudab surmaotsuse, käsib õnnistegijal minna ja ütleb, et ta enam kunagi maailma tagasi ei tuleks.

Aga te teate, usklikud just ootavad Kristuse teist tulemist, nagu Dostojevski ise unistab uuest inimesest, inimjumalast või nagu Nietzsche kuulutab üliinimest. Dostojevski unistab, ei, usub, et see uus inimene sünnib just Venemaal, mis peab arenemisel käima oma erirada, nagu seda õpetavad kõik narodnikud (rahvalased). Tema arvates ütleb «Venemaa kogu ilmale kõige suurema sõna, mida see kunagi kuulnud,» sest Vene rahva peaomadus olevat kõikinimsus. Ja ilmale on seda uut sõna vaja, sest kogu Euroopa seisvat «üleüldise ja hirmsa langemise eel». Ka Venemaa viibivat mingisugusel lõpupunktil, «hõljudes kuristiku kohal», kuid tema peaseb selle läbi, et venelasel on kaks isamaad — Venemaa ja peale selle veel Euroopa, missugused kaks ollust ta üheks sulatavat. Seda oma armsamat mõtet kordab Dostojevski mitmel pool tervel oma eluajal; ilmasõja algul kostis ta kajana Mereshkovski, Berdjaevi, Rosanovi jt. suust. Kui Dostojevski vene «rahvast» räägib, siis mõistab ta selle all ainult talupoega ja soovib, et haritlased tema juure tarkust õppima läheksid. Selles on tal üks ühenduspunktist Tolstoiga, kes Vene talupoja ja tema loomusunnilise tarkuse, headuse ning vooruslikkuse ideaalsesse valgusse tõstis. Omasuguse valgustuse omandas see romantika Maksim Gorki paljasjalgsete kujudes. Kõige selle aluseks on aga kogu ilma mõistuslise hariduse kriisis. Mõistus õpetas inimese armastama ja kahtlema, kuni inimene hakkas kahtlema mõistuses ja tema töös eneses. Mõistuse valgus pidi inimese paremaks, targemaks, rahulikumaks tegema, kuid mõistus tõi rahutuse, närvilikkuse ja paigutas iga otsustatud mõistatuse asemele kümme uut. Mõistus viis inimest edasi praktilises elus, aga ilma ja elumõistatuste seletustes ei täitnud ta tema peale pimesi pandud lootusid. Siit sünnib uus-kantianism, intuiitivism, sünnib toonitus, et sügavam mõistmine kui ka loomine seisavad viimases tipus mingisuguse loomusunniliku seletamatu tunde alal. Poincaré tõendab, et isegi matemaatikas loovaks jõuks on mitte kuiv ja kaine intellekt, vaid mingisugune joovastav tundmus; intellekt annab loodud mõistetele ainult

vormiliku väljenduse. Aga mis peab siis teiste teaduseharude ja kunstide kohta arvama, kui matematikaski lugu nõnda on? Ja mis peab siis inimese tarkusest üleüldse arvama, kui intellekti tähtsust vaimlikus töös nõnda hindama haka-takse? Peab ühes Dostojevski ja Tolstoiga harimata talupoja juurde peatama jääma või on ehk põhjust inimeste seast loomade sekka nihkuda, sest kuigi neil puuduks mõistus, siis võib neis ometi kindlasti instinktiivilist tunnet ole-tada? Selle sammu astuski Maeterlinck. Elavate olevuste sügavama tarkuse allika otsimisel nihkus ta inimeste juurest loomade sekka ja kirjutas oma «Mesilaste elu», aga sinnagi ei jäänud ta peatama, vaid avaldas peagi raamatu, millel pealkirjaks «Lilled mõistus». Siin pole paik ega jatku ruumi arutami-seks, mil määral kahtlemised mõistuse teenustes põhjendatud on, aga niipalju peab ometi tähendama, et Dostojevskil sügav selgenägev pilk oli, kui ta aimas, et Euroopa mingisuguse katastroofi ees seisab. Kui mõistuses pettumuste kõrval veel meelde tuletada, kuidas enne ilmasõda kunstivoolud tekkisid, mis eitasid kõik senini loodud kunstiväärtused, siis on arusaadav, missugusesse umbuulit-sasse inimeste närvikava oli sattunud, millest peasta võib ainult hiiglavapustus.

Hiiglavapustusega lahendab ka Dostojevski oma erutatud, sagedasti kuni haigluseni tundlikkude närvidega kangelaste elu keerdsõlmed. Seda näeme kõigis tema paremais töis ja seda leiab lugeja ka käesolevas romaanis. Raske on nii-hästi siin kui ka mujal romaani sündmustikku jutustada või kuigi see võimalik on, siis annab see teose sisust, tema sügavusest ja sügavamast mõttest, millele nii raske jutustavaid sõnu leida, väga vähe aimu. Tegevus areneb harilikult hullumeelse kiirusega, omandab dramaatilise tõusu, kuid siiski on raske näite-lavaliselt seda muljet edasi anda, mis saab romaani lugedes. Sellepärast on Dostojevski romaanide näitelavale asetamise katsed ikka kaunis õnnetult ja kahvatult lõppenud. Veel imelikumana tundub, et seda hingesügavustes sukeldajaj on püütud kino filmi jaoks eksploateerida (Idioot). Oma mõte on neil katsetel siiski: nad näitavad, millisel määral peab enne seda vaimukangelast kärpima, pügama, labastama, kui ta hulgale seeditavaks saab. Sünnib seesama, mis Shakespearega Inglismaal ja ka mujal ammugi igapäevaseks nähtuseks saanud: neid peab populariseerima või neid ei maitseta üleüldse mitte.

Käesolevas romaanis võiks kahte eriosa tähele panna: ühelt poolt tundub terav arvustus, mis käib Venemaa ühiskondlikkude liikumiste ja tema rahus-tunud ning muhedalt rahuldunud humanistlike juhtide (Karmasinov ja vana Verhovenski) kohta minevase aastasaja 70-aastatel. See osa huvitab meid ehk siin paigal õige vähe, sest meil pole ülesandeks Dostojevski vaateid sel alal erili-selt tähele panna. Tähendame ainult, et raske oleks tema vaateid näituseks sotsialismuse kohta jagada. Tema kardab sotsialismuselt isiku rõhumist, labasta-mist, väikestamist, labastamist, aga ehk võidaks sellekohaseid vastuväiteid palju usutavamaks pidada, kui ei riputa mingisuguse ülema kümnetuhande saatusest ja jumalatest määratud ainu- ja eelõiguste küljes, nagu seda teeb käesolevas romaanis Schigalev, «Vennad Karamasovites» Suur Inkvisiitor või «Kuritöö ja karistuses» Raskolnikov.

Palju huvitavamad ja kaasakiskuvamad on need romaaniosad, kus kirjanik oma loomulikkus kunstnikutungis unustab, et ta ette võtnud sihilikku ühis-kondlikku teost kirjutada, ja ilma mingisuguse eelarvamiseta ja väljaspool loomis-piire seisvate eesmärkide ning sihtideta süveneb oma kangelaste hingeellu. Siin avab ta lugeja silmele paiguti hinge, ideede ja kirgede kuristikud, kuhu pilku heites süda valusalt kokku kisub, silmad virvendama löövad ja peas segi kipub minema.

Inimesed kannatavad ja piinlevad, aga mitte sellepärast, et välimised olud seda tingiks, vaid igapähele on siseilmas see algjõud, mis elupõrgu väljakanna-tamata kuumaks kütab: igapähele on mingisugune meeletu, arutu ideederuun,

kelle seljas ratsutades kuidagi hukatusest ei pease. Vaadeldagem näituseks Kirillovit, kes jumala otsimise umbuulitsasse sattunud, kust ei ole muud peaseteed, kui et: kui jumalat ei ole, siis on inimene ise jumal ja kui ta jumal on, siis peab ta oma jumalust kõige suurema omavoliga tõendama, s. t. ta peab oma elu võtma. Näete: kui oled jumal, siis võta oma elu, nagu tõenduseks, et jumalad on surelikud ja et iga jumal, kel veel hing sees, oma olemasolu ainult surmaga võib tõestada. Kirillov tõendabki, et ta jumal on, s. o. ta laseb omale kuuli pähe. Aga raske on jumalate surm, hirmsat piina kannatab ka Kirillov, suuremat kui et lugeja siin ainult kunstilist lõbu võiks maitsta. Väljaspool politikat ühes Kirilloviga seisab ka Schatov, kuigi ta nähtavasti politika pärast oma elu kaotab. Tema on üks neist Dostojevski kangelastest, kes sisemise uuenemise teele asuvad, kes püüavad rahu ja selguse saavutada usu ja jumala leidmise kaudu. Aga ta ei jõua veel eesmärgile, ta arvab ainult, et ta... hakkab uskuma, ta tahaks uskuda, ta igatseb midagi suurt, kindlat, sügavat, orgaaniliselt armsat, mille pärast veel maksaks elada ja töötada. Ta tuleb otsusele Stavrogini mõtteid korrates, et «iga rahvaliikumise eesmärgiks igal tema olemise ajajärgul on jumala otsimine, oma jumala otsimine, tingimata oma jumala ja temasse kui ainukesesse õigesse usu otsimine. Jumal on kogu rahva sünteetiline kehastus algusest kuni lõpuni. Veel kunagi pole kõigil ega ka paljudel rahvustel ühine jumal olnud, vaid igal rahval oli oma erijumal. Rahvuste hävinemise märgiks on nähtus, kui jumalad hakkavad ühiseks saama. Mida tugevam rahvas, seda erilisem tema jumal...»

Stavroginis esineb muudetud kujul Vene kirjanduses nii tuttav iseloom, mida Lermontov nimetab Petschoriniks, Puschkin Eugen Oneginiks, Gogol Tentetnikoviks, Turgenjev Rudiniks. Temasse on lõpmata võimalused koondatud, aga tal puudub tahtejõud ja nõnda ei saa temast midagi. Temas heitlevad vastolulised jõud, mis üksteist vastastikku hävitavad ja tegevuse halvavad. Stavrogin tunneb teatud määral niisama nagu Verssilovgi, kui ta tunnistab: «Ühel ja samal silmapilgul võin väga hästi kahte täiesti vastolulist tundmust maitsta,» kuid «üks kui ka teine tundmus on liig väike, soovid liig nõrgad, kuid et nad milleski võiksid juhtida,» nagu Stavrogin ise tunnistab. Sellepärast on Liisa sõnad sügavalt põhjendatud, mis ta pärast armuööd ütleb: «Mina ei suuda midagi ja teie ei suuda midagi.» Kõige selle põhjust otsides arvab Stavrogin ise Schatovi õele kirjutades: «Teie vend rääkis mulle, et see, kes ühenduse oma maaga kaotab, see kaotab ka oma jumalad, s. t. kõik oma eesmärgid.» Siin juhib Stavrogin Vene elu, eriti Vene haritlaste elu suurema ja kurvema seisukorra peale tähelepanu, nad jäid kodumaale ja rahvale võeraks, nad kaotasid temast arusaamise, kaotasid temaga ühenduse, mille tagajärjeks tekkis romantiline rahva idealiseerimine, mis nii terava kaju omandas Dostojevski enese kui ka Tolstoi õpetuses rahvast ja tema õndsastavatest voorustest. Siit on suurel määral seletatavad ka Vene vabaduseliikumise iseäraldused, mis iseäranis teravalt silma torkasid suure ilmasõja revolutsiooni päevil. Ühiskondlikud küsimused juhivad meie tähelepaneku juba Peeter Verhovenski ja tema järelkäijate peale. Alles vast nüüd, kus me ilmasõja ja revolutsiooni üle elanud, hakkame tõsiselt aimama, kui õieti on Dostojevski seda revolutsioonitegijat, mitte sünnitajat kujutanud. Varem suutsid vähesed uskuda, et revolutsioonitegemine inimeses kõik vooruslikud pidemed sel määral võiks hävitada, nagu Dostojevski seda Verhovenski näitab. Nagu oleks Karmasinovil teatud määral ometi tõi taga, kui ta ütleb: «Niipalju kui mina näen ja mõistan, seisab Vene revolutsioonilise idee mõte au eitamises... Ei, Euroopas ei saada sellest veel aru, aga meil jookstakse just selle peale tormi. Venelasele on au ainult liigseks koormaks. Nõnda on see kogu ajaloo jooksul olnud. Avaliku «autuse õigusega» võib teda ikka kõige ennem kaasa kiskuda.»

Üleüldse toob revolutsioonitegelaste hingeelu nii paratamata suure revolutsiooni sündmused ja tegelased meele. Pangem tähele näituseks Lebjadkini sõnu

Stavroginile lendlehtedest: ... «sulguge võimalikult ruttu kirikud, hävitage jumal, rikkuge abielu, hävitage päranduseõigus, võtke noad...» Juurde tuleb lisada, et seesama to[h]ter Virginski juures «sotsiaalse naise vabaduse» välja kuulutab. Iseäranis iseloomulik on poliitiliste ideede segus Schigalevi õpetus, mille kohta ta ise väga tabava, tahaks öelda — rabava otsuse annab: «Ma läksin iseoma andmetes segi ja minu lõpuotsus seisab iselgse ideega, millest välja läksin täielises vastolus. Piiramata vabadusega algades lõpetan ma piiramata despotismusega (võimuvalitsusega). Kuid ma lisan juurde, et muud mingisugust ühiskondliku elu küsimuse lahendust olla ei või.»

Ah, kui reaalsena, kui loomulikuna kõlavad need sõnad tänapäev meie kõrvus, Dostojevski enese eluajal võisid nad alles kurja pilkena tunduda!

Agaga see pole veel kõik. Lugege, näit., kuidas luukuv kooliõpetaja schigalevylust seletab, küllap siis mõistate, missuguseid ilmutusesõnu oskas Dostojevski rääkida: «Soovitatakse ühiskondliku küsimuse lõpuliikumise lahendamiseks inimsugu kaheksa osaks jaotada: üks kümnendik saab isikliku vabaduse ja piiramata voli üheksa kümnendiku üle. Need viimased kaotavad isikliku õiguse ja muutuvad karjaks ja piiramatus sõnakuulmises arenevad nad esialgsesse süütusse tagasi, jõuavad nagu esialgsesse paradisi, kuigi nad siiski peavad töötama... Et aga seda Eedenit saavutada, siis soovitatakse ringid asutada üleüldiseks hävitamiseks sel ettekäändel, et kuidas sa ka ilma ei arsti, terveks sa teda ikkagi ei tee, kuna aga siis, kui sa põhjalikult sajal miljonil pead maha võtad, asja kergemaks teed ja kindlamini üle kraavi kargad.»

Kõige iseloomulikult seletab aga schigalevylust Verhovenski, kui ta Stavroginile jutustab: «Tal (Schigalevil) on spioneerimine. Iga seltsiliige valvab teise järele ja on kohustatud salakaebtusi tooma. Igaüks on kõigi, kõik ühe päralt. Äärmisel korral laimamine ja tapmine, aga peaasi — ühesugusus. Kõige pealt langeb hariduse, teaduste ja vaimuannete pind. Teaduste ja vaimuannete kõrgem pind on ainult anderikkamatele kättesaadavad, kuid anderikkamaid pole vaja! Anderikkamad on valitsuse ikka eneste kätte kiskunud ja nendest said despooidid. Anderikkamad ei saa muidu kui peavad despooidid olema ja nemand on ikka rohkem rahvast rikkunud kui kasu toonud, sellepärast aetakse nad maalt välja ja nuheldakse neid surmaga. Cicerol lõigatakse keel, Kopernikul torgatakse silmad peast, Shakespeare visatakse kividega surnuks — see on schigalevylust! Orjad peavad ühesugused olema: ilma despotismita pole veel kunagi olnud ei vabadust ega ühesugusust, kuid karjas peab olema ühesugusus... Haridust pole vaja, küllalt sellest teadusest!... Teadusejanu on juba aristokraatlik janu. Ainult tsipakene perekonna ja armastuse algust ja juba ilmubki eraomanduse himu. Meie suretame himu: me toome joomise, keelekandmise, salakaebtuse; me toome kuulmata liiderlikkuse; iga geenius kustutame juba lapsepõlves. Kõik ühe mütsi alla, täielik ühesugusus... Orjadel peavad valitsejad olema. Täielik sõnakuulmine, isik kaob täiesti, kuid iga kolmekümne aasta tagant lubab Schigalev krampplikud tõmbused ja siis hakkavad kõik üksteist sööma... ainult selleks, et igav ei oleks. Igavus on aristokraatlik tundmus. Schigalevyluses ei ole himusid, soovisid. Himud ja kannatus on meie tarvis, mitte Schigalevi orjadele...»

Huvitav on ka seda märkida, mida P. Verhovenski revolutsioonitegemiseks korraldatud salaseltsides mõjuvaks jõuks peab. Esiteks — munder, s. t. välimine märk, aunimed; teiseks — sentimentaalsus; kolmandaks — lihtsad kelmid, ja lõpuks peajõud, kõiki siduv tsement — «häbi oma arvamise oma vaadete pärast. See on vast jõud! Kes seda küll on teinud, missugune «kallikene» küll selleks vaeva on näinud, et kellegil enam ainustki oma mõtet pähe pole jäänud! Häbiks peetakse!» Sest «nüüd pole enam kellelgi oma mõistust. Nüüd on väga vähe erilisi päid.» Siin peitub juba näpunäide palju rohkema peale, kui et ainult revolutsioonilist liikumist võiks meelde tuletada. Siin peitub kogu meie moodsa

kultuuri müsamine kõigi tema ajalehtede, üleüldise hariduse, koolide, populariseeriva teadusekirjanduse, kõnede, teatrite, kinode, telefoni, telegrahvi ja trükkunstiga, mis võimaldab kõigile teada ja mitte millegisse süveneda. Kõik muutub mingisuguseks vabrikutööstuseks, vabrikusaaduseks, olgu see riie, mööbel, tööriist, teadus, kunst, inimene ise või tema teadmised, arvamised ja usk, kõlblus, voorused, pühadused. Tõed loob kirjaladumise masin ja vabadused toob rotatsioon, vaimustuse ja isamaa-armastuse — kino. Selles vaatesihis nagu üliinimese otsimiseski on Dostojevski Nietzschele eelasteks, kuigi nad igauks täiesti iseisvalt juurdlevad.

Dostojevski ise kirjutab käesoleva romaani kohta järgmist: «Selles romaanis katsusin neid mitmekesiseid põhjuseid kujutada, mis avatlevad isegi kõige lihtsameelsemaid ja puhtasüdamelisemaid inimesi niisugusele kuulmata kuritööle (siin mõistab Dostojevski Ivanovi tapmist Netschajevi poolt. Netschajev (1848—82) oli revolutsionäär, kes õpetas, et «rahuliku propaganda ajajärk on mööda jõudnud, läheneb hirmus revolutsioon.» Ta asutas põrandaaluse seltsi nimega «Общество народной расправы», kus valitses umbes niisugune kord, nagu seda schigalev-luses nägime. 1869. aastal tappis ta ühes abilistega üliõpilase Ivanovi ära ja see sündmus viiski Dostojevski käesoleva romaani mõttele, kus Schatovi tapmine Ivanovi oma asemele astub. Netschajev ise põgenes (nagu Peeter Verhovenskigi) väljamaale, kuid Schweitsi valitsus andis ta välja ja ta mõisteti 20 aastaks sunnitööle. Ta oli ebakõlbline, kuid väga energiline ja tahtevõimeline isik). Võimaluses, ennast mitte lontruseks pidada ja tööpoolest seda ka mitte olla, kuid siiski lausa ja vaidlemata enatust teha — selles ongi meie aja häda!»

Nagu nendest sõnadest paistab, võiks oletada, et meil käesolevas romaanis mingisuguse «tõesti sündinud» looga tegemist, millele ehk lisaks antud odav kõlblusõpetus. Kuid Dostojevski geenius on selle eest muretsenud, et kogu see «sündinud lugu» romaani hingelise ja mõttelise sügavuse kõrval igasuguse mõjuvama tähenduse ja huvituse kaotab. Ei ole ka sugugi nii väga tähtjas see, et meile põrandaaluste politikategelaste askeldamist kujutatakse, vaid pearaskus langeb, nagu kõigis Dostojevski peateostes, selle revolutsiooni, selle mässulise võitluse peale, mis sünnib inimeste hingedes. Kõige raskemad heitlemised on inimesel ikka iseendaga, muu on labane sündmustik, millele alles sisemiselt mõtte ja tähenduse peab andma. «Just revolutsiooni, tumma ärevust ja segadust, hingelist kaost peab Dostojevski meie loomuse algomaduseks,» ütleb Aichenwald. (Силуэты русск. пис.). «Ta ei kujuta inimest endale rahuliku ja korralikuna, kes alatiseks enda korda on seadnud: ei, tema silmad näevad saatuslikku valmi-matust, alalist rahutust ja voogamist piinlevas hinges. Inimene on tema vaadates igavesti teoksil, saamas ja määramata... Segadus, mäss näib talle hinge harilik seisukord olevat, haigus tundub loomulikuna... tema romaanide kangelased pole mitte ebaharilikud ja patoloogilised loomused, vaid... harulduses näeb tema reeglit, üleelamiste haiglases teravuses ja erutuses seisab iga normaalse südame elu.» Dostojevski ei kannata väikekodanlist rahulikkust, kus tundmused kui ka mõtted tagavaraks kogutakse nagu puud talveks. Iga mõtte tahavad tema kangelased südameverega kastes suureks ja eluliselt omaseks kasvatada. Iga tema kangelane peab oma kirgede ja mõtetega nagu viimast võitlust ja sellepärast puutuvadki nad nii sagedasti surmaga kokku, sest see tundub kergemana kui elu. Hirmsad on need kuristikud, mis inimese hinges lahti käristatakse, nii hirmsad, et ajuti soovima kipud, kirjanik peaks oma kangelase kui ka lugeja vastu halastavam olema, muidu võiks teda vihkama, isegi kartma hakata kui viirastust. Ta tuletab Goethe Mephistot meelde, kes Fausti salajamadki ihad aimab ja ayalikuks teeb; ta on nagu viimane hirmus kohtunik, kes halastamata õigust mõistab. Paljudel tema suurtel kangelastel oleks nagu tema oma kahvanud ja kurnatud nägu, kus liiguvad haiglased kired, kirgavad pisut kõõrdi

silmad, hõõgades valusat piina. Ja kui ta nõnda oma Suure Inkvisiitori loob, kes lunastajaga kokku saab, siis tundub, et Dostojevski enese hinges see kokkusaamine teostus (Aichenwald). Aga kui iga tundmus, iga mõte otse südameverega suureks kasvatatakse, siis jätkub vaevalt aega nende mõtete ja tundmuste ilusaks kunstipäraseks väljendamiseks; isegi ei tihkaks nagu tema kannatuspoemidele ainult esteetilise mõõdupuuga läheneda, sest kuigi seal leidub niipalju imelist ilu, ometi leidub seal ka niipalju seda, mis on rohkem kui ainult ilu, nimetagem seda lihtsalt eluks või looduseks. Dostojevskis on ühesuguselt geniaalse esitaja leidnud niihästi loomusunnilik, ebateadlik looja-kunstnik kui ka loogiline mõtleja. Siit seletubki, miks tema teostes leidub niipalju ideelisi kangelasi ja ka ebateadlikka, loomusunnilikka tarku. Mõlemad rühmad on nii hästi esitatud, et terves ilmakirjanduses vaevalt midagi nende sarnast sügavuse poolest leida võib. Dostojevski kangelasi Tolstoi omadega võrreldes torkab silma see iseäraldus, et Dostojevski jääb pea alati objektiivseks, kuna aga Tolstoi kangelastes looja isiklik või lähemate tuttavate elu võidule peaseb. Dostojevski muutub objektiivseks isegi seal, kus ta isiklikku elu kujutada püüab, või ta saab kuivaks, elutuks, igavaks.

Kui Dostojevski mõtlejana ja hingesaladuste preestrina lõpmata palju kiitust ja imetust on lõiganud, siis on pidanud ta kui kunstnik oma romaanide arhitektoonika ja keele ning stiili alal palju etteheiteid kuulama. Mitmekümnete lehekülgede kaupa jutustab mõnikord puisel, konarlisel ja viilimata keelel asjust, millega romaanil pea vähematki tegu ei ole, kuid ka siin sünnib sagedasti mingisugune arusaamata ime: kõige tähtsusetam sõna või näpunäide kallab ootamatult kõigi nende lehekülgede peale valgustava helgi, mida tänini asjatuks pidasime, ja mõtteta ning kuivad arutused omandavad korraga suure tähenduse (Meyer-Graefe). Kui jutustaja ei saa Dostojevski endaga kui dialektikeriga kuidagi võistelda: tema teoste kaasakiskuvamad ja tähendusrikkamad osad on ikka kahekõned. Siin omandab tema keel iseloomu, teravuse, painduvuse, tabavuse ja otse teadusliku täpiseuse. Huvitav on sellepoolest käesolevas romaanis Kirillovi keel: poolik, saamatu, konarlik, grammatiliselt ebaõige, kuid ometi nii loogiline, terav, nagu oleks ta teravate kivikildude mosaiik. Kahju, et seda iseäraldust tõlkes nii raske on jäljendada.

Kirjutusviisis jääb ta ikka realistiks, kuid tema realismus ulatab alatihti fantastikasse. Dostojevski ise ütleb selle kohta: «Kunstis armastan ma hirmsasti realismust, realismust, mis läheb nii õelda fantastikani... Mis võib mulle fantastilisem ja ootamatum olla kui tõelikkus? Mis võib mõnikord ebausutavam olla kui just tõelikkus?... See, mida suurem hulk praegu fantastiliseks ja erandliseks nimetab, esitab minule mõnikord tõelikkuse sisu.» Tema pilk tungib sedavõrd sügavalt ja läbinägevalt ümbritsevasse ellu ning inimestesse, et nad nagu viirastuseks muutuvad. Tema pilgul on Röntgeni kiirte võim, millede ees liha saab uduselt läbipaistvaks. Tõelikkusest saab «harilik viirastus», mis ajab õuduse rinda; tahaks nagu ühes Raskolnikoviga küsida Svidrigailovi nähes: «On see veel unes või on see juba ilmsi?»

«Dostojevski on tänini suurte uue aja kirjanikkude seas esimene,» ütleb Mereshkovski, «kel jõudu oli meieaegsesse tõelikkusse jäädes teda ära võita ja ümber luua millekski saladuslikumaks, kui kõik kadunud aastasadade muinaslood; esimesena mõistis ta, et see, mis näib kõige alatumana, labasemana ja lihalikumana, piirdub sellega, mis kõige hingelisem, või nagu tema ise ütles — kõige fantastilisem, s. o. religiooslisem; esimesena mõistis ta üliloomulikkuse allikad leida mitte reaalsest kaugenedes, vaid just temasse süvenedes, süvenedes «tõelikkuse algolusse.»»

A. H. T.

Tammsaarest ja Dostojevskist

Tammsaare suhted Dostojevskiga on see probleemidekimp, mille lahtiharutamist on vajalikuks pidanud vist kõik tema elu ja loomingu uurijad. Siiski puudub meil veel käsitlus, mis korrektse argumentatsiooni najal näitaks selle suhte iseloomu ja ulatust. Teada on Tammsaare kiindumus romaani «Kuritöö ja karistus», kuid rõhuasetused Tammsaare retseptisoonis Dostojevski muu loomingu lugemisel on jäänud enam-vähem varju. Kirjanik ise on 1928. aastal intervjuerijale öelnud: «Ta [Dostojevski] on otse painajalik oma psühholoogilise läbinägevuse ja ulatavuse poolest. Kui Tammsaare loomingus kellegi mõju tahetakse otsida, siis ei julgeks ta Dostojevski poole näitamisel sellele vastu vaielda.» Kümme aastat hiljem on Tammsaare vihjanud vene kirjanduse suurele mõjujõule: «venelased on mõistnud seda puudutada, mis inimeses on igavene». Dostojevskis hindabki ta püüdu tungida inimese olemusliku põhjani, mis on ajalistele muutustele vähem aldis, sest «aeg kraabib ja muudab natuke välist koort, aga inimene ise jääb samaks. Ta tunneb nälga, armastust, viha, kadedust samuti nagu kolme tuhande aasta eest. See teeb inimese igaveseks. Iga kirjanik näeb kõike ainult oma aja prilli läbi.»

Dostojevski mõjust võiks Tammsaare puhul kõnelda kui tõukest selle virgumisele, mis kirjaniku loovas mõttes juba paratamatult ootel on olnud. Nii Dostojevski kui ka Tammsaare loomingulises dünaamikas oli suund põlise ja püsiva tabamiseks inimeses, kuid kumbki liikus selle poole läbi oma aja tegekkuse ning probleemide.

Tammsaare ja Dostojevski elunägemise võrdlemisel paistavad silma mitmed paralleelid, kuid ka põhilised erinevused. Visad arupidamised jumala ja lunastuse ümber vihjavad nagu ühistele hingelistele sõmpunktidele. Hea ja kuri inimeses ning põline võitlus nende vahel, alandatus ja ülevuse sinasõprus, üleminekud kurjusest headusesse ja vastupidi köidavad inimese hingedialektika avamisel nii Dostojevskit kui Tammsaaret. Kuid seal, kus Dostojevski hakkab lunastust ja lahendust leidma sügavas religioossuses, jätkab Tammsaare ateistliku tõetsijana oma skeptilist rännakut.

Sotsiaalse õigluse otsingud seoses inimese õnne ja vabadusega läbivad kummagi loomingut, nad polnud rahul oma aja sotsiaalse tegekkusega ja nägid siin inimest ahistavaid ning alandavaid vastuolusid. Dostojevski tutvus ja tegeles 40-ndatel aastatel sotsialismi ideedega, kuid sunnitöö ja 1848. a. revolutsiooni lüüasaamise järel kadus tal usk ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise võimalikkusesse, ta kartis sotsialismist isiku huvide ohvriktoomist ning vastandas pahedega võitlemisele eneseohverduse.

Tammsaaregi nooruses on tähelepanndav osa revolutsioonilistel ideedel, eriti seoses 1905. a. revolutsiooniga, millest ta lootis ka eestlase vabastamist tsaristlikust rõhumisest ning õiglasena ühiskonnakorra rajamist. Tammsaare mõistis aktiivse võitluse vajadust, kuigi ta enda kohta sel ajal ütles: «Huvi oli mul revolutsioonilise liikumise vastu suur, aga minul puudus nähtavasti see terav ja hoolimatu aktiivsus iseene ja teiste suhtes, mis vajalik igas revolutsioonis.» Kuid 1917. a. revolutsioonidesse suhtub Tammsaare juba hoopis skeptilisemalt, lootmata siit «ilmakorda, kus rahu poleks mitte ainult unistus». Vastumeelsus revolutsioonivõitlusega kaasneva vägivalda suhtes on mõlemal kirjanikul ühine ja juhib neid mõtetele inimolemuse raskesti muudetavusest, aga ühtlasi ka selle muutmise vajadusele kui eeltingimusele maailmakorra parandamiseks.

Dostojevski «Kuritöö ja karistus» ilmus Tammsaare tõlkes 1929. aastal. Võib oletada, et Tammsaare hiljemgi Dostojevski loomingu vahendamist jätkata tahtis või koguni jätkas. Eelnev publikatsioon oligi algselt mõeldud ühe Dostojevski tõlketeose sissejuhatuseks. Tammsaare ja Dostojevski vahekorra uurijale pakub

see väärtuslikku materjali ning annab pidepunkte ka Tammsaare selleaegsete ühiskondlike ja esteetiliste vaadete mõistmiseks. See on Tammsaare kõige pikem seni tuntud sõnavõtt Dostojevski kohta ning tõendab ta elavat suhet Dostojevskiga. Ka selgub siit, et Tammsaare oli hästi tuttav Dostojevskit käsitleva vene- ja saksakeelse kirjandusega.

Tammsaare peab Dostojevskit suureks mõtlejaks ja «hingesaladuste preestriks», märgib aga, et kirjanikule tehti palju etteheiteid näiliselt teemast kõrvalekalduvate arutluste pärast. Ometi «kõige tähtsusetum sõna või näpunäide kallab ootamatult kõigi nende lehekülgede peale valgustava helgi, mida tänini asjatuks pidasime, ja mõtteta ning kuivad arutused omandavad korruga suure tähenduse». Ei ole raske märgata, kuidas see huvitav kommentaar heidab valgust ka Tammsaare enda kunstilisele loogikale. Mitte tõelisusest kaugenemine, vaid «tõelikkuse algolusse» süvenemine oli Tammsaare arvates Dostojevski tee. See oli ka Tammsaare enda tee.

E. SIIRAK

Primitiivid ja loojad

Ladina-Ameerika proosast

adina-Ameerika romaanil lasus kolm pikka sajandit needus. Hispaania keelas oma kolooniaalse romaane vedada, inkvisiitorid arvasid, et romaanid nagu «A m a d í s» ja teised temasarnased on õonestava toimega ja võivad indiaanlasi jumalast eemale juhtida. Need optimistid eeldasid nähtavasti, et indiaanlased oskavad lugeda. Ei saa aga eitada, et oma fanaatilises innus ilmutas inkvisitsioon hetkeks kirjanduslikku geniaalsust, — enne mistahes muid kriitikuid mõistis ta romaani põhiliselt ilmalikku iseloomu, tema mässumeelsust kõige pühitsetu vastu (mälestusväärseid müstilisi romaane pole olemas), romaani kalduvust eelistada inimhuvisid jumalikele ja käsitleda neid õonestavalt.

Keeld ei pannud piiri salajasele hangeldamisele rüütliromaanidega, kuid kohutas tagasi potentsiaalsed jutukirjutajad, ja kuni üheksateistkümnenda sajandini ei kirjutatud Ladina-Ameerikas ühtki romaani (või vähemalt ei avaldatud). Esimene romaan — Lizardi «El periquillo sarmiento» («Kärnane papagoikene») — ilmus 1816 Mehhikos ja jätkas pikareskset traditsiooni. Ta ainus väärtus oligi selle piduliku avatseremoonia toimepanekus. Sest Ladina-Ameerika romaan oli möödunud sajandi lõpuni nähtus, mis tuli alles esile kutsuda, ja seejärel kuni päris hiljutise minevikuni primitiivne nähtus.

Üheksateistkümnenda sajandi parimad loovkirjanikud olid meil poeedid nagu näiteks José Hernández, «Martín Fierro» autor, või esseistid nagu Sarmiento ja Martí. Üheksateistkümnenda sajandi tähtsaim jutustav teos on portugali keelne, autoriks brasiillane Machado de Assiz. Hispaania keeles kirjutasid paar enam-vähem rahuldavat prosaisti, kes olid mõningase kasuga lugenud Euroopa romaane ja laenasid sealt teemasid, stulle ja tehnikaid: näiteks kolumbialane Jorge Isaacs, kes oma romaanis «María» (1867) kohandab Chateaubriand'i ja Bernardin de Saint-Pierre'i Ladina-Ameerika geograafiale ja tundelisuusele, või tšiillane Blest Gana, Balzaci jünger ja «Inimliku komöödia» looja oma kodumaa ajaloolistest ja ühiskondlikest elementidest. Oli ka leidlik jutuvestja Ricardo Palma, kes teoses «Tradiciones peruanas» («Peruu traditsioonid») mõtles oma kodumaa jaoks välja värviküllase mineviku. Kuid ükski meie romantilistest ega realistlikest prosaistidest ei loonud universaalse kehtivusega kirjanduslikku maailma, tegelikkuse representeeringut, olgu tõetruud või ebatruud, mis olnuks varustatud piisava sõnalise veenmisjõuga, et mõjuda lugejale autonoomse loodud olendina. Huvi, mida nende romaanid pakuvad, on ajalooline ja mitte esteetiline, ja isegi dokumentaalne väärtus jääb neil minimaalseks; kuna nad on peegeldused, mil puudub oma vaatepunkt, annavad nad meile tunnistust rohkem sellest, mida autor oli lugenud, kui sellest, mida ta nägi, rohkem tühikuist teatava ühiskonna kultuuris kui tema konkreetsetest probleemidest.

* * *

* Mario Vargas Llosa on Peruu romaanikirjanik. Muuseas pidanud ka õpetajaametit USA-s. Tuntumad tööd: «La ciudad y los perros» («Linn ja penid») — on saadaval venekeelses tõlkes 1965. aastast), «La Casa Verde» («Roheline maja») ning «Los cachorros» («Kutsikad»).

Siis juhtus, et möödunud sajandi lõpul kirjutas Clorinda Matto de Turner, pereemand Cuzcost, julge lühiromaan «Aves sin nido» («Pesata linnud», 1889). Kui pühaduserüvetused, abielurikkumised, röövvägistused, peaaegu-et-vere-pilastus ja muud õelustööd, mis leiduvad selles raamatus, pole originaalsed, siis teisest küljest on Andides elavate indiaanlaste armetu olukorra kirjeldus täiesti tööpärase, ja fakt on ka, et autor püüab lüüriliselt maalida maastikku — mitte varasemate romaanide konventsionaalset, vaid Peruu sierra reaalselt maastikku. Nii sündis Ladina-Ameerika kirjanduses vool, mis varieerudes ja mitut nime vahetades — *indigenismo*, *costumbrismo*, *criollismo*, *indianismo* — ujutas üle kogu mandri kuni meie päevini välja (mil ühele selle primaist esindajaist, guatemalaalasele Miguel Angel Asturiasele, anti 1967. aastal Nobeli preemia).

Uuel hoiakul oli kaks tahku. Ajalooliselt tähistas see kasvavat teadlikkust omaenese reaalsusest, reaktsiooni halvaks panule, millega oli ümbritsetud aborigeen-seid kultuure ja mestiitsi alamkultuure, tahet ühendada ühiskonna tõrjutud osad ja nende abiga kinnistada rahvuse identsus. Teatud juhtudel kaasnes sellega mõ-nede nende kirjanike poliitiline ärkamine kohaliku oligarhia ja ameerika impe-rialismi kuritööde suhtes. See mäeras — kirjanduse haardeulatuses muidugi — kunsti ja käsitöö, kirjanduse ja folkloori, teadaandmise ja loomise seguvahekor-rad.

Heites kiire ülevaatliku pilgu primitiivse romaani kõrgtippudele — s. o. teos-tele nagu mehhiklase Mariano Azuela «Los de abajo» («Need, kes on all», 1916), boliivlase Alcides Arguedase «Raza de bronce» («Pronksrass», 1918), kolumbialase José Eustasio Rivera «La vorágine» («Keeris», 1924), argentiin-lase Ricardo Güiraldese «Don Segundo Sombra» (1926), venetsueel-lase Rómulo Gallegose «Doña Bárbara» (1929), ekuadorlase Jorge Icaza «Huasi-pungo» (1934), peruulase Ciro Alegría «El mundo es ancho y ajeno» («Maailm on suur ja võõras», 1941) ja lõpuks Asturiase «El señor Pre-sidente» («Senjoor president», 1946) — veendume kohe nende olulises erine-vuses eelnevaist romaanidest: nimelt on Ladina-Ameerika autorid lakanud kopee-rimast Euroopa omasid ning kasvava iseteadvuse ja üha avarduva nägemisega ko-peerivad nüüd tegelikkust. Kunstnikena viibivad nad endiselt ersatsvormide lum-muses, kuid nende teemad toovad kaasa ehtsuse; neil raamatuil on kindel esindus-väärtus. Kolm sajandit pärast konkistadoore avastasid kirjanikud Ameerika maa ja looduse ning asusid omakorda seda ekspluateerima (seekord küll heade kavat-sustega).

Ajaloolasel ja sotsioloogil oli külluses töömaterjali: romaanist sai rahvaloenduse aruanne, geograafiliste andmete vahendaja, kombe- ja tavandikirjeldus, etnograa-filine dokument, piirkondlik näitusmüük, rahvaluule krestomaatia. Inimolendid, asjad ja maastikud mängisid neis teostes ühesugust, peaaegu eristamatut osa, eksis-teerides mitte selle jaoks, mis nad on, vaid selle jaoks, mida nad esindavad. Ja mida nad siis esindavad? Nad esindavad Ameerika «autohtoonseid» või «telluuri-lisi» väärtusi. Kuigi visioon sellest tegelikkusest on mõnel juhul puhtdekoratiivne ja esteetiline — nagu Güiraldesel —, leidub enamikus primitiivsetes romaanides kirklikku ühiskonnakriitikat; need teosed pole üksnes dokumentaariumid, vaid ka süüdistused maaomanike, välismonopoli, rassiliste eelarvamuste, kultuurilise mad-dalseisu ja militaristliku diktatuuri vastu või siis põliselanike armetu olukorra lahangud.

Kuid põhikonflikt, mida illustreerivad pea kõik need raamatud, pole siiski kon-flikt maarahva ja suurmaomanike, koloniseeritute ja kolonisaatorite vahel, vaid inimese konflikt loodusega. «Mu romaanide peategelane on loodus,» deklareeris Rómulo Gallegos. Sama võinuksid öelda kõik need autorid. Suursugune ja kohu-tav Loodus, piinliku täpsuse ja romantiliste tremolotega maalitud, ripub ähvar-

davalit kumendades nende juttude tegevustiku kohal, ning hõivates inimese koha ja inimest hävitades muutub Loodus tööpoolest kangelaseks.

Sümboolselt neelab loodus kahe romaani tegelased lõpuks endasse. Poet Arturo Cova «õgib džungel», nagu teatab telegramm, mis lõpetab romaani «Keeris», ja don Segundo Sombrat jälgib jutustaja viimasel leheküljel aeglaselt kaugusse kadumas, nagu raiuks pampa ta kirvega maha. Selles pitoreskses ja ruraalses romaanis käib maa üle linna, maastik üle tegelaste, sisu üle vormi. Tehnika on rudimentaarne, Flaubert'i-eelne: autor segab südikalt oma arvamustega tegelastele vahele, hoolimata objektiivsuse nõudest kirjanduses ja seega maha tallates erinevad vaatepunktid; autor ei püüa mitte niivõrd näidata kui just demonstreerida, tõestada.

* * *

Seda laadi autorit juhib romantilisi kirjanikke meenutav usk, et romaani huvitavus seisab faabula originaalsuses, mitte selle töötluses, ja nii ta kaldub ärplema. Stiil hõivab ta tähelepanu küll, koguni suuremal määral kui vaja: mitte niipalju selleks, et muuta stiil reljeefseks ja anda elu omaloodud maailmale, mitte niipalju selleks, et teha stiil jutustuse tõhusaks osaks, — pigem kasutab ta stiili kui midagi sõltumatut, mis tõmbab tähelepanu endale justkui miski omaette kiiduväärt asi, ja muudab autori pealetükkivaks retoorikuks. Need kirjanikud ripuvad lilleliste, impressionistlike, «poetiliste» (sõna kõige halvemas mõttes) stiilide küljes, nende dialooge ähmastavad provintsialismid, kirjelduste maneesus ja murdelisus, ja efekt, mille nad lõpuks saavutavad, on soovitud vastupidine: selle asemel et vahendada tegelikkust selle «toorel kujul», langetavad nad selle kunstlikkusse ja ebareaalsusse.

Nende süžeed kalduvad pöörasesse melodramaatikasse, arendus ja teostus aga jäävad skemaatiliseks, tegelaste iseloomustamine pinnapealseks ja psühholoogiline analüüs kohmakaks. Konfliktid taanduvad arhetüüpidele — nad visandavad hea ja kurja, õigluse ja ebaõigluse võitlust, lavastades kokkupõrkeid neid mõisteid jäigalt kehastavate tegelaste vahel, kes kujutavad endast abstraktsioone või stereotüüpe ja mitte lihast ja verest olendeid. See manihheistlik elunägemine on ka puhtalt väline, inimese sisemusse pole draamat kordagi viidud, tema teadvust kujutatud; uurimata on inimkäitumise motiivid ja elu varjatud dimensioon. Ruum, milles liiguvad need romaanid, on geograafiline, ja nende koduvallaks on ühiskonnasuhted, mida ei valitse ajaloosedused, vaid halastamatu saatus. See on põhjus, miks meie primitiivsetes romaanides, ehkki nad tarvitavad ja kuritarvitavad ebausku ja pärismaalaste nõiakunsti, puudub salapära, ja nad on ühekorraga nii ülepingutatud kui läbinähtavad.

* * *

Maamehelik ja ausalt kavatsetud, tõsimeelne ja sõnarahke, on primitiivne romaan kõigest hoolimata esimene, mida meie õigusega võib nimetada Ladina-Ameerikast pärinevaks (isegi kui sel faktil pole kirjanduslikust vaatepunktist erilist tähtsust). Ta oli ka esimene, mis võis leida tõlkimist välisilmas ning virutada kriitikute entusiasmi, kes jõudsidki otsusele, et see on nüüd täpselt see, mida Ladina-Ameerika romaan peab olema; kui kriitikud hakkasid lugema uusi romaanide, süüdistasid nad neid reetmises folkloori hülgamise pärast ja jultumuses eksperimenteerida vormiga mõne Euroopa või Põhja-Ameerika romaanikirjaniku viisil.

Täpselt võttes ei tulnud loovromaan (*creative novel*) pärast primitiivset. Ta ilmus tagasihoidlikult primitiivse romaani õitseajal ning sealt alates eksisteerivad mõlemad laadid koos, nagu ka pilvelõhkjad ja hurtsikud, viletsus ja küllus on

Ladina-Ameerikas järjest külge külge kõrval elanud. Mõned vaatlejad on arvamisel, et uuele romaani tüübile andsid elu kahe kurioosse neurootiku ponnistused, kellest üks oli uruguaylane Horacio Quiroga ja teine argentiinlane Roberto Arlt. Kuid mis Quiroga on huvitavat, on tema haiglased novellid naturalistlikust hirmust, ja mitte ta romaanid; ning Arlti teos, mis kirjeldab painajalikku Buenos Airest, on kiiruga kirjutatud ja puudulikult üles ehitatud.

Oigem oleks vist märkida Ladina-Ameerika romaani süüdi 1939. aastaga, mil ilmus «El pozo» («Raev»), Uruguai romanisti Juan Carlos Onetti esimene romaan. See visa pessimist (ja tuleb lisada, et ta pessimism on õigustatud: kirjastajad, kes teda avaldavad, lähevad pankrotti, ta käsikirjad kaotsi, ta raamatuid ei osteta ja suur osa kriitikuid ignoreerib teda) on võib-olla kronoloogiliselt esimene romanist Ladina-Ameerikas, kes oma teosteseerias — tähtsamad on «La vida breve» («Lühike elu», 1950), «El astillero» (1961, pealkiri võib tähendada nii dokki kui puuhoovi) ja «Junta cadáveres» (1964, pealkirja võib tõlkida umbes «Laibamanulised») — on loonud teatud maailma, sama täpse kui koherentse, millel on tähtsus iseenda ja mitte temas sisalduva informatiivse materjali tõttu, ja mis on kättesaadav kustahes lugejale mistahes keeles, sest «funktsionaalse» keele ja tehnika jõul on aine omandanud universaalse ulatuvuse. See pole enam mõni kunstipärane maailm, mis meile esitatakse, vaid maailm, mis on eelkõige inimlik, enne kui olla ameerikalik, ja milles, nagu kõiges, mida lõputu loodus on loonud, sisaldub objektiveerituna midagi subjektivistset, kuna primitiivne romaan oli rajatud objektivistsest reaalsusest valitu subjektiveerimisele. Selles maailmas pole midagi värvikat, midagi pitoreskset: masendav hall udu ümbriseb inimesi ja asju Santa Marías, kujutletud sadamas, kus toimub suurem jagu Onetti lugudest — nurjumiste ja salavimma, kurjuse ja kahetsuse, eksistentiaalse kommunikatsioonipuuduse lugudest. Kuid Santa María vastikud, keskpärased mehed ja apaatsed naised ning selle troostitu linna hingeline viletsus suudavad seda kõike kirjeldava proosa meeleheitliku energia kaudu vahendada meile kui midagi elavat, midagi, mida primitiivne romaan kõigest oma tulevärgist hoolimata teha ei suutnud — ühe elupildi, nakkava ja usutava.

* * *

Niisiis lakkab romaan olemast «ladina-ameerikalik», ta rebib end orjusest priiks. Enam ta ei teeni reaalsust, vaid paneb selle enda vajadusi teenima. Mis puutub teemadesse, stiilidesse või hoiakusse, siis erinevalt primitiivsetest romanistidest pole uutel romanistidel siin ühist nimetajat: nende sarnasus on nende erinevuses. Uued romanistid ei pinguta väljendama «üht» reaalsust, vaid pigem väljendama iseendi visioone ja painavaid kujutusi — väljendama «oma» reaalsust. Kuid maailmad, mida nad oma teostes loovad ja mis on tähenduslikud eelkõige ikkagi ainult neile endile, sondeerivad ja esitavad mitmel erineval tasandil (psühholoogilisel, fantastilisel või müütilisel) ka Ladina-Ameerikat. Mõned neist, nagu mehhiklane Juan Rulfo oma jutustustes «El llano en llamas» («Ljaano leekides», 1953) ja romaanis «Pedro Páramo» (1955), brasiillane Joao Guimaraes Rosa oma ainsas romaanis «Grande Sertao: veredas» («Grande Sertao rajad», 1956) või peruulane José María Arguedas romaanis «Los rios profundos» («Sügavad jõed», 1959), kasutavad samu teemasid kui primitiivne romaan, kuid nende puhul pole need teemad enam eesmärgid iseendas, vaid kirjanduslikud vahendid, kogemused, mida autorite kujutus taasuuendab ja sõnadeks objektiveerib.

On öeldud, et üleminek primitiivsele romaanile uuele romaanile sisaldab liikumise maalt linna. Tõepsem oleks vist öelda, et see oli üleminek looduselementide fokuseerimiselt inimese fokuseerimisele. On aga õige, et uute autorite seas on

linnade kirglikke «kirjeldajaid» (s. o. leiutajaid, taaslooajaid, interpreteerijaid). Carlos Fuentesese esimene romaan «La región más transparente» («Väga läbipaistev piirkond», 1958) on vohav ja rahvarohke seinamaaling Mexico City'st, katse kirjandusliku fiktsiooni vormis kinnistada kõik selle püramiidi kihid — pärismaisele põhjast oligarhilise tipuni. Et plaanistada linna biograafiat, võtab Fuentes kasutusele moodsa romaani kogu arsenalid Dos Passose «simultaansest» jutustamisest Joyce'i sisemonoloogini ja proosaluuleni.

Romaanis «Los buenas conciencias» («Puhtad südametunnistused», 1954) on autor oma katsetajakutsumust summutanud. See lugu ühe Guanajuanto noore kodanlase moraalsest kriisist on jutustatud traditsioonilises maneeris. Fuentesese oma stiil sünnib aga uuesti romaanis «La muerte de Artemio Cruz» («Artemio Cruze surm», 1962), mis on imetlusväärne sulam fantaasiast ja vaatlusest, ühiskondlikust südamevalust ja vormilisest hulljulgusest, tunnistusest ja loomingust. Raamat pühendub pateetiliselt ühe maa saatuse uurimisele, küsimusele: mis on Mehhiko, kuidas temast on saanud see, mis ta on? Selle uurimistöö juhtlõngaks on ühe revolutsioonilise kaudiljo aeglane lõppagoonia pärast eepilist elu, pärast kodusõdade lootusi ja anarhiat ning uue ühiskonna soonte hilisemat järkjärgulist lupjumist.

* * *

On ka öeldud, et uute romaanide teiseks tundemärgiks on tähtsus, mida nad omistavad fantastilistele teemadele, ja et viimased koguni domineerivad realistliku vaatluse üle. Või ilmselt eeldab, et niinimetatud «fantastilised teemad» ei esinda reaalsust, vaid kuuluvad pigem ebareaalse juurde. Ons unistused ja fantaasia vähem reaalsed kui meie kogemusega kontrollitavad teod ja olekud? Oleks vist korrektsem öelda, et nende uute autorite puhul on tegemist avarama reaalsusekontseptsiooniga, kuivõrd see ei haara üksnes seda, mida inimesed teevad, vaid ka millest nad unistavad ja mida välja mõtlevad.

Kõik teemad on reaalsed, kui kirjanik on suuteline andma neile elu, ja kõik, ka triviaalseimatesse inimkogemustesse puutuvad, on ebareaalsed, kui kirjanikul puudub veenmisjõud, jõud, mis määrab romaani tõepära või valelikkuse. Võib-olla ainus uuematest kirjanikest, keda saab täie õigusega nimetada fantaasiakirjanikuks, on argentiinlane Jorge Luis Borges, kes on kirjutanud novelle, poeme ja esseesid, mitte aga romaane. Omaette rühma aga moodustab hulk selliseid prosaiste, kelle teosed juurduvad samaaegselt mõlema inimseisundis, nii kujutluslikus kui kogemuslikus. Nende seas on argentiinlane Julio Cortázar, kuubalased José Lezama Lima ja Alejo Carpentier ja kolumbiaalne Gabriel García Márquez.

Enne Cortázari tähtsaimat romaani «Rayuela» («Keksumäng», 1963) oli ta looming vahelduvalt realistlik ja fantastiline, ehkki need kaks tendentsi ei tekitanud kaht kirjutusviisi. Neid ühtlustas kõnekeelest tuletatud ja läbi luule ja huumori juhitud stiil, mis viskus kui sild üle kuristikku, mis ikka veel lahutab hispaania kirja- ja kõnekeelt. «Rayuela» ühendab need kaks tendentsi, tõmbamata piiri reaalse ja imaginaarse vahele. Ja ometi need kaks maailma ei segune, vaid eksisteerivad kõrvuti, kuigi romaanis on võimatu jälgida joont, mis neid eraldab. Lugeja leiab end kord keset argielu, kord jälle sukeldununa kummalisuste riiki, teadmata öelda, mis hetkel täpselt ta vahejoone ületas.

Peale autori ja lugeja on veel kolmas, kelle osavõtt on «Rayuela» täieliku tähenduse seisukohast sama otsustav kui ootamatu. Ta haarab enda alla terve kolmanda osa ja nimeks on tal Kultuur. Siia on Cortázar koondanud hulga tekste väljastpoolt ja andnud neile omaette peatükkide õigused. Nende luuletuste, tsitaatide, ajalehelõigete vastu seatuna muutub romaani episoodide perspektiiv ja isegi sisu. Nii on kultuur selle sõna täies tähenduses teosesse liidetud kui jutus-

tuse enda dünaamiliselt toimiv element. Struktuuri poolest on «R a y u e l a» kahtlemata huvitavamaid kaasaegseid romaane.

* * *

Teisalt José Lezama Lima ei paista silma erilise tehnilise osavusega. «P a r a d i s o» («Paradiis», 1966), ta ainuke romaan, on konstrueeritud novelli elementidest. Tema tähtsus on keeleline. Tegemist on võimatu eksperimendiga: laiades üldjoontes ja tumedates detailides kirjeldada hallutsineeritud kujutlusvõime loodud universumit. Lezama väidab end olevat maailma «poetilise süsteemi» leiutaja (mille võtmed, metafoor ja kujund, on Lezama sõnade järgi inimese vahendid ajaloo ja looduse mõistmiseks, surma võitmiseks ja enesepäästmiseks) ja «P a r a d i s o» on mõeldud mõistujutu vormis seda süsteemi demonstreerima.

Tegelikult on see ainulaadse sõnamaailma loomine. Sündmustiku teljeks on José Cemí elu varajasest lapsepõlvest kuni umbes kahekümnenenda eluaastani, mil ta täiesti väljakujunenud vastuvõtlikkusega on minemas maailma, et teostada oma kunstnikukutsumust. Romaani märkimisväärsuseks pole aga see noore kunstniku kujunemislugu, vaid perspektiiv, milles seda vaadeldakse. Teos ei kulge nooruki tegude välises maailmas ega tema sisimais mõtteis, vaid sensoorses plaanis, kus teod ja mõtisklused sulanduvad ja vahetavad oma kohti, moodustades kummalisi entiteete, põgusaid värvikaid vorme, mida saadavad muusika, maitsed ja lõhnad, kuni punktini, kus tervik ähmastub ja koguni mõistmatuks muutub. Lezama romaanis taaselustub funktsioon, mida meie päevil välditakse, mis aga klassikalisele romaanile oli suurimaks eesmärgiks: reaalsuse senikirjeldamata alade ilmutamine.

Alejo Carpentier' maailm ei ole sensoorne, hoolimata sellest, et võib-olla ainus elav tunne tema töödes on armastus asjade, selle inertse aine vastu, mida ta kirjeldab raskepärases, aeglasel, peaaegu müütilises stiilis. See stiil paisub reaalsest muinasloomuliseks, sobides hästi nimega, mille Carpentier on leidnud ta kaksikloomuse märkimiseks — «maagiline realism». Carpentier' esimene romaan (mida autor nüüd põlgab) «E c u é - Y a m b a - O» (1933) oli lähemal primitiivsele kui loovromaanile, dokumenteerides Kuuba neegrite paganlikku nõiakunsti ja üht-aegu häbimärgistades imperialistlikku sissetungi sellele maale.

Aga kui kuusteist aastat hiljem ilmus «E l r e i n o d e e s t e m u n d o» («Selle maailma kuningriik», 1949), oli «folklorist» muutunud esteediks ja poliitiline süüdistaja alkeemikuks, kes Antillide mineviku tõelisi sündmusi müütideks kujundab. Orjade mäss ja Henri Christophe'i napoleonlik ilme ning verine diktatuur Haitiil, mida sünteesib see romaan, on kui piibellik nägemus, nagu ka maise paradiisi otsing romaanis «L o s p a s o s p e r d i d o s» («Kaotatud rajad», 1953), mille muusikateadlasest kangelane hülgab tsivilisatsiooni ja suundub algelisele reisile mööda Orinocot, mis on ühtlasi reis ajas.

Carpentier' kaks ülejäänud teost — «E l a c o s a d o» («Jälitatu»), mis annab muusikataolise töötluse ühe Machado terroristliku diktatuuri ohvri jälitusloole, ja «E l s i g l o d e l a s l u c e s» («Valgusesajand», 1962), Prantsuse revolutsiooni Kariibi järelkäijade legendaarne kroonika — on kahefaasiline näide Ameerika ainulaadsusest, kaksiktõestus väitele, et sürrealismi poetiline reaalsus, mis Euroopas oli kujutlusvõime ja alateadvuse produkt, võis Ameerikas olla objektiivne tegelikkus.

* * *

Ka García Márquez on ehitanud maailma, kuid ilma Carpentier' mõistuspärase eelplaanita või viimistletud stiilita — tema kujutlusvõime lopsakus on spontaanne ja ta proosa eelkõige rabav. Ta teosed on Macondoks nimetatava kujuteldava maa kroonika. «L a h o j a r a s c a» («Lehtede langemine», 1955), ta esimene romaan,

kirjeldas seda maad puhtsubjektiivselt mõnede somnambulsete tegelaste vaevatud monoloogide kaudu. «El coronel no tiene quien le escriba» («Kolonelil pole kedagi, kes talle kirjutaks», 1961) lisab sellele maastiku ja traditsiooni, milles ilmneb teatud «regionaalseid» motiive — kukevõitlus näiteks —, mida pole aga kasutatud «lokaalse» väärtuses, vaid lootuste purunemise sümbolina.

Teostes «Los funerales de la Mamá Grande» («Suure Ema matused», 1962) ja «La mala hora» («Õnnetuse tund», 1962) omandab Macondo uue dimensiooni — maagia. Juba niigi kurjuse, moskiitode, vägivalda ja kuumuse valitseda, saab see maa veel ka erakordsete sündmuste näitelavaks: taevast sajab linde, majades peetakse nõiariitusi, ühe vana naise surm meelitab kohale monarhe ja kuulsusi, tänavail uitab Igavene Juut. Kuid täie eluvaimu saab Macondo romaanis «Cien años de soledad» («Sada aastat üksindust», 1967). Varasemate romaanide matemaatiliselt täpne proosa muutub vulkaaniliseks ja suudab anda liikuvust ja nõtkust kõige hulljulgemaile kujutlusviljadele. Kogu selle teose kestel, mis kujutab saja-aastast lõiku Macondo ajaloost, ei tea galoppiv fantaasia mingeid tõkkeid, visandades Macondo silueti ajas ja ruumis ning mitmeil reaalsusetasandeil — individuaalsel ja kollektiivsel, legendaarsel ja ajaloolisel. Võimaliku ja võimatu piirid on kadunud, Macondos on liialdus normiks ja imed niisama tõenäolised kui sõda ja nälga.

Kuid Macondo pole õhuloss: imeasjad on ainult üks ta palgeid. Olgugi viirastus, viitab ta muunduste ja miraažide kaudu väga konkreetsele tegelikkusele. Macondo maastik reprodutseerib kogu Ameerika looduse, ja Ameerika draamad murduvad Macondo ajaloos nagu värvid spektris. On fakt, et Macondos, kus kõik on võimalik, pole olemas õnne ja pole seal ka solidaarsust inimeste vahel. Isegi bakhanaalseil orgiaal küülikuid vägistades ja süües-juues nagu Pantagruel, ei tunne Buendía perekond rõõmu ega leia iseennast. See Ladina-Ameerika moraalse laose ja inimese võõrandatuse sümbolne esitus — ilukirjanduse kõige nõudlikumate vahenditega — on võib-olla selle romaani suurim väärtus. Nagu tolle Buendía perekonna liikmed, nii on inimesed tänapäeva Ladina-Ameerikas sündimisest peale määratud elama üksinduses ja sigitama seasabadega lapsi — see tähendab, nad on ebainimlikule ja naeruväärsele elule määratud olendid, keda valitseb saatus, mida nad ise pole valinud.

* * *

García Márquez'i nagu teistegi eelmainitud autorite romaanid (koos teise tosinaga, keda veel võiks sama hästi nimetada) ilmutavad originaalsust, indu ja viljakust ega jäta kahtlust, et Ladina-Ameerika proosakirjandus on praegu ühel oma ajaloo kõrgpunktidest. See võiks olla tänuväärne asjaolu hetkel, mil romaan nii Euroopas kui Põhja-Ameerikas on nii hermeetiliste vormiakrobaatlike vägitagede kui monotoonse traditsioonisäilitamise tagajärjel surisängi heitnud. Tänuväärne mitte niivõrd Ladina-Ameerikale, sest jutustava proosa õitseng märgib tavaliselt sügavat kriisi tegelikkuses, millest ta inspireerub — tänuväärne aga romaani vormile endale.

Aluseks on sõna

Ladina-Ameerika luulest

Iguses kohe tunnistan: Ladina-Ameerika poeedid on viimase viie-kümne aasta jooksul kirjutanud luuletusi, kuid ma ei tea, kas on olemas niisugust asja nagu «ladina-ameerika luule». Selle üldist laadi raskuse kõrval on veel teine ja lähem. Kuigi võib näida, et fraas «ladina-ameerika luule» seletab end ise, ei tee ta seda siiski — ta koosneb kahest tundmatust mõistest. Üle 2000 aasta kestnud kõrgeleennuline esteetiline spekulatsioon — Aristotelesest Heideggerini — on meil tekitanud mingi filosoofilise peapöörituse ja keegi ei tea enam õieti, mida sõna «luule» täpselt tähendab. Sama kehtib ka termini «Ladina-Ameerika» kohta poliitika ning ajaloo valdkonnas: kas see tähistab üht asja või paljusid asju või ei tähista üldse midagi? Võib-olla on see lihtsalt siit, millega on mugav varjata ja jätta täpselt kirjeldamata muutlikku reaalsust, mil pole veel oma nime, sest et tal pole veel oma eksistentsi. Nende probleemide mainimine pole mingi retooriline võte, vaid pigem õigustus meetodile, mida kavatsen selles kirjutises kasutada — eitamisele ja võrdlemisele. Et seda, mis meie luule on, pole võimalik defineerida ega isegi kirjeldada, siis püüan ma ütelda, mis ta ei ole. Tahaksin laua lagedaks teha; kui see on kord tehtud, võib uudishimulik ise tulla ja vaadata ning eelkõige kuulata — mitte luulet, mis on sündinud tumm, vaid sõnalist reaalsust, luuletusi endid.

Raskus on selles, et luule on kõigepealt sõnaline objekt (luuletus), ja pole kerge ainsa kirjutisega haarata laiu lingvistilisi variatsioone, mis leiduvad Ladina-Ameerikas, kus kõneldakse paljusid erinevaid keeli: portugali, hispaania, prantsuse keelt ning indiaani keeli — ainsaid, mis on tõesti ameerika omad, kuigi ladina keelega pole neil muidugi midagi ühist. (Kuna indiaani kirjandused on traditsioonilised ja peaaegu alati suulised, ei saa nad rangelt võttes olla kaasaegsed.) Ameerika prantsuskeelne luule pakub kurioosset probleemi. Kui Haiiti luuletajad on ladina-ameeriklased, mida öelda prantsuse kanadalaste kohta? Saint-John Perse sündis Guadeloupe'il, Aimé Césaire Martinique'il. Esimene kirjutab «Eloges» («Ülistused»), teine «Cahier d'un retour au pays natal» («Sünnimaale taasaabumise päevik») — mõlemad teosed peegeldavad Lääne-Indiat. Mõlemad on sügavalt ameerikalikud teosed ja samas ometi tihedalt seotud prantsuse moodsa luule traditsioonidega, ning nad õnnestavad märksõna «ladina-ameerika kirjandus». «Ladina-Ameerika» jääb kehtima ajaloo-, sotsioloogia- ja poliitikamõistena, ta võib märkida teatavat maadegruppi, kirjandust aga mitte.

* * *

Hoopis omaette küsimus on brasiilia ja hispanoameerika kirjanduse suhted. Miinivikus olid portugali ja hispaania keel tihedalt seotud. Meil pole vist tarvis

* Octavio Paz (sünd. 1914) on Mehhiko luuletaja ning esseist. Teda peetakse Ladina-Ameerika kaasaegsetest poetidest üheks suuremaks. Ta on pikka aega tegehtsenud Mehhiko saadikuna Indias, mis omakorda aitab seletada tema luule mõningaid eripärasusi. Oma loomelaadilt kuulub Paz sugestiivsema luule poolehoidjate kilda; talle on omane filosoofiline maailma mõtestamine.

meelde tuletada, et mitmed suured portugali poeedid, nagu näiteks Gil Vicente, Sá de Miranda ja Camões, kirjutasid ka hispaania keeles ja et Góngora ja Quevedo kirjutasid vahel portugali keeles. Sellegipoolest pole brasiilia kirjandus hispanoameerika kirjanduse osa, tal on oma sõltumatu ilme, eksimatu omapära. Brasiilia on midagi enam kui rahvus — ta on teatav omaette keeleline maailm, mida ei saa taandada hispaania keele omale. Lausel «Guimaraes Rosa on brasiilia kirjanik» on nii kirjanduslik kui biograafiline tähendus, öelda aga, et Rubén Darío on nikaraagua poeet, oleks poliitiliste piiride segiajamine kirjanduslike stiilidega. Pole olemas niisugust asja nagu argentiina, kuuba või venetsueela kirjandus; Mehhiko luuletaja Pellicer on lähemal ekuadorlasele Carrera Andradele kui oma kaasmaalasele José Gorostizale. Hispano-Ameerikas on kunstisuunad ja kirjandusvoolud ning isegi «natsionalismi» idee alati ületanud rahvuspiirid. 1920-ndail aastail võis näiteks sama hästi kui igal meie maal, Brasiilia välja arvatud, leida Salvador Novo argikeelehuumori järgijaid, sama kehtib tänapäeval Nicanor Parra «antipoesia» puhul. Teiselt poolt pole ükski suurtest brasiilia luuletajatest (Bandeira, Drummond de Andrade, Cabral de Melo) mõjutanud hispanoameerika luulet. Sao Paolo konkreetse poeesia gruppi, kellele Inglismaal pööratakse suurt ja teenitud tähelepanu, meil peaaegu ei tunti. Minu teada on ainult Mehhikos ilmunud üks brasiilia konkreetse luule antoloogia.

Brasiilias ja Ladina-Ameerikas on kirjandus arenenud rööbiti, kuid teineteisest sõltumatult. Kriitikud eristavad brasiilia uues luules kolm momenti, millel on täpsed vasted hispanoameerika luules. Nii on brasiilia kahekümnendate aastate «modernismi» vasteks meie *vanguardia* (avangard), 1945. aasta põlvkonnal kuubalane Cintio Vitier ja argentiinlane Alberto Girri, brasiilia «konkreetsel poeesial» meie tänaste noorte poetide tegevus. On olnud paralleelseid tendentse, mõjusid, hoiakuid ja manifeste. Brasiilia ja hispanoameerika poeedid avastasid enam-vähem ühel ajal dada, primitiivse kunsti, sürrealismi, omaenese mineviku, Elioti, traditsiooni, kosmopolitismi ja natsionalismi. Nad talusid samu raskusi, jagasid samu vaateid, kummardasid samu jumalaid, ja jäid kõigest sellest hoolimata ometi teineteisest isoleerituiks. Peale selle võib lähemalt vaadates näha, et brasiilia luule liikumine ajas on meie omaga sümmeetriliselt vastupidine, otsekui need Lévi-Straussi uuritud müüdid, mis kombineerivad samu elemente erinevill viisil ja nii hõim-hõimult transformeeruvad. Brasiilia «modernismil» puudus hispanoameerika *vanguardia* radikaalne esteetika ja polnud ühtki, keda võiks võrrelda Huidobroga; 1945. aasta põlvkonna esinduslikem poeet Cabral de Melo on range distsipliiniga autor, sootuks erinev Lezama Lima baroksusest või Enrique Molina ülevoolavast viljakusest; lõpuks on hispanoameerika noortel poetidel võimatu leida midagi võrreldavat Brasiilia Invençao grupiga (Haroldo ja Augusto de Campos, Decio Pignatari, Braga). 1920. aastal asus avangard Hispano-Ameerikas, 1960. aastal Brasiilias.

* * *

Niisiis on Iberia-Ameerikas kaks kirjandust, üks portugali keeleline, teine hispaania keeleline. Minu vaatlusaineks on viimane. Vaevalt saan selle kindlaks määratud, kui ta uuesti jaguneb. Sest kui brasiillastest lahutab meid hispaania keel, siis mis eraldab meid Hispaaniast? Esiteks teatud lingvistilised erinevused, olulisem muust on aga erinev hoiak keele suhtes, mida räägime nii meie kui nemed. Spetsialistid väidavad, et Hispano-Ameerikas valitseb suurem keeleline ühtsus kui Hispaanias endas. Pole midagi loomulikumat. Kui hispaania keele kastilla murre meie kontinendile ümber istutati, oli ta nagu üks keel kunagi kõigi selle õigustega, ühe rahvuse keel, kes oli ta valinud oma ametlikuks ja ainsaks väljendusvahendiks.

Teised Ibeeria poolsaarel kõneldavad keeled jagasid enamasti vanade keskaegsete kuningriikide saatust — nad olid Kastilia alluvuses. Kuid Hispaania ühtsus on alati kõikuv olnud, mislähbi regionaalne separatism ja kohalikud keeled ning murded said säilida. Teine lugu on Ameerikas, kus kastilia keelel pole tulnud võistelda kataloonia, baski, galiitsia või maljorka keelega. Astuuria või valenssia murret ei kõnele meil keegi. Pärismaalaste keeltele ei jätku ses kirjutises ruumi, olgugi et neid kõneleb mitu miljonit inimest. Kui nad kaovad — ja nii võib juhtuda —, jääb vaesemaks mitte ainult Ladina-Ameerika, vaid terve inimkond, sest koos iga sureva keelega sureb üks Inimese nägemise viis.

Ameerikas kõneldav hispaania keel on ka avatum kui Hispaanias kõneldav, ning kättesaadavam välismõjudele, kaasa arvatud ka pärismaalaste keeled, inglise ja prantsuse keel, immigrantide ja orjade italianismid ning afrikanismid. Keelelihes koos tuleb ilmsiks erinev ajalooline areng: Hispaanias keskaegse killustatuse säilimine, Ameerikas hispaania suurriiklik tsentralism ja selle eventuaalne lagunemine üheksateistkümneks eri maaks. Hispaanias kõneldav keel on maalähedasem, lähemal konkreetsetele asjadele — see on substantiaalne keel. Ameerikas näib ta maasse juurdumise asemel kosmosse sirutuvat. Mõne hispaania kirjaniku keeleline purism ajab lausa vihale nagu ka, tõsi küll, mõne hispanoameerika kirjaniku hübrüidus.

Erinev on ka suhtumine keelesse: meil kriitiline, neil usaldav. Hispaanlased ei tunne oma keele suhtes distantsi, ja ükski kaasaegne hispaania kirjanik pole allutanud keelt kriitilisele vaatlusele; Hispaania Wittgenstein ja Joyce on veel sündimata. Meie siin Ameerikas oleme iseseisvumisest peale ikka kurtanud oma Hispaanialt saadud pärandi üle — ja ikka hispaania keeles. Meie endi saajandil leidsid Dario ja Huidobro kumbki omaette, et hispaania keelt on tarvis prantsuspäras-tada — selleks et teda amerikaniseerida. Hispaania keel on meie oma keel ja ei ole ka. Täpsemalt, keel on üks meie määramatusi: ajuti on ta mask, ajuti kirg, ainult harjumus pole ta iial. Hispaanlased usuvad seda, mida ütlevad, isegi siis, kui nad valetavad. Hispanoameeriklased seevastu peituvad sõnade taha ja usuvad, et keel on katteriie. Kui me aga selle maha kisume, kisume maha omaenese naha: avastame, et keel on inimene ja et me oleme tehtud sõnadest, olgu öeldud või ütlematuist, triviaalseist või eriskummalisist. Et seda iseenda jaoks avastada, tuleb püüda end nülvida, ja seda julgevad vähesed.

* * *

Ka Hispaanias on olnud oma kriitiline hoiak, kuid selle eesmärgiks on kas kuulutatult või meelehoitult ikka olnud regenerereerimine ja restaureerimine — tagasipöördumine tõelise, substantiaalse ja algupärase hispaania keele juurde. Seda igatsust õige hispaania keele järele kandis endas hispaania kirjanikus Larrast Unamunoni, see oli eleegiline igatsus. Hispano-Ameerikas ei saa selline tagasipöördumine üldse kõne alla tulla. Ainus minevik, mis näiteks Argentiinal või Tšiilil on, on süngel XIX sajand, Mehhiko ja Peruu minevik kujutab aga hoopis teistsugust, Kolumbuse-eelset maailma. Minevikus pole tõelist Argentiinat, ka pole ta mingi ideaal, vaid midagi, mida päev-päevalt leiutatakse, mis tuleb luua. Mehhiko minevik on midagi sellist, millest me ei saa end lahti öelda, sama vähe aga saaksime sinna tagasi pöörduda. Mehhikos valitseb pingel võõraks jäänud mineviku ja samavõrd võõra oleviku vahel.

Kõik need alternatiivid on näha hispanoameerika poesia liikumistes. «Modernism» (1890) ja *vanguardia* (1920) tekkisid mõlemad Hispano-Ameerikas ja eksporditi siit Hispaaniasse. Seal tõrguti esialgu kumbagi revolutsiooni tunnustamast, lõpuks aga võeti mõlemad omaks, neid sädelevalt modifitseerides ja traditsionaalsusega lahjendades (nagu Unamuno, Machado ja Jiménez sajandi esimesel vee-

randil, Guillén, García Lorca, Cernuda, Alberti ja Aleixandre teisel). Tõepoolest, esimene asi, mis eristab hispanoameerika luulet hispaania omast, on tema tundlikkus kõige ajaliku suhtes, tema ind nüüdsusele näkku vaadata ja sellega liituda — tema tulevikugaitsus, võiks öelda.

Sellest siis tema uudishimu, tema kosmopoliitsus. Esimeste hispaaniakeelsete haidkude autoriks on mehniklane José Juan Tablada, kes kirjutas need 1917. a. paiku; kolm aastat hiljem avaldas ta terve köite «ideograafilisi» luuletusi, Vicente Huidobro «Poemas Articos» («Arktilised poeemid») ilmus 1918, aasta hiljem kui Antonio Machado «Campos de Castilla» («Kastiilia väljad»). Kuid Huidobro parim teos on pikk poeem nimega «Altazor». Selle kangelane on anti-poeet/piloot/komeet, kelles kehastub mässulise ja langenud ingli romantiline traditsioon. Selles poemis hävitab liikumine iseenda ja laheneb liikumatutes; Altazor-Huidobro sukeldub otsustavalt nüüdsuse kaootilisse kuristikku.

Selles kiusavad teda kaks iha: olla aja tipul või siis olla ruumis, mis mahutab endas kõik teised ruumid, kõik teised maailmad — oma erakosmopolises. Baabülioni raamatukogu asub mitte Londonis ega Pariisis, vaid Buenos Aireses; raamatukoguhoidjaks on jumal või fantoom nimega Jorge Luis Borges, argentiina kirjanik, kes on avastanud, et kõik raamatud on õigupoolest üks ja seesama raamat ja et, «ilged nagu peeglid», korrutavad nad üht ja sedasama maailma. Altazor otsib aega sealpool aega ja haihtub hõredasse õhku. Borges küsitleb peegleid ja jälgib nende kujutiste aeglast haihtumist. Tema looming taotleb aja väärast; siiski pole ta võib-olla rohkemat kui mõistulugu sellest, kui tühised on igavikud, mida me, inimesed, luua ihkame.

Teine iha, teine vastus läänele ja nüüdsusele on avastada aeg enne aega, eelajaloolisus! Neruda esimene suur raamat, raamat, mis jättis oma jälje neile meie hulgas, kes hakkasid kirjutama pärast teda, kandis nime «Elukoht Maa peal». Neruda kirjeldatud Maa või kodumaa asub väljaspool ajalugu. See pole Tšiili, ka mitte Kolumbuse-eelne Ameerika nagu Carlos Pelliceril, vaid pigem geoloogiline müüt, kääriv, mädanev ja ometi pungana puhkev planeet, ürgtainas, maasisene või emakasisene elu, «aeg jälgimas meid mere alt». Selle teose kaasaegsus seisib ta pöördumises eelajaloolisse ürgsusesse, kus ajamäärangud on tähenduseta.

César Vallejo reageeris Neruda maisele, geneetilisele barbaarsusele oma «jutlusega barbaarsusele». Ta luule oli religioosne, see oli jutlus. Tema aine oli barbaarne — mitte Maa ürgalgus, vaid ürgalgeline inimene; mitte indiaanlane, neeger või mestiits (ehkki ta võiks olla kõik need kolm), vaid orb. Kes on see orb? See on punkt, milles kohtuvad amerikanism, marksism ja kristlus, sest et ta kehastab kolme nähtust: paljaksriisitud ladina-ameeriklasi, proletariaati (rahvusvahelist isamaatut klassi) ning oma isa poolt hüljatud ohvrit, inimsugu kui kollektiivset Kristust. Selle universaalse orvu ema on «surematu surnukeha» (*muerta inmortal*), (aktiivne) keha, mis pole ei Kirik, ei ajalugu ega maapõu, «lõbu, mis annab meile elu, ja lõbu, mis pagendab meid». Pole mulda ega matuseid. On ainult pagendus.

Neli nimetatud poeeti kuuluvad põlvkonda, mis eelnes mu enda omale. Pole vist tarvet öelda, et nende teosed ei esinda tervet hispanoameerika luulet vahemikul 1920—1945, nagu ka nemad ei mahtunud tervenisti lauseisse, millega püüdsin neid ajutiselt kinnistada. Kasutasin nende nimesid kui sümboleid, või veel paremini öeldes teeviitu teatud suundadele, mida hispanoameerika luule on võtnud: nüüdsuse neli erinevat varianti ja mõnes suhtes selle neli erinevat kummutamist, neli vastust samale küsimusele. Vastupidi sellele, mida peetakse endastmõistetavaks nende kaasaegsete luules Hispaanias, pole neil kellelgi ei sellist asja nagu algsustants, ei sellist asja nagu minevik, mis ootaks lunastust — on tühjus, orvupõli, ürgne nimetu maailm, ja vestlus peeglitega. See on eelkõige alglätte otsing. Otsing, mille aluseks on sõna.

* * *

Hispaania keele saatusel Ameerikas on ilmne paralleel inglise keele saatuse näol samal mandril. See analoogia võib osutada petlikuks, kui mitte rõhutada, et jällegi on tegemist überpööratud sümmeetriaga. Kumbki poolus oli erinevas seisundis ja jätkas erinevat dialoogi. Angloameerika kolooniad olid tõepoolest kolooniad, enam või vähem teisitimõtlevad jätkud inglise protestantismile, mis ka ise oli teisitimõtlevate liikumine, samas kui hispanoameerika kolooniad olid katoliikliku monarhia näo järgi loodud asehalduskonnad. Põhjas olid niisiis väikesed kogukonnad, mida hoidsid koos religioossed sidemed, pühitsedes nad suletud (ning valitud) rühmadeks kristliku protestantismi sees; lõunas aga oli kõiksugu rahvast, laiali puistatud määratule territooriumile, kuid juhitud ühest Kirikust ja allutatud komplekssele bürokraatiamasinalale. Protestantismi, anglosaksi demokraatlike institutsioonide ja progressi ning kapitalismi idee vahel on orgaaniline side; nii võib Ühendriikide sõltumatust vaadelda kui konflikti ühe ja sama süsteemi piirides — mitte kui põhimõttelist murrangut, vaid lihtsalt kui separatsiooni. Hispano-Ameerika sõltumatus oli lahtiütlemine Hispaania katoliiklikust ja autoritaarsest pärandist. See oli tõeline revolutsioon. See on ka põhjus, miks paljud Hispaania liberaalid, näiteks Mina, võitlesid Hispano-Ameerika mässajate poolel: see oli nende oma võitlus. Angloameeriklased asutasid ühiskonna, mis, kaugel sellest, et eitada oma päritolu, taotles ei midagi muud kui reformatsioonisädemest süttinud Euroopa revolutsiooni elluviimist. Hispanoameeriklaste eesmärgiks oli kukutada vana kord ja asendada kiriku ja monarhia universaalsus valgustuse ja Prantsuse revolutsiooni universaalsusega.

Põhja-Ameerika sõltumatusele seisti vastu ainult väljastpoolt, metropolist, Hispano-Ameerikas oli ka seesmine vastuseis, sest hispaania ühiskond oli siin sügavad juured ajanud. Tahaksin eriti rõhutada, et see ei tulenenud üksnes miljonite inimeste katoliiklikust usutunnistusest ja hispaania kultuuri mõjust Ameerikas, vaid ka asjaolust, et koloniaalkorrast võttis osa igauks, olgu ta kui madalal ühiskonnatasandil tahes. Hispaania kolooniad Ameerikas kujutasid endast institutsioonide, taotluste ja huvide keerukat võrgustikku, mis mässis endasse peale kreoolide ka indiaanlased ja mestiitsid. Ta õuduste hulgas olid orjus ja pärisorjus, kuid «väljatõugatud» ei olnud.

Võib-olla sel põhjusel meie sõltumatusliikumine nurjuski. Ta võttis vastu vabariiklikud põhiseadused, jättis aga puutumata feodaalstruktuuri ja asendas metropoli ülemvõimu maaomanike ja sõjaväeliste kaudiljode omaga. Demokraatlikud institutsioonid muutusid (ja jäid) fassaadiks, umbes nii nagu läks mõne Aasia ja Aafrika maa «sotsialismiga». Hispano-Ameerikasse on see probleem lausa paheliselt sisse imbunud. Valelikkus on olnud meie poliitilise elu põhijooneks kogu meie iseseisvuse kestel. Kontinendi killustamine ja imperialistlike jõudude aktsioonid, eriti Ühendriikide omad, on lisanud omapoolseid lõppvarjundeid meie sõltumatuse luhtumise pildile.

* * *

Angloameeriklased on elanud oma ajalugu nagu kollektiivset ettevõtet, nad tunnevad, et võivad end sellega identifitseerida ja selle eest vastutada. Ei loe, et Whitmanile tähendas see ühisüritus vabadust ja vendlust, samas kui J. R. Lowellile tähendas ta roima. Vastavalt oma ajale ja temperamendile kinnitab kumbki luuletaja oma vastutusvõimet ja asjassekuuluvust. Õnnetu väljendus «pihitimusluule» toob midugi meelde küll pihitooli, küll psühhoanalüütilise sohva ja reedab hirmu pärispatu-kummituse ees, mille ma isiklikult meelsasti asendaksin teise läänemaise teemaga, Rousseau ja Blake'i algsüütusega. Põhja-ameeriklase meelet on patud sedamaid lunastatud, või täpsemalt öeldes *m a h a p e s t u d*, kui nad paigutada ühiskonna konteksti kõigi selle sotsiaalsete ja moraalsete häiretega. Hispanoameeriklase hoiak on vastupidine. Vallejo oli niisama usklik ja

käremeelne kui Lowell, kuid ta ei tundnud end kunagi süüdlasena — ta tundis, et oli ohver. Neruda pole kristlane ega tunne üldse mingit süüd. Tema süüdistab. Ei, meie pole oma ajalugu elanud, me oleme teda talunud nagu õnnetust või karistust. Meie heerosed on need, kes on meid kaitsnud kohaliku türannia eest või, nagu Juárez ja Sandino, välise jõu vastu. Me oleme olnud ajaloo objektid, mitte selle subjektid. Niisiis on meie ees kaks monoloogi: tehtu õnnistamine või roima pihtimine Põhjas, lamentatsioon ja süüdistamine Lõunas.

Whitman ja Pound on võib-olla kõige esinduslikumad, kui ka mitte kõige paremad Põhja-Ameerika poeedid. Mõlemad kuulutavad universalismi, mis on põhiliselt ameerika universalism. Mõlemad deklareerivad, et Ühendriikidel on globaalne kutsumus. Whitman ameerikaniseerib vabaduse ja usub, et tema kodumaal on «self-simeheliikkuse» valitud kants. Pound täidab oma «C a n t o d» hiina ideogrammi-dega, egiptuse hieroglüüfidega ja kreeka- ning provanssaalikeelsete tsitaatidega. Pound oma meetodiga meenutab rooma vallutajat, kes röövis võidetute jumalad. Võõra jumala ja võõra kirjandusteose omandamine on kaks sarnast riitust: kummalgi juhul pole eesmärgiks rajada universaalset röövimismuuseumi, vaid pühadust iidoleile, kes on veel mõjukad.

See on austusriitus, kuid samavõrd ka pühaduse teotamine, templirööv. Jumal aetakse välja oma templist ja tekst oma kontekstist. Ses suhtes ei erine Whitman Poundist ja tema «Teekond Indiasse» peaks kandma nime T e e k o n d U S A - s s e . Poem on pühendatud Aasia ja Ühendriikide lepitamisele: «Vanem Vend sulatab, Noorem sulab ta käte õrnuses.» See kohtumine on siiski terve uurimisreisi tagajärg, kusjuures Whitman esineb vaimse järglasena Aleksandrile, Timurile, Baburile, Vasco da Gamale, Marco Polole ja koguni Ibn Battutale, tolele rändpetisele. Selle tuhinaga ei tule Whitmanile pähegi, et «vana salapärase Brahma ja leebe nooruk Buddha» võivad pidada tema embusi mõnevõrra ebamugavateks. Häirida mediteerivat joogi, kes on süvenenud Ainsa vaatlusse või kõigi seoste hävimisse — vennalikud kaasa arvatud —, on pehmelt öeldes häbematus. Ameeriklaste maailmahaaravas ahnuses on midagi grandioosselt ja vapustavalt röövellikku. Teised rahvad lihtsalt hävitavad nende rahvaste jumalad ja kirjatööd, keda nad on tapnud ja alandanud.

* * *

Luuleteooria, millele «C a n t o d» toetuvad — «presentatsiooniks» nimetatav meetod —, on tõlkimise vastand. Tõsi küll, iga tõlge toob kaasa teisendusi ja seeläbi (enamasti ebateadliku) moonutatuse ja kohandamise. Sellegipoolest on tõlkija ideaaliks olla objektiivne, respektierida algteksti. Teiste sõnadega, ta tunnustab midagi ja kedagi m u u d kui ta ise. Tõlkimine, nagu ka imitatsioon, on tegevus, mis kõneleb haritusest, põhinedes lugupidamisel millestki näidislikust ja uni-kaalsest. Tal on juured nii eetikas kui esteetikas. Lugupidamine nõuab tõetruudust, mitte ei välista seda.

Ka tõlkimine ise harib, andes meile tõepärase kujutise millestki muust, ja paneb meid seega tunnustama, et maailm ei lõpe meis endis ja et inimene on kogunimi: inimesed. Pound oli suur tõlkija ning selles mõttes harija, ja mitte üksnes inglise keelt kõneleva maailma mastaabis — «S h i J i n g ' i » tõlked prantsuse, hispaania või itaalia keelde pole võrreldavad tema omaga. Kuid tema «Cantode» meetod põhineb vääranalooial: see, mida Pound nimetab «presentatsiooniks», on sageli lihtsalt kõrvutamise. Pealegi ei saa tema kirjutatu iljal olla tõeliselt ideograafiline, liitkugi ta oma tekstiga hiina ideogramme. Lääne lineaarse ja foneetilise kirjaväisi kontekstis lakkavad hiina märgid olemast ideogrammid. Tõepoolest, kui kõikide märkide tähenduseks on tähistamine, mida siis võivad tähistada ideogrammid ühe ingliskeelse teksti sees? Üht kahest: nad on kas tsitaadid, mis nõua-

vad tõlget — ja see saab olla ainult mitteideograafiline, või on nad maagilised figuurid, märgid, mis kaotanud märkimisvõime.

Mu vastuväited pole niipalju esteetilised — Pound on kõige kiuste suur luuletaja — kui moraalsed. Poundi teooria pole üksnes naiivne, vaid ka — kõlaga see pealegi šokeerivalt — barbaarne ja jultunud. See on vallutaja barbaarsus ja jultumus, Rooma ja mitte Baabülon. Tõsi küll, mingil moel võiks «C a n t o s i d» võtta kui Borgese raamatukogust ekstraheeritud poemi. Kuid siin on üks vahe. Poundi poemil on või tahab olla tähendus — see on «ajaloolise protsessi» kujund, «liigi ajalugu», lugu, millel Borgese meelest, kes on rohkem budist kui konfutsiaan, pole tähendust. Poundi raamatukogu on kogum märke tähendustega, mis räägivad vastu neile tähendustele, mida luuletaja püüab neile peale sundida (vahel ka edukalt); Borgese raamatukogu on süsteem märkidest, mis kombineerudes üha enam hävitavad oma hapraid tähendusi. Poundi «tegev-ideed» («*ideas in action*») on argentiinlase meelest midagi vastupidist sellele, mis idee peaks olema, või pigem — midagi vastupidist ideede ideele. Buenos Airese, Borgese lemmikpaiga rajamine pole tegu, vaid idee, hüpotees. Ühendriikide poeedid on tulevikuga, progressiga kokku aheldatud — seda õnnistama või kritiseerima. Meie siin Hispano-Ameerikas oleme määratud oma alglähet otsima või, mis viib sinnasamasse, teda kujutlema. Kui meil on midagi ühist, siis on see meie kohaldamatus olevikus. Me oleme põgenikud kõigist igavikest, isegi konfutsiaanlikust aegade ringkäigust.

* * *

Kuigi olen selles kirjutises vaadelnud kirjandust vahest ülemäärangi ajaloo kontekstis, pole mul usku ajaloo kõikvõimsusse. Seevastu usun ma luule suveräänsusse; üks kauneimaid luuletusi, mida eales olen lugenud (tõlkes muidugi), oli pügmeede matuselaul, ja pügmeed on rahvas ilma ajaloota. Kuid ajaloo ja luule rajad ristuvad ja ajuti koguni ühtivad. Ajalugu joonistab kujundeid ja märke, mida luuletajad peavad ära tundma ja dešifreerima. Pole kahtlust, et Bolívarist Zapatani ja Zapatast Fidel Castroni (aristokraatlik, talupoeglik ja keskklassist revolutsionäär) on kestnud kindel kontinuiteet, mitte ideede, vaid sügavate, võib-olla ebateadlike taotluste oma, mida ühed nimetavad «ajaloo loogikaks» ja teised «saatuseks». Hispanoameerika luuletaja ei saa seda järjekestvust ignoreerida. Leida algläte ja asutada ühiskond — need ülesanded pole oma loomult vastandlikud, vaid täiendavad teineteist. Kui ajalugu ja luule riimuvad, siis loovad nad näiteks mõne Whitmani, kui nende vahel on ebakõla, loovad nad mõne Baudelaire'i. Kui viimane leiab, et luulel pole muud valikut kui tagasi tõmbuda ja leida oma alus luules endas, tuleb Mallarmé «*action restreinte*» (piiratud tegevus) Lahkõla puhul on ohuks, et see võib viia vastutustundetu pidutsemiseni või siis vaikimiseni — kui selle vaikimise tulemuseks pole just midagi Mallarmé «*Un coup de dés*» («Täringuheide...») taolist, kuid seda juhtub ainult kord saja aasta kohta. Teiselt poolt on kooskõla esindajad sageli lõpetanud traagiliselt, Majakovski näiteks, või olnud lihtsalt kahetsusväärsed, nagu Aragon ja nii paljud teised. Luule ja ajalugu täiendavad teineteist vaid siis, kui poeet suudab võtta distantsi. Võim, isegi revolutsiooniline ja üllas võim, kaldub oma loomuseadust järgides neutraliseerima ja alla suruma teisitimõtlemist ja tasandama erinevusi.

Mu oma põlvkond on näinud mõlemaid äärmusi, nii lahkõla kui harmooniat. Enamik meist (see kehtib ka noorte poetide kohta) pole langenud ohvriks kummalegi kiusatusele, ei omaette rääkimisele ega loosungite retoorikale. Mõned mu kaasaegsed on kirjutanud teoseid, mida võib arvestada selle sajandi hispanoameerika luule parimate hulka. Kuid mida ma tahan kõigest hingest rõhutada, on see, et nad pole iial unustanud, et luule on lahkõlmõtlemine isegi harmoonia aega-

del. Ma ei jutlusta teisitimõtlemist, kuigi teisitimõtledjad mind loomu poolest veetlevad, ma vaid kinnitan, et luulet ei saa taandada ideedele ja süsteemidele. Sest luule, see on teine hääl. Mitte ajaloo või antiajaloo hääl, vaid hääl, mis ajaloo sees ütleb alati midagi muud. Ma ei suuda defineerida, mis see muu on, või selgitada täpselt seda tooni, mis teeb luule kordumatuks ja eriliseks, teda ometi isoleerimata. Ainus, mida võin öelda, on see, et ta kehastab ühtaegu kummalisust ja kodusust. Tuleb vaid seda k u l d a, et seda ära tunda.

Tõlkinud P.-E. RUMMO

Informatsiooniteooria põhimõisteid

ntuitiivselt on kõigile teada mõiste «informatsioon» kõige üldisem tähendus. Näiteks kontekstis «Telegrammis (dokumendis, tunnistaja seletuses, aruandes jne.) sisalduv informatsioon» mõeldakse selle all teadet, andmeid, teadasaamist. Informatsioon võib olla tähtis, oluline, ammendav, väärtusetu jms., kuid seni puudub üldine ja objektiivne mõõt või kriteerium teate tähtsuse hindamiseks. Lähedase inimese surmast rääkiv telegramm annab teile väga tähtsa ja olulise teate, võhivõõrale on sama teade täiesti väärtusetu.

Informatsiooni väärtuse hindamise näilisest subjektiivsusest hoolimata tegeleb inimkond üpris energiliselt tema hankimise, kogumise, klassifitseerimise, levitamise ja vahetamisega.

Faktiliselt on selle teenistuses kunst, teadus, õppetegevus, raadio, kino, iga-sugune side, luure (loetelu võiks märksa pikendada), rääkimata juba inimeste-vahelisest kommunikatsioonist lihtsas vestluses. Informatsiooniteenistusele kulub tunduv osa inimkonna ainelistest ja ajalistest ressurssidest.

Määravat osa teadete hankimisel ja levitamisel etendavad tehnilised informatsioonikanalid (näiteks telefoniliinid, raadiojaamade laineribad). Mida rohkem nad ajaühikus informatsiooni läbi suudavad lasta, seda tõhusamalt nad tööivad.

Nagu öeldud, hindab teate väärtust ja tähtsust alles saaja. See hinnang sõltub igal üksikul juhul saaja subjektiivsetest omadustest ning on üldiselt väga erinev. Sellepärast pole kanalite läbilaskevõime uurimisel tavaliselt otstarbekas arvesse võtta teadete sisu või tähendust, vaid ainult teadete arvulist hulka. Neil ja muudel kaalutlustel on loodudki kvantitatiivne, tõenäosusteooriale ülesehitatud informatsiooniteooria, mille paarikümne aasta eest rajas Claude Elwood Shannon. See matemaatilisele tõenäosusteooriale ülesehitatud teooria võtab üldiselt arvesse ainult informatsiooni formaalset hulka, s. t. üksteisest erinevate teadete (*resp.* märkide) arvu ja esinemissagedust, ilma et uuriks nende teadete sisu või igas märgis (näiteks sõnale vastavas mõistes) sisalduvat informatsiooni. Shannoni teooria kasvas välja sideteooria ülesannete lahendamise ning tegeleb eelkõige teadete edasitoimetamise probleemidega. Ta käsitleb ainult potentsiaalset võimalust saada konkreetsest teatest mingi hulk informatsiooni, ent mitte seda, kui palju informatsiooni teate vastuvõtja tegelikult saab. Shannoni teooria mõõdab informatsioonihulka erinevate teadete või märkide arvuga, kuid ei võta arvesse igas teates ja märgi tähenduses sisalduvat informatsiooni, mis ei pruugi kõikides teadetes ühesuurune olla.

Paljud informatsiooniteoreetikud peavad siiski oluliseks ka teadete tähendusliku külje, nende semantiliste karakteristikute uurimist. Nõukogude Liidus tegelevad sellega näiteks Kolmogorov ja Šreider, välismaal Bar-Hillel ja Carnap. Teadete või märkide tähendusliku külje, nende sisu käsitlemisel muutub oluliseks vastuvõtja poolt tegelikult ära kasutatav informatsioonihulk.

Järelikult on informatsiooni hulga mõistel kaks tähtsat aspekti: *f o r m a a l n e*, mille kohta on olemas viimistletud matemaatiline teooria, ja *s e m a n*

tiline, mille alused on seni veel lõplikult välja töötamata. Viimase aspekti järele tunneb suurt vajadust näiteks masinatõlke teooria, sest sõnu ei saa tõlkida nende arvust ja esinemissagedusest lähtudes, vaid ainult tähenduse alusel.

*

Informatsiooni hulka ei saa üldiselt vastavusse seada teate edasiandmiseks kulunud energia või massi hulgalet. Informatsiooniliste karakteristikute all mõistetakse tavaliselt materiaalse maailma neid omadusi, mis ei ole otseselt seoses energia või massiga. Kui eestikeelse teksti kujul anda edasi mingi teade, siis pole oluline, kas tekst on paberile kirjutatud, kuuleme seda raadios või on ta kivisse raiutud. Kirjutusviisid, teatamiseks kulunud energia hulgad, teadet kandvate objektide massid on küll erinevad, kuid sellest hoolimata on teadetes sisalduv informatsioon sama. See on ka arusaadav, sest materiaalsete nähtuste puhul on informatsioon sama objektiivne omadus kui mass ja energia.

Mõnede nähtuste puhul on võimalik ainult informatsiooni olemusele rajatud käsitlus. Ilmselt on informatsiooniline olemus näiteks erirelatiivsusteooria põhiprintsiibil, mille kohaselt ükski signaal ei saa levida kiiremini valguskiirusest tühjuses (c). Tegelikult aga ei välista relatiivsuse printsiip sugugi valgusest kiiremat liikumist üldse. Einsteini printsiibist tuleb aru saada nii, et c pole mitte igasuguse liikumise piirkiirus üldse, vaid ainult informatsiooni leviku piirkiirus.

Informatsiooniline käsitlusviis tungib sisse ka moodsasse füüsikasse. Elementaarosakeste vastastikust mõju (interaktsiooni) käsitlev kvantmehaanikaline teooria tunneb sisuliselt rohkem huvi interakteeruvate osakeste paari vahel informatsiooni ülekannet teostavate elementaarosakeste märgisüsteemi struktuuri vastu kui interaktsiooni energetiliste karakteristikute vastu. Nii näiteks pole nuklonite tuumasisesid interaktsioone vahendava mesonipilve osakeste puhul tingimata vajalik energia jäävuse seadusest kinnipidamine.

*

Igapäevases eluski puutume aina sagedamini kokku sõnaga «informatsioon». Ajalehekeeles on käibel isegi tautoloogiline väljendus (topelt ei kärise!) «Informatsiooniline teadaanne». Räägitakse ka informatsiooni tulvast, liigsusest, üleküllusest. Informatsiooni tulva all ei tule mõista mitte informatsiooni küllust, vaid pigem nähtust, et me küll teame palju uusi termineid (siia kuuluvad ka näiteks sõnad — informatsioon, signaal, entroopia, struktuur, mudel), kuid nende tähendust, sisu tunneme ainult põgusalt ja pinnaliselt ning seetõttu on nad pigem segadusi ja möödarääkimisi tekitavad parasiitmärgid kui nende taga peituva mõistesisu aadressid. Niisugused moesõnad mõjuvad sageli nagu toit, mida küll meeeldi sööme, kuid ei suuda ära seedida. Organism ei ole võimeline sellist toitu omastama ning kasu asemel tekitab kõhutäis ainult seederikkeid.

Mõned kipuvad sellest nii aru saama, et ei ole hea teada liiga palju, et informatsioonitulva tekitab teadmiste ja teadustamise liigsus. Siit on kerge edasi järeldada, et liigne teadmine on kurjast.

Teadusliku informatsiooni salastamise kohta Ameerika Ühendriikides kirjutas küberneetika rajaja Norbert Wiener: «Just selle maailma vägevad nõuavad kaasaja teaduse sügavat salastamist kõigil aladel, mis võivad olla sõjaliselt kasutatavad. See salastamise nõue on peaaegu võrdne sooviga, et põdev tsivilisatsioon ei uuriks omaenda haiguse kulgu. Kui jätkame teesklust, et maailmas on kõik hästi, tähendab see, et topime kinni kõrvad mitte kuulmaks «sõda ennustavat esivanemate häält»».

*

Allpool püütakse lähemalt tutvustada ja piiritleda informatsiooniteooria olulisemate mõistete sisu. Enamik neist on tegelikult täpselt defineeritavad terminid,

kuid definitsioonid sisaldavad omakorda uusi tundmatuid mõisteid, mille selgitamine nõuab jällegi uusi sõnu. Nii võib rida üsna pikaks venida. Sellepärast antakse nimetatud mõistete kõige olulisemad sisulised aspektid, mis ei taha olla ammendavad ega teaduslikult ranged.

INFORMATSIOON — formaalne, kvantitatiivne aspekt.

Käsitletakse ainult informatsiooni hulka, mille mõõtühik on tuletatud matemaatilise tõenäosusteooria abil. Teate sisulist tähendust, kvaliteeti ei võeta arvesse. Et tegemist on tõenäosusega, siis ei saa teates sisalduva informatsiooni-hulga hindamisel piirduda ühe konkreetse teatega, vaid peab vaatluse alla võtma teadetekogumiku kõikide võimalikkude teadete arvu, sest ühe konkreetse teate informatsioonihulk pole mitte selle teate «seesmine omadus». Selgituseks vaatleme näidet.

Kaks sõdurit on sõjavangis. Neist esimene riigis A, teine riigis B. Nende naised saavad kumbki lühikese teate: «Olen terve.» Kuid on teada, et riigis A võib sõjavang saata ühe kolmest järgmisest teatest:

olen terve, olen haiglane, olen raskesti haige;

riigis B aga lubatakse saata ainult üks teade:

olen terve,

mis tegelikult tähendab «olen elus», sest võimalikkude teadete hulka kuulub ka «teadete puudumise» võimalus. Muidugi saavad naised aru, et kuigi nad mõlemad said ühesuguse sõnumi, pole saadud informatsioonihulk sugugi sama.

Arvutame nüüd, kui palju informatsiooni sai kumbki naine. Käsitus on formaalne, sellepärast jätame kõrvale sõdurite vanuse ja muud sisulised tegurid ning eeldame, et kõikide võimalikkude teadete saamise tõenäosus on ühesugune. Esimese sõduri naine sai ühe teate võimalikust neljast: terve, haiglane, raskesti haige, teade puudub. Teise sõduri naine sai ühe teate võimalikust kahest. Järelikult on esimese naise saadud teate tõenäosus p_1 üks neljandik, teisel naisel p_2 — pool.

$$p_1 = \frac{1}{4}, p_2 = \frac{1}{2}.$$

Formaalse informatsioonihulga mõõtühikuks on bit (BInary digiT). Üksikteate informatsioonihulk I bittides võrdub selle teate esinemise tõenäosuse p pöördväärtuse logaritmile:

$$I = \lg \frac{1}{p} \frac{\text{bitti}}{\text{teate kohta}},$$

kus $\lg$ — logaritm alusel kaks.

Teiste sõnadega — üksikteate informatsioonihulk bittides võrdub astmenäitajaga, millesse tuleb tõsta arv kaks, et saada teate esinemise tõenäosuse pöördväärtus.

Praegusel korral:

$$I_1 = \lg \frac{1}{p_1} = \lg \frac{1}{0,25} = \lg 4 = 2, \text{ sest } 2^2 = 4$$

$$I_2 = \lg \frac{1}{p_2} = \lg \frac{1}{0,5} = \lg 2 = 1, \text{ sest } 2^1 = 2$$

Järelikult sai esimene naine kaks bitti informatsiooni ja teine naine samast sõnumist ühe biti.

Kui tegemist on võrdse tõenäosusega teadetega, siis võrdub iga teate informatsioonihulk astmenäitajaga, millesse tuleb tõsta arv 2, et saada kõigi võimalike teadete arv N.

Vaadeldud juhul

$$I_1 = \lg N_1 = \lg 4 = 2, \quad \text{sest } 2^2 = 4 \text{ ja } N_1 = 4$$

$$I_2 = \lg N_2 = \lg 2 = 1, \quad \text{sest } 2^1 = 2 \text{ ja } N_2 = 2$$

Tuleb rõhutada, et see informatsioonihulga hindamisviis on puhtformaalne ega võta arvesse teate tähenduses sisalduvat informatsiooni. Näiteks on eesti keeles mõnikümmend tuhat neljatähelist sõna. Iga sõna annab järelikult keskmiselt umbes 15 bitti informatsiooni, sest 2^{15} võrdub ligikaudu 30 000. Neljatähelise sõna «mees» mõistesisule vastavat informatsioonihulka vaadeldes leiame aga, et üksnes iga mehe (inimese) kromosoomis olevat informatsiooni hinnatakse 100 000 bitile. See tähendab, et teoreetiliselt on juba üksnes ühe kromosoomi poolest erinevate meeste hulga mõõduks arv kolmekümne tuhande nulliga (!), sest $2^{100\ 000}$ võrdub ligikaudu $10^{30\ 000}$.

Teisest küljest aga, kui vaadelda mitte ainult neid neljatähelisi sõnu, mis eesti keeles esinevad, vaid kõiki eesti tähestiku tähtede neljast tähest koosnevaid kombinatsioone kui erinevaid märke (neid on umbes üks miljon), siis on ühe neljatähelise sõna informatsioon umbes 20 bitti, sest 2^{20} võrdub ligikaudu üks miljon. Nagu näeme, ei ole formaalse hindamisviisi puhul informatsioon mitte teates (*resp.* märgis) endas sees, vaid sõltub sellest, missugusesse märkidekogumikku me ta paigutame.

Niisiis, informatsiooni formaalse ehk kvantitatiivse käsituse korral:

1) vaadeldakse teateid kui üksteisest erinevaid märke;

2) ei võeta arvesse teate (märgi) tähenduses, mõistes sisalduvat informatsiooni;

3) peab teada olema erinevate märkide arv ja iga märgi esinemise sagedus, esinemise tõenäosus;

4) kui käsitletavas teadetekogumikus sisalduvate teadete esinemise tõenäosused on ühesugused, s. t. kui kõik teated on võrdvõimalikud, siis annab iga teade informatsioonihulga bittides, mis on arvuliselt võrdne astmenäitajaga, millesse tuleb tõsta arv kaks, et saada nende teadete arvu.

Kui näiteks teile on 64-toalises võõrastemajas broneeritud tuba, siis saate toanumbriga informatsiooni $I = \lg 64 = 6$ bitti (sest $2^6 = 64$), kui aga seal on tube ainult 32, siis $I = \lg 32 = 5$ bitti (sest $2^5 = 32$).

Kui hiinakeelses entsüklopeedias on 4096 lehekülge ja meile teatatakse, missugusel leheküljel on meid huvitav Kungfutse elulugu, siis formaalselt on saadud informatsiooni $I = \lg 4096 = 12$ bitti ($2^{12} = 4096$), ent kui me hiina keelt ei oska, siis ei saa me sellest hoolimata Kungfutse kohta midagi teada. Selles seisabki kvantitatiivse informatsioonimõõdu formaalsus, sest nagu öeldud, ei sõltu informatsiooni hulk siin ei teates endas sisalduvast informatsioonist ega teatesaaja teadmistest, vaid ainult sellest, missugusesse teadetesüsteemi teade kuulub. Nagu eespool nägime, võib sama teade anda erinevates teadetekogumikkudes erineva informatsioonihulga.

SEMANTILISE (täendusliku) aspekti puhul on informatsiooni hulga hindamise alused teistsugused.

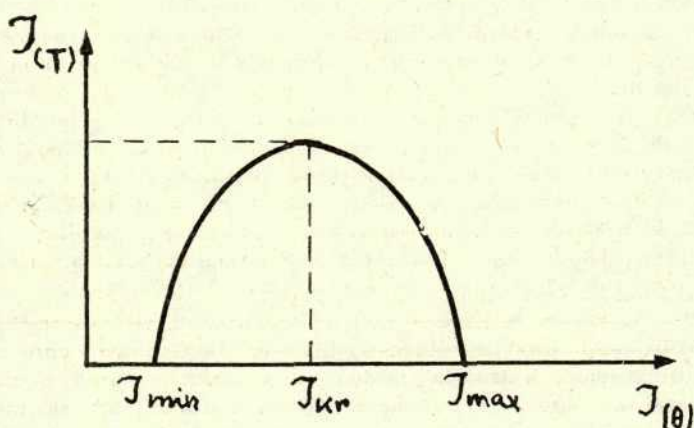
Semantilise aspekti korral sõltub teate informatsioon mitte enam kogumikust, kuhu teade on paigutatud, vaid teate tähenduses endas olevast informatsioonist ja sellest, mil määral teate saaja sellest uut informatsiooni vastu võtab. Semantilise informatsioonikäsituse puhul on oluline märkidega tähistatud mõistete sisu. Märgid on sel korral tähised, sümbolid, mis ei pruugi oma struktuuris sisaldada tähistatavate mõistete või objektide kohta muud kui ainult seda, et märk ja objekt on vastavusse seatud. Märgid on nagu raamatu numbrid, mis raamatu sisu kohta midagi ei ütle, enne kui kataloogist teada saame, missugune raamat selle numbriga on tähistatud. Märgid on ainult neile vastavas objektis (denotaadis) sisalduva informatsiooni aadressid. See objekti kohta käiv informatsioon peab vastuvõtjal endal olema olema, muidu ei saa ta teatest aru. Vastuvõtja eelinformatsiooni nimetatakse tesauruseks (kreeka k. *τῆσαυρος* — aare). Termin on võetud leksikograafiast, kus nõnda nimetatakse seletavaid sõnastikke, milles on ära näidatud kõik mõistelised seosed sõnade vahel. Tesaurus koosneb välis-

maailma kohta olemasolevatest eelteadmistest, järelikult iseloomustab tesaurus informatsiooni vastuvõtja teadmisi välismaailmast, muuseas ka vastuvõtja võimet teadetest aru saada. Kui teade annab vastuvõtjale uut informatsiooni, kui vastuvõtja teatest aru saab, siis muutuvad vastuvõtja teadmised, muutub tema tesaurus.

Semantilises informatsiooniteoorias puudub veel matemaatiline aparaat, kuid informatsioonihulga hindamise põhimõtteline alus on olemas. Konkreetse tesauruse jaoks iseloomustab teates olevat informatsioonihulka see muutus, mis tesauruses teate mõjul tekib. Kui teade arusaamatuks jäi ja tesauruses muutusi ei tekita, siis on tesauruse poolt vastuvõetud informatsioonihulk null.

See on ka arusaadav, sest tesaurusesse on salvestatud informatsioon välismaailma kohta, s. t. kõige selle kohta, mis on väljaspool tesaurust. Kui väljastpoolt saadakse uut informatsiooni, salvestatakse see tesaurusesse ja viimane muutub. Kui tesauruses midagi ei muutu, siis pole ka midagi salvestatud, järelikult pole mingit informatsiooni saadud. Ent informatsioonihulk on antud tesauruse jaoks null ka siis, kui saadud informatsioon oli juba enne tesauruses olemas; ka sel puhul ei muutu tesaurus.

Konkreetsest teatest saadava informatsiooni suurus $I_{(T)}$ oleneb vastuvõtja tesauruses sisalduvast informatsioonist $I_{(C)}$ järgmisel viisil:

$I_{(C)}$ — vastuvõtja eelinformatsioon, tesaurus;

$I_{(T)}$ — informatsioon, mille vastuvõtja teatest saab;

I_{min} — minimaalne eelinformatsioon, minimaalne tesaurus, mille puhul vastuvõtja teatest hakkab aru saama;

I_{kr} — optimaalne (kriitiline) tesauruse informatsioon, mille juures vastuvõtja saab kätte kogu teates oleva informatsiooni;

I_{max} — tesauruse maksimaalne informatsioon, mille puhul vastuvõtja ei saa enam teatest enda jaoks midagi uut.

Kui loeme täiesti tundmatutest märkidest koosnevat teksti — näiteks kvantmehhaanika võrrandeid —, ei saa me midagi aru (piirkond vasakul pool I_{min}). Kui loeme võõrkeelset teksti, siis mida suurem on meie sõnavara selles keeles, seda rohkem saame tekstist aru, kuni lõpuks mõistame teksti täielikult (piirkond I_{min} ja I_{kr} vahel), kuni lõpuks pole teates enam meie jaoks üldse midagi uut (I_{max}). Sealtpeale ei muutu vastuvõtja tesaurus teate mõjul. Viimast tüüpi on näiteks informatsioon, et Emajõgi voolab Peipsi järve.

Niisiis — primitiivne tesaurus ei suuda teatest peaaegu midagi kätte saada (ei saa sellest aru), optimaalne tesaurus saab teatest täielikult aru ja ammutab sealt maksimaalselt informatsiooni. Küllastatud tesaurus aga ei saa teatest midagi juurde — tal on juba enne kõik teada.

Semantilise informatsioonihulga mõõduks on muutus, mis tekkis vastuvõtja eelteadmistes (tesaurus) teate mõjul.

SIGNAAL. Informatsiooni antakse üldiselt edasi märkidega — näiteks sõnade, numbrite, matemaatiliste sümbolitega, mis on vastavusse seatud mõnesugustele informatsioonihulkadele, teadetele. Viimaseid nimetatakse märkide tähendusteks. Selleks, et teatest aru saada, peame tundma märgi tähendust, sest märgis endas tavaliselt tema tähendust ei ole. Märgi tähendus on kokkuleppeline. Teiste sõnadega — märgid on aadressid või sildid nende tähenduses sisalduvale informatsioonile.

Märgilise informatsiooni vastuvõtmiseks tuleb märke tajuda. Sõna võime näiteks kuulda, näha, pimedad loevad Braille' kirja kompamismeele abil. Põhimõtteliselt võime märke tajuda iga meelega. Kui märke kannab signaal, mida meeled ei tunne, siis muudab mingi vahendaja nad tajutavaks (näiteks raadiolained — televiisor). Skemaatilisel sünnib märkide vastuvõtmine järgmisel viisil: väliskeskonna protsessid (valgusvoog, õhulainetus) ärritavad meeleelundite retseptoreid (silma võrkkesta, Corti elundi närvilõpmeid), viimastes tekkinud erutus kandub suuraju koorde, kus tekivad aistingud, mis moodustavad vastava märgi taju. Märgi tähendusele vastav informatsioon on eelnevalt tesaurusesse salvestatud. Tajutud märk on assotsiatiivseks aadressiks oma tähenduse informatsioonisalvestuse juurde.

Signaal ongi see väliskeskonna protsess, mis märgi meeleelundite retseptoritesse kannab. Järelkult on signaal märkide ja informatsiooni kandjana materiaalne nähtus, informatsiooni materiaalne kandja. Signaal ja informatsioon esinevad alati koos, neid ei saa teineteisest lahutada. Iga signaal kannab mingit teadet ja ükski teade ei saa esineda ilma oma materiaalse kandjata — signaalita. Nii et ka informatsiooni tuleb käsitada kui materiaalselt nähtust. Informatsiooni kandvate protsesside järgi nimetame signaale heli-, valgus-, lõhna-, raadio- jne. signaalideks.

ENTROOPIA on informatsiooni vastandmõiste. Mida rohkem entroopiat, seda vähem informatsiooni. Entroopia mõõdab nivelleerimise, ühtlustamise määra. Mida ühtlasem on jaotus, mida rohkem on kogumikus ühesuguseid märke, seda suurem on entroopia, seda vähem informatsiooni sisaldab kogumik. Kui võtame kolm erinevat trükitähte a, b, e, siis saame nendest laduda ja trükkida 15 erinevat sõna (a, b, e, ab, ae, ba, be, ea, eb, abe, aeb, bea, bae, eab, eba); kui kolmest tähest kaks ühesugused on (aab), saame ainult kaheksa erinevat sõna (a, b, ab, ba, aa, aab, aba, baa). Esimesel juhul annab iga sõna ligi neli bitti informatsiooni, teisel juhul ainult kolm bitti. Mida suurem on ühtlus, seda väiksem on entroopia. Ühtluse suurenedes entroopia kasvab ja informatsioon kahaneb. Kui võtame pintsliäie tušši ja katame valge paberilehe ühtlaselt tuššiga, siis paberilehe hele-tumeduse jaotus on maksimaalse entroopiaga, maksimaalselt ühtlane. Kui me aga sama pintsliäiega samale lehele kirjutame midagi, siis mida väiksemate tähtedega ja mida erinevamaid sõnu me kirjutame, seda ebaühtlasem on hele-tumeduse jaotus, seda väiksem on entroopia ning seda rohkem informatsiooni saab mahutada kirjutisse. Üldiselt suureneb entroopia välismaailma mõjul. Komplekt uusi trükitähti võimaldab trükkida sadakonnast eri märgist koosneva märgikogumiku. Nende informatsiooni edasiandmise võime on maksimaalne. Aja jooksul tähed kuluvad ja kunagi on asi nii kaugel, et kõik tähed trükkivad ühesuguseid märke, mida pole võimalik üksteisest eristada. Siis on meil tegemist märgikogumikuga, mis koosneb ühesugustest märkidest. Märgi esinemise tõe-

näosus on siis üks $p=1$ (alati esineb sama märk) ja temast saadud informatsioon ($I = \lg 1 : p = \lg 1 = 0$, sest $2^0 = 1$) võrdub nullile. Siis on entroopia maksimaalne. Kui mingis kogumikus puuduvad erinevused üksikute objektide vahel, siis on kogumiku entroopia maksimaalne. Informatsiooni nimetatakse mõnikord ka negatiivseks entroopiaks ehk negentroopiaks.

STRUKTUURI all tuleb mõista mingi objekti sisemist ehitust. Kui süsteem koosneb elementidest, siis süsteemi struktuuri määravad elementidevahelised seosed, elementide vahekorrad.

Vaatleme sõna «pajatama» häälikulist struktuuri. Kõigepealt hakkab silma, et siin konsonant ja vokaal vahelduvad neli korda järjest. Konsonandid on erinevad, aga sama vokaal kordub kogu aeg. Kui võtame oluliseks ainult need kaks struktuuriomadust, siis on sõna «tegeleme» samasuguse häälikulise struktuuriga.

Nagu näha, ei pruugi ühesugused struktuurid koosneda ühesugustest elementidest, kuid ühetüübiliste elementide järgnevus peab ühesugustes struktuurides sama olema.

Struktuuriomadused on selles mõttes sarnased informatsiooniga, et kumbki pole otseses vastavuses massi ega energia karakteristikutele. Kui näiteks laulja häälepaelad panevad võnkuma õhu, õhulained omakorda mikrofonu membraani, viimase liikumine muudetakse elektrivõngeteks, mis salvestatakse magnetväljadena helilindile, siis pole ei õhul, membraanil ega ka elektrivoolu võngetel ja magnetväljadel midagi muud ühist kui ühine rütm ja tugevuse vahekord, ühine struktuur. Seda näitab ka asjaolu, et me võime helilindile salvestatud magnetväljade järgnevused jälle õhuvõngeteks tagasi muuta. Järelikult on informatsiooni esmaseks kandjaks signaali struktuurne ehitus.

Märkidena edasiantud informatsiooni puhul on oluline ainult märgisüsteemide struktuur, sest märgi enda struktuur ei ole vastav tema tähenduse informatsiooni struktuurile. Erisuguse tähendusega märgid võivad ju olla samatähenduslikud — näiteks sünonüümsete sõnade puhul. Ja vastupidi — ühesugused märgid võivad kanda erinevaid tähendusi — näiteks homonüümide puhul.

MUDEL reprodutseerib modelleeritava objekti struktuuri olulisi omadusi. Mudelil ja objektil ei pruugi olla niisuguseid ühiseid omadusi, mis on ühenduses energia ja ainega. Mudelid jagunevad kolmeks tähtsamaks liigiks:

Mudelid, mis modelleerivad objekti struktuuriomadusi samade vahenditega, mis objektil esinevad — pikkusi pikkustega, kaalu kaaluga jne., kusjuures erinevad on ainult mastaabid. Seda liiki mudelitest on kõige tuntumad geomeetrilised mudelid (laeva, hoone mudel) ja töötavate masinate mudelid (näiteks aurumasina mudel). Mudel on objektiga võrreldes kas suurendatud või vähendatud (laevamudel, aatomimudel).

Objekti struktuuriomadusi modelleeritakse objektist erinevate vahenditega (struktuurimudelid). Nende hulka kuulub näiteks eespool toodud laulumudel helilindina, kus objekti (laulu) struktuurielementid (õhutiheduse muutused) on täielikult erinevad mudeli (helilindi) struktuurielementidest (magnetväljadest), kuigi struktuurid ise on nii objektil kui mudelil ühesugused.

Objekti struktuuriomadusi modelleeritakse märgisüsteemidega (märgilised mudelid). Sel korral pole objektil ja mudelil (märkidesüsteemil) üldiselt ei ühiseid vahendeid ega ühiseid struktuure. Struktuuride ühtsus avaldub siin alles märkide tähendusele vastavate objektide ja modelleeritava objekti ühises struktuuris. Siia kuulub näiteks matemaatiliselt üleskirjutatud Ohmi seadus, mis määrab suhted voolupinge, vooluahela takistuse ja voolutugevuse vahel: $I = U : R$. Selle üleskirjutuse struktuuril pole midagi ühist pinge, takistuse ja voolutugevuse omavahelise suhte struktuuriga. Struktuuriühtsuse saame alles siis, kui võtame märkide asemele neile vastavad objektid ja nende suhted.

Nagu nägime, on ainukesed otsesed informatsioonikandjad struktuurid, mis on

ühised objektidel, signaalidel ja tesaurusel. Märkide puhul on informatsiooni-kandjateks mitte märgid otseselt, vaid nendega tähistatud objektide (denotaatide) struktuurid, mis märgist arusaamiseks, see tähendab informatsiooni vastuvõtmi-seks, peavad olema enne tesaurusesse salvestatud.

Informatsiooni mõõduks on erinevus, erinevate struktuuride hulk. Struktuuride nivelleerimine, nende ühesuguseks muutmine suurendab entroopiat ja vähendab sellega informatsiooni.

Sellepärast saavad inimkonnale uut informatsiooni anda ainult need inividid, kelle tesaurused on erinevad olemasolevatest, teiste sõnadega — kes mõtlevad teistest inimestest erinevalt. Mõtteviiside ühtlustamine, nagu igasugune nivellee-rimine, suurendab entroopiat ja vähendab informatsiooni.

Kommerts ja kultuur

Mõtted Tšernovilt, märkmed Tulvistelt

n iga kultuuri ajalukku jäänud toredaid raamatukaupmehi, kes raamatuid hästi tundsid, peenelt mõistsid ja asjalikult müüsid. Ajalukku on läinud kuulsaid raamatuärisidki, mis polnud üksnes kaubandusettevõttes, vaid oma-moodi klubid, kirjandussõprade kohtumispaigad, kultuurikolled.

Massiühiskonnas on raamatukaubandus tsentraliseeritud. Kauplustel on üha raskem säilitada raamatute valikus ja müümisviisis originaalsus-astet, mis oleks küllaldane, et pakkuda meile seda rõõmu, mida me tun-neme kordumatusest. Tulevikus on ehk raamatukauplusi, mis töötavad öösiti. Võib-olla on mõni, milles müüakse üksnes neid raamatuid, mis on ilmunud vähemasti viiskümmend aastat tagasi. On ehk selliseidki, kust võib tellida iga raamatu, mis maailmas parajasti saada-val. Praegu on lugu nii, et paljudele raamatukoidele pakub erilist rõõmu raamatuantikvariaatide riulitel sorimine. Nii rõõmu mõne ammuotsitud raamatu leidmisest kui ka puhast tuhnimisrõõmu.

Eesti raamatuantikvariaadid võib ühe käe sõrmedel üles lugeda. Vanaraamatukauplus on ainuke koht, kust võime hankida möödunud aegade trükiseid, kus võime näha ja osta rahvuslikku raamatuvara algusaastaist tänapäevani; üksnes sealt võime leida ka hädavajalikke välismaiseid väljaandeid; lõpuks on see koht, kust käivad läbi suured kultuuriväärtused, mis tihtipeale rahalises vääringuski soliidset väljen-duvad.

Raamat pole inimesele hädavajalik, ehkki on öeldud, et «mitte üksnes leivast...». Inimene võib lõppude lõpuks ka hoopis raamatuta läbi ajada. Sellepärast on defitsiitsete antikvaarsete raamatute hinnad kon-junktuursed. Konjunktuur peaks aga olema just niisugune, et raamat materiaalsete ja vaimsete väärtuste ringluses paraja koha hõivaks. Raamatu hind ei tohi ei liiga väike ega liiga suur olla. Oskuslik hinnapolii-tika aitab raamatut õigestesse kättesse juhtida. Raamatuhindade asjalikul tõstmisel satuks antikvariaatidesse palju raamatuid, mis praegu riialeil kopitavad või — kurvem ja hullem — vanapaberisse satuvad. (Septem-ber jõuab jälle kätte ja pioneerid hakkavad koolikeldritesse vanapaberit kokku kandma. Haruldasi trükiseid rändab sel teel paberihunti. Kas ei peaks raamatuantikvariaadid koolide või utiliitpunktidega koostööd otsima — see tooks ju puhast kasu kauplusele ja selget rõõmu ostjatele ning päästaks üht-teist vanemast kirjavarast, mis aegade jooksul niigi on palju kannatanud.)

Hinnapolitika põhjal võime otsustada kauplemiskultuuri taseme üle. Antikvariaadikülastajad, kes on pidevalt ametis oma raamatukogude täiendamisega, tunnevad ju täpselt turuhindu — nii Eestis kui kaug-

malgi. Neil on hõlbus võrrelda erinevate kaupluste hinnapoliitikat ja osta ikka sealt, kus lahkumine raamatu kultuurilbolise ja materiaalse väärtuse vahel liiga ränk pole. Tallinna antikvariaat näiteks kipub alatasa üle hindama ükskõik millist enne revolutsiooni ilmunud vene raamatut, vahel mitu korda kallimaks, kui on kombeks Moskvas või Leningradis; teised-kolmandad aga ei osta neid üldse, kuna polevat minev kaup!

Status quo on selline, et mees, kes tahab oma raamatukogu vanade väljaannetega täiendada, peab jahimeheks hakkama ja selleks jäämagi. Aastatega saab temast täiuslik kütt, kes tunneb poode ja võib esimesel pilgul öelda: seda raamatut siin ei ostetagi, aga tollele soolatakse kolmekordne hind. Niisugused pidevad ostjad teavad tihti müüjast paremini, kas seda või teist raamatut saadaval on või ei. Mõne müüja kohta peab mainima, et ta mitte üksnes ei tea, mis parajasti müügil on, vaid nagu ei tahagi teada. Juhtub, et loogika-alane raamat satub keemia riiulile või ilukirjandusteos fotograafiaõpikute vahele. Seegi näitab kauplemiskultuuri taset.

Antikvariaadis peaksid kättesaadaval olema eestikeelsete raamatute üldnimestikud. Oleme ehk ajaloolises arengus küllalt kaugelt jõudnud sellekski, et antikvariaat ostaks kõiki kunaagi ilmunud eestikeelseid raamatuid, millel ostjate seas minekut oleks. Pentsik on näiteks koguteost «Maailma maad ja rahvad» ilma ühe või kahe vihikuta osta. Pealegi on antikvariaat ainuke asutus, mille kaudu nii riiklikud kui ka eraraamatukogud vanade raamatute osas täienevad. Praegu on asjatu otsida antikvariaadist «Loomingu», «Eesti Kirjanduse», «Varamu» jt. kirjandusajakirjade omaaegseid aastakäike ja üksiknumbreid, aga kirjandusloolasele on nad hädavajalikud ja paljudele kirjandushuvilistele teretulnud. Ühtlasi pääseksid need trükised sel kombel hävingust. Peame mõtlema sellele, et meie põlvkond pole nende viimane lugeja, ja täitma oma kohust tuleviku ees. Koos vanade majadega kaovad romantilised pööningud ja lakapealsed, kus tolmunud raamatud ja ajakirjad kastides või kirstupõhjades avastajat ootavad. Kui antikvariaadid enam kuulutaksid ja ostaksid, õnnestuks paljugi päästa. Eestikeelne kirjavara peaks ikka olulisem olema kui saksa soparomaanid, kuigi viimased näikse meie möödunud aegade lugemisvaras tähtsal kohal olevat, otsustades nende hirmuäratava hulga järgi Tallinna antikvariaadis.

Nagu kõik kauplused, otsib antikvariaatki ostjaid. Et ta peale selle ka kaupa otsib, selles erineb ta teistest raamatupoodidest. Antikvariaadil on muudki omapära, näiteks tutvus siin on hoopis teine asi kui tutvus Kaubamaja müüjannaga. Kui see müüjanna veel kindlalt teaks, kas tal vajalik raamat parajasti riiulil on või mitte, ja kui hindaja oma ostuja hinnapoliitikat põhjendada oskaks, ja kui liigitamine ning riiulitele paigutamine asjalikum oleks — siis oleks see äriasutus enamgi kultuuriasutus.

Kultuur(sus) ei sega raamatuantikvariaadil olemast kaubanduslik ettevõtte, vastupidi — raamatuantikvariaadi osa kultuurielus kohustab teda olema ka kommerts-kultuuri eeskujuks. Seda soovimegi!

Peaks jätkuma ka rännujulgust

Endel Tennov: «Valged laigud kaardil».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 206 lk.

Endel Tennov kuulub nende kirjaniike hulka, kelle pretensioonikus (kui seda peakski olema) võib avalduda ükskõik kus mujal, mitte aga tema sule alt väljavoolanud juttudes.

Isegi reeglit kinnitav erand on esitatud romaaniga «Rändlinnud lähevad teele», milles ta teatavasti kõrgetesse kunstiprobleemidesse sõna sekka pistis.

Muis oma raamatuis liigub ta püsiva kindlusega harilike surelike hulgas, vaadeldes põllu-, metsa-, ehitustöö ja muidu heast perekonnast noormehi. Ning naisi sinna juurde niipalju kui ilukirjanduselt hädapärast nõutakse.

See pole öeldud ei kiituseks ega lautuseks. Sest nüüd ei tee enam aine meest, vaid mees teeb aine, täpsemalt — peab tegema aimest kunsti ehk teiste sõnadega: esitama tõendi oma ande kohta.

Tennov on loomulik anne.

On siis olemas ka kunstlikke?

Selge, et kõik anded on loomulikud ehk sündimisel kaasa antud, kuid eelnevaga on tahetud kohmakal kombel mingit eraldusjoont tõmmata. Paistab ju nii, et ühed püüavad kangesti oma aeda harida ja seda hoolikalt moderniseeridagi, teised seevastu lepivad tuntud taimeliikide kerge korraldamisega. Endel Tennov eelistab olla viimatini-metatute hulgas, kusjuures rahu, millega selle valiku juures püstitakse, loob omamoodi õdusa tunde eestipärasest säilimislustist. Kindlasti oleme nii viisi palju loetavamad, kuigi tuleb kohe lisada kahtlus: kas tänapäeva käri-

nas-mürinas ei peaks nukilise olema, et jutt ka kostaks-kestaks. Ainult õdust lugemistunnist võib jääda paras-tiseks vähevõitu mõtelda-tunda.

Mida siis pakub mõtlemiseks-tundmiseks viimasel romaanide võidujooksul külajutuna kaasateinud ja nüüd vana August Mõigu oma hobuse kõrval latrisse paigutatud «Valged laigud kaardil»?

Kõige selgemini eraldub isiku kokkupõrge seesuguste oludega, mida rajooni tootmisvalitsuse asjameeste kõnepruugis kutsutakse valgeteks laikudeks kaardil. Peategelasega koos käimegi ühel niisugusel laigul ehk mahajäänud majandis, kuhu naljalt ekskursiooniga ei satu ja kuhu linlast ka muidu ei tõmba muu kui ehk ainult mõni suvemajaks müüa pakutav hooneräbal.

Katsume kokku võtta peategelase kohta käivad ankeediandmed.

Väster, Juho Märdi pojapoeg. (Isa oli kolhoosi asutaja ja sai metsavenna kuuli läbi surma.)

Sünniaasta 1938? (Oli pärast sõda kuue-seitsmeaastane.)

Rahvuselt eestlane.

Sotsiaalselt päritolult talupidaja.

Haridus kõrgem. (EPA agronoomiateaduskond.)

NLKP liige. (Oli EPA komsomoliorganisatsiooni sekretär.)

Teaduslikke töid ei ole.

Kohtulikult karistatud ei ole.

Autasusid ei oma.

Välismaal viibinud ei ole.

Senine teenistuskäik: III 1967—III 1968 kolhoos «Partisan», Ummistu

küla, agronoom. III 1968 —? Tallinas tädi ülalpeetav.

Olgu ülaltoodu näiteks, kui vähesuudab inimese elukäiku ja iseloomu peegeldada etteantud küsimustele vastamine, kui palju valgeid laike jätavad inimesest ka kõige üksikasjalikumalt koostatud küsitluslehed.

Endel Tennov on nende andmete abil Juhost plastilise kuju maalinud. Tuleb värske haridusega ja ülikooli komsomolitöö kogemustega mees vindunud külakolkasse, on nõus olema maa soolaks. Satub aga otsekohe spekulandist looderdaja juurde korterisse. Mõne aja pärast läheb traktoristidega viina võttes Kaabuks kutsutud räuskajaga kaklema ja peab ennast pärast seda koguni haiglas tohterdama. Nii esimees kui ka parteiorganisaator, kes on spetsiaalselt saadetud kolhoosi kõvendama, käivad alevikorteris ööbimas, noorel agronoomil tuleb aga olla majandis ja tõkestada selle laostumist. Oige raskesti teostatav ülesanne, mistõttu sihil edasiliikumise esimesedki tagasihoidlikud märgid tõstavad tuju ja loovad enesetunnet. Samas peetakse juba ühendamise plaane ränkrikka naabriga, kes kannab «Aurora» nime.

Inimlikult hästi mõistetav, et ühine-miskoosoleku ajal liidetava äbariku kolhoosi agronoom redupaigas joomapidu peab. Solvumine? Muidugi. Lisaks veel kaks lugu. Äsja oli Juho peenel jahipeol «Aurora» vägeva esimehe selle veelgi vägevamate külaliste juuresolekul läbi tuuseldanud ja selle imepäraseks tasuks tuli järgmisel päeval talle poolvägisi sängikaaslaseks ei keegi muu kui Silva ise, omaaegne EPA silmarõõm ja nüüdne tootmisvalitsuse juhataja «seaduslik». Mahlast nõretav uudis, mida külakohas varjata oleks mõeldamatu. Poiss on segaduses. Isiklik elueesmärk on hetkeks kadunud. Siis ilmub ajalehes alati lahkelt abivalmis kriitika ja kangekaelse Märdi poja-poeg Juho putkab linna tädi juurde, kes on talle juba koolipoisipäevist kasuema eest. Kriitika oli midagi niisugust, nagu omal ajal Kaarel Ird tavat-ses halva teatriarvustuse kohta lau-

suda, et nõutav 5% tõtt on tekstis ole-mas — nimed on õiged. Siingi oli Juho Västeri nimi õigesti kokku viidud ru-sikavõitluse üksikasjadega, kuid kolhoosi halvas olukorras ainult aastakese töökohal olnud agronoomi süüdistada oli juba üle selle viie protsendi.

Oleme täiesti nõus autoriga, kui ta selle peale laseb Juho kannatusekarika pilgeni täis saada. Oli ju vahepeal lisaks kõigele veel muserdavaid teada-saamisi teenistusalasest lähikonnast. Esimees Alaküla sõidab alevikust tööle liinibussiga, kuigi endal uhiuus «Vol-ga» kodus garaažis. Esimehel eseme-kultus! Ja maale töölegi lasknud en-nast suunata selleks, et auto ostmiseks soodsamaid võimalusi leida. Esimehel konjunktuurlase koledad kombes! Mis autoriteeti võis niisugusel mehel veel olla EPA üllast taimelavast idunupu-kest-pidi avamaale istutatu silmis. Ideaalide murenemine, nagu tegelikku-ses tihti võib kohata.

Põhjusi ajutiseks eemaletõmbumi-seks enam kui küllalt. Just ajutiseks eemaletõmbumiseks, hingehaavade ro-hitsemiseks. Ei midagi põrutavat. Ja niiviisi seisab teose karkass kenasti tasakaalus: nagu küla minule, nii mina külale. Midagi kohutavat ju küla Ju-hole ei teinud ja Juhogi näib partei-organisaator Kuuldami nõuandeid kuulda võtvat ning vana paiga uutesse tingimustesse mõttes juba sisse elavat. Võib arvata, et tema nüüdseks esime-seks meheteoks saab seal olema oma kunagise riiuvenna Kaabu tagasitoo-mine, sest Kaabu oli seda nii meele-parandaja tegumoega palunud, kusjuu-res ühendaja kolhoosi «Aurora» pea-agronoom Jants Vollmann seda tähen-dusrikast palvet otse klassikalise ülbu-sega taunis.

Endel Tennovi suuremad õnnestumi-sed saadavad teda väiksemate tegelas-kujude loomisel ja elu üksikasjade fik-seerimisel. Kuuldami on ere, kui nii veel tohib vanas heas tähenduses öel-da. Kindlalt seisab «Aurora» esimees Raidala oma laia tallaga üllatavalt vä-hestest ridadest keevitatud sõrestikul. Kalju Leomets ja Jants Vollmann kata-

vad, kuid ka täiendavad teineteist, istudes usutavalt meie tänase põllupidamise raamides. Koloriitne (kui jällegi tohib) on «akrunoomi» enda juurde korterisse võtnud Rämmerite paar, kes on oma abielu ühendavaks lüliks valinud kaugele kostva tülitsemise. Juho teema traagiline saatepartii Ilmar—Olga moodustab oma mõningais üksikasjus meelde jääva dueti.

Ilmar ei saanud merele, ja oma suurele lugemisele vaatamata uppus siiski pudelisse. Muide, valge rassi kirjandusest leiame kuni tänaseni juhtmotiivi: purunenud eluideaalidele järgneb a) meestel joomarlus, b) tüdrukutel kehamüümine. Motiivi rutiinipärane kordumine sunnib ajaviiteks valvsusele. Ideaalid annab ja ka purustab ühiskond. Järelikult tahetakse nimetatud motiiviga käsitleda joomist kui enam-vähem sotsiaalset nähtust. Isiklik pikaajaline eksperimentaatoritöö sel alal aga sunnib ruttama vastupidise järelduse trükkitoimetamisega. Joomine nõrgestab—nüristab ideaalide asupaiga inimeses, kusjuures joodikuks hakanu vaimse energia rakenduseks on alati põhjuse otsimine oma õnnetusele. Vastavalt sellele katsuvad kehamüüjatarid romantiseerida oma väljamõeldud murdemomenti. Olgu see siin kõik öeldud naljaga pooleks. Kuid päris tõsiselt ei tahaks ju võtta ka seda motiivi, millega vaadeldavas raamatus püütakse seletada Ilmari saatust. Küllap on probleem ise palju komplitseeritum ja seepärast ka siinse arvustuse raamest väljuv.

Endel Tennovi jätvavad maha nooremas eas naised. Helesiniste silmadega ja niiskelt pärlendavate hammastega Silva Leomets on luitumuse ni äraloetud kuju. Arvatavasti ka seetõttu, et niisugust lõkerdavat elust läbilööjat leidub eriti rohkesti käsikirjades, mis trükkivärvatest läbi ei mahu ja mida siiski on ameti tõttu tulnud lugeda. Leene Vakkur peab siin noorte naiste üldpildi ära parandama. Töökus, puhutus, vagurus, printsii bikindlus. Nagu vaikselt surisev jääkapike. Ja siis ootamatult heitleb ta meeldima hakanud poisiga öö läbi asemel, et hommikul

oma altarieelse puutumatuslega lõbusasti hoobelda. Ta nagu ei teadnudki, et lugeja seda stseeni siiski märkas ning et ta ise selle pisiasjaga üsna võikaks muutus. Tänapäeval ei mõisteta ju margareetede üle kohut sellepärast, et nad sõrmust kandmata ihalusele järele annavad. Kõige rohkem — väike seltskondlik piinlikkus apsu astmes. Leene puhtuseprintsii nõudnuks juba altarieelikuna jagatavast asemest kategoorilist keeldumist. Ja kuidas passib ikkagi just tema suhu ütlemine, millega sealkandis iseloomustatakse halbu tööinimesi. Ropud ütlemised on kirjanduses üsna mõnusad lugeda — juhul, kui nad istuvad. Kurvastuseks nad enamasti ei istu, ja siis juba hoidku autor Ilmari eest. (Mõtlen siin Ilmar Sikemäe koomiliselt kõlanud, ent tõetera sisaldanud väljaastumist 1968. a. proosa ülevaatekoosolekul.)

Noorte naiste truudusetust korvab Tennovi puhul vanade ja vananevate naiste sümpaatia. Neid poetab autor otse käisest. Siingi võime mõnuga jälgida nii Olgat kui ka Rämmeri eite, kuigi sõnu nende loomiseks kulutatatakse vähe.

Valged laigud kaardil on olemas. Käisime koos Tennovi Juhoga ühel neist ära. Oli mugav retk, sest Juho on juba autori varasemast loomingust kuidagi nagu tuttav mees. Korra on ta noormees, kes taotleb head, aga olude sunnil veab see ta käes parasjagu viltu. Kord on ta see kõige õigem kunstnik, aga teised, need teised ta ümber keedavad kokku rohkesti kunsti putru ja see õige mees läheb muidugi raksu mis ragin. Võib muidugi ka nõnda tööd teha. Et autor oma meeliste gelast viib läbi eri teoste erisuguste olude, ei ole kirjandusloole mingiks uudiseks.

Erilisem selles mõttes on August Mõik oma hobusega. Nähtavasti ongi siin Tennovil õnnestunud tabada kunstile vajalikku isikupära, et vaatamata sotsiaalse probleemi läbielatussele on jutt veel praegugi huviga jälgitav. Nagu hästi fookusesse võetud keeru-

kas inimhing alati oma ajajärgu konkreetsuses.

Raske on aru saada põhjustest, mis sundisid kirjanikku «August Mõigu oma hobu» ruu... kärpima. Seda-puhku kohtame küll kärpimist, mis oma julma ükskõiksusega ületab vist kõik teadaolevad kärpimisjuhud. Lihtsalt üks kolmandik lõpust maha, ja valmis.

Tennovile on arvustajad korduvalt ette heitnud kiirustamist lõppude väljavoolimisel. Mõningaid põhjusi niiviisi öelda annab arvatavasti ka «August Mõigu oma hobu» esimese trüki lõpp. Väljajätmiseni poleks need aga pruukinud küll viia.

Pretensioonikus kirjanduses on seo-

tud halastamatu riskiga. Kui lugeja hakkab suure kaasaelamisega jälgima näiteks meest, keda sotsiaalse koorma kandjana lastakse ekselda kusagil põnevas hotellis mingi salapärase mõrvari jahil, ja kui ta juba võrdlemisi varsti näeb läbi suure eeskuju poolt antud moelõike, siis algatab ta otsekohe tsiviilhagi pettumusvõla sissenõudmiseks.

Endel Tennov pole kunagi niiviisi riskinud, ja see on hea, et mitte niiviisi. Ometi riskin õhutada, et autoril võiks mõnel reipamal loomeperioodil jätkuda ka reisijulgust üllal eesmärgil — stiili täiendamiseks.

V. Gross

Kõiki tähti ei kaeta rubiinidega

Manivald Kesamaa: «Nelja tuule all».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 110 lk.

Luuletus Manivald Kesamaa värsikogus «Nelja tuule all», kust pealkiri laenatud, algab stroofiga:

Nagu paljukuuldud sõnade kulunud
kumin
on siledate maanteede noolsirge pikkus.
Vastujooksvad kilomeetripistid
nagu ammutuntud tõde,
mida teemeistrid on lubjanud
helevalgeiks.

Edasi arutleb autor, et pärale (kuhu?) jõutakse ka sillutamata radade kaudu, teid mööda, mis «ei kasvata / sõnapaberist kokkuliimitud õisi». Nimelt seesuguste radade «päikeste, tuulte ja tähtedega» läheb ta tihti kaasa, «et leida oma vaimule tuge / suurele peateele minekuks».

Jättes kõrvale nimetatud luuletuse teostusliku kohmakuse, mis esimeses stroofis toodud võrdlustelt ning edasistelt vastandamistelt või konstateringutelt võtab kunstilise mõjuvuse — tohiks nendest värsiridadest vist siiski midagi kreedotaolist välja lugeda. Seetõttu haakuvad mõtted kõnealuse luu-

letuse külge püsivamaltki, et otsida vastust küsimusele, kuidas on lood sõnade ja tõdede, pea- ja kõrvalteedega raamatus «Nelja tuule all».

Näib küll nii, et värsikogu lüüriline mina on kõigest kõhklustest, kahtlustest ja ebatõdedest jõudsasti jagu saanud. Ta on hüljanud ööd, «kus varjud on sügispikad», «imalalt lõhnavad sood», jalgade all vingerdavad vaevaväädid ja sisalikud, ning sõnamürgi. Kogu selle näkku irvitava kurjuse juurest on ta jõudnud valgesse homimikusse, et edasi rühkida «piki sinist ja kohavat jõge» («Mulle öeldi»). Eks kinnita udude varju kadumist kõrgelt hendlava päevaharja eest ning silmale selginud sihte veelgi otsesemalt luuletuse «Nägemisest»:

Selge mu tõdede teedepikkus,
kadund sealt kahtluste kõverikud.

— — — — —
Näeb minu pilkude tulikiir
kaugemale kui silmapiir.

— — — — —
Ei nendes virvenda õhtute hägu,
neis on aja kogenud nägu.

Need on kinnitused, mis äratavad vist kadedust kõigis, kes sellise enesetunnetamiseni pole veel jõudnud. Paraku ei ole viimaseid vähe, mis ahvatlebki järjekordselt tsiteerima:

Tee seda, mida võid, mis tõelist tegu
väärib,
ja kindel, tulikuum sus olgu endausk.
Töö tuleb. Päev ta käised üles käärib.
Ja annab võite, annab rahuldust.

(Lk. 61)

Tõsi küll, mõnikord tuleb kogeda sedagi, et «suur kindral ELU» ei üleenda kõiki rivimehi kapteniteks, ning tuleb vastamisi seista tõsiasjaga, et degradeeritutel kuulsusest ja aust «jäi tühjaks kiidukaust», ent püüdkem sellest üle olla:

Need karmid käänded. Olgu. Pole neist
meil hale,
nad teinekord ei olenegi meist.

(«Teeme suitsu, vana rindevennas»)

Leidub veel inimesi, kellel kõrge taeva ja laia maa avarustes on siiski kõike vähe: «Leiba ja õnne, armastust ja usaldust, / kodust soojust ja õhtust rahu», võib-olla jääb neil puudu «kõige suuremast — / enese südamesoojustest? / Kes teab». Kes teab?

Nõnda arutleb M. Kesamaa ilmast ja inimestest, ning kõik oleks väga kena, kui sellega saaks niisama kenasti ja kergelt kaasa minna. Tuleb see nüüd tulikuuma endausu puudumisest või sellest, et ei oska lauliku kombel näha «neid tähti, mida polegi veel, / mis sünnivad alles, mis hetkel on teel» («Täht süttib ehk taevas su üle veel...»), kuid värsiraamatu «Nelja tuule all» enesekindlad deklareeringud (juba nimetatud luuletused, «Ma sündind seks», «Õhtus», «Stepp. Kümne aasta eest») jäävad enamasti kunstilise kandvusega. Ja jällegi tulevad meelde read luuletusest «Kõiki tähti ei kaeta rubiinidega».

M. Kesamaa valdavalt hea tahte luulet on sageli ahistanud vähene kunstisuutlikkus, plakatlikkus, sõnade

kergekaalulisus või ebaloogilisus, millega ta hästi mõeldud luuleaine niivõrd naiivselt serveerib, et objektiivne tulemus kujuneb tihtipeale vastupidiseks.

Ühtlaselt nõrgavõitu on tsükkel «Nende tüüre ei anna me käest». Luuletuses «Kihnu ja Ruhnu» jääb kohmakas huumoritaotlus pigem maitseväheseks ärplemiseks, mis järgmises luuletuses («Meri kannab Ruhnu laevastiku») annab maad resonantsi saavutamata härduspuhangutele.

Sageli leiame meelevaldset ümberkäimist kujundikeele loogikaga («ja langeb laaste nagu päevi eluluhast; / neid leegitses, neid palju põles tuhaks») või lihtsalt abituid konstruktsioone («ta käsi, millel luude kandilised tahud, / nüüd vahtrapakust pillid välja tahub»). Jääb tabamatuks luuletuse «Munamäel» sihitaotlus, seevastu aga luuletuse «Nõmm» puánt — «ka vaene mees võib olla hea ja üllas» — ei vaja vist kommentaare.

Ilma kunstilise kirgastusega kirjeldav loetelu iseloomustab paljusid kodukoha ja -maa luuletusi tsükliks «Ikka näen sind palgest palge». Taolised värsid ei tekita assotsiatiivseoseid ega suuda mõjule pääseda ka dekoratiivpildina, küll aga võivad halvemal juhul mõõnata vemmälvärslusse:

Kraavikalda võsa, lepad.

Rähnid kuuskedel kui sepad,
kodukoht.

Ei siin ole teab mis uhkust.
Oled väsind, tahad puhkust,
sinist taevast kaed.

(«Kodupaik»)

Kogumiku viimase tsükli puhul («Teeme suitsu, vana rindevennas») tahaks küll eeldada aine sügavamalt tunnetusaset, kuid ikka häirib see kurb üldsõnalisus. Langenud võitluskaaslane («Tundmatuks jäid sa Velikije Lukis») jääb tundmatuks ka pärast temale pühendatud luuletuse lugemist. Paraku küll. Sellest on kahju. Samade puuduste all kannatab tänapäeva sõdurist kirjutatud luuletus («Seisab sõdur kaugel piiril»). Ja hoopis lame («muld ei

ole surrogaat, mingi aseaine»), konstrueeritud («laiub [maa] üle kauguste vastu pilvekatust. / Ükski võim ei kinnita tema olematust») ning samas vormalvärsilik on noorsõdureist kõnelev «Ja need juuksed. Mis nüüd neist...». Tõsine teema mehest, kelle veenis (?) on mürsukild «kui mürk, kui mingi needud aheraine» («Mees mürsukilluga»), muutub sellises interpretatsioonis sobimatult muigemaiguliseks.

Ulatusliku osa M. Kesamaa viimast värsiraamatust hõlmab Paul Kammile pühendatud «Helge poem». On hea meel tõdeda, et siin suudab autor mitmeid eelloetletud puudujääke vältida. Poemi kulg on sujuv, värssidest hoovab siirast kaasaelamist ning hingestatust. Soovida võiks vaid, et Paul

Kammi kui kunstniku austust ja imetlust pälvivale loomingule oleks poemi kompositsioonis antud määravam koht, kuid selletagi on «Helge poem» kõnesoleva luuleraamatu kõige terviklikum ja kunstiküpsem osa.

Iga looja loomingus tuleb ette nii tõusu- kui mõnaperioode. Mil määral need kõikumised kunsti tarbijale nähtavaks saavad, see oleneb eeskätt autorist — tema eneseusust ja enesekriitikast, nende proportsioonidest. Et kaalukalt kaasa rääkida meie nõudlike sihiseadmistega nüüdislühirika kontekstis, tuleks vaadeldud kogumiku autoril nimetatud suurussuhteid edaspidi väga tõsiselt arvestada.

A. Eelmäe

«Keele ja Kirjanduse» seitsme-moosese-raamat

«Keele ja Kirjanduse» koondregistrid 1958—1967.

«Perioodika», Tallinn, 1968. 224 lk.

«Tean, kui palju energiat ja vaeva selle teokstegemine toimetuselt ja toimetajalt nõudis, ning küsin seepärast, kas selle töö ettevõtmiseta poleks nende elu paari viimase aasta jooksul tükkis lihtsam ja rahulikum olnud? Keegi pole ju nõudnud neilt seda lisatööd, ja ei saagi nõuda. — Jah, ega tegematajätmist küll keegi poleks saanud ette heita, on ta nõus. Pahandusi oli selle väljaandmisel rohkem kui küllalt. Aga neile olevat tundunud, et niisugust registrit on vaja. Ta tahab ainult loota, et järgmise kümne aasta koondregistri ilmaletulek oleks lihtsam ja enesestmõistetavam.»

Endel Mallene, Toimetaja, kirjanduskriitik, tõlkija. «Sirp ja Vasar» 1969, nr. 1.

Bibliograafilisi väljaandeid meil ikka aeg-ajalt ilmub, aga enamik neist jääb avaliku tähelepanu alt välja. «Keele ja Kirjanduse» koondregistrid 1958—1967» aga on selline uudne ja unikaalne teatmeteos, mille voorustest ja puudustest ei või jätta avalikult rääkimata.

«Keel ja Kirjandus» on tublimaid

meie ajakirjade peres. Toimetuse koosseis on olnud tugev, püüdlik ja pidev. Eesmärgiks on olnud avaldada kaalukaid uurimusi ja sisukaid materjale. Kümme aastakäiku katavad ligemale 7700 lehekülge ja neil lehekülgedel on trükitud 2209 pikemat ja lühemat tööd keele, kirjanduse ja rahvaluule ning nende naaberaladelt ligemale 500 auto-

rilt; lisaks on avaldatud umbkaudu 1000 fotot. See on tõepoolest ainehulk, milles orienteerumine oli juba raske ja oleks muutunud aasta-aastalt üha raskemaks, mistõttu toimetuse algatust — koostada kümne aasta koondregister — võis aina tervitada. Läks aega mis läks, aga aastavahetusel saime lubatud teose kätte. See sisaldab bibliograafilisil põhimõtteil koostatud koondsisukorra (lk. 3—40), suurema osa aga täidavad mitmesugused registrid (lk. 40—223).

Kuidas rahuldab koondregister kasutajat? Eks hinda kasutaja teatmeteost kõigepealt rakendusväärtuse järgi: kui võrd ammendav ta on ning kas ta võimaldab leida vajalikke andmeid kergete vaeva ja väikseima ajakuluga.

Juba esimene lehitsemine veenab, et ammendavus ületab kõik ootused. Ent kuidas on lugu muude aspektidega?

«Keel ja Kirjandus» ei tekkinud tühjale kohale. Tal oli rahvuslike teaduste valdkonnas auväärne eelkäija «Eesti Kirjanduse» (1906—1940) ja lühiajaliselt (1941) ka «Eesti Keele ja Kirjanduse» näol. Ka äsjasel koondregistril ei puudu esivanem: O. Urgarti «Eesti Kirjanduse» sisuregister 1906—1930» (Tartu, 1932, 104 lk.). Kui «Eesti Kirjandus» ja Urgarti sisuregister olid oma aja kohta teedrajavad saavutused, siis «Keel ja Kirjandus» on suutnud tõusta kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt veelgi kõrgemale tasemele, eriti suurelt aga ületab oma eelkäijat käesolev koondregister. Urgarti töö kattub käesolevaga üksnes osaliselt, sest sisaldab ainult süstemaatilise koondsisukorra ja tiitlikirjete andmeil koostatud nimeregistri. Uues teoses seevastu polegi koondsisukord see kõige tähtsam. Viimase peamine väärtus seisab selles, et pakub hea üldise ja arvulise ülevaate ajakirja põhialadest: näeme, et keelelisi kirjutisi on avaldatud 990, kirjandusalaseid 1091, rahvaluulelisi 100, üldsisulisi 28. Siin teoses on kandvateks osadeks, mis pälvivad kasutaja kiitust, hoopis isikunimed, aine- ja illustratsioonide registrid. Kõigi nende

registrite eriliseks väärtuseks on see, et nad ei piirdu mitte ainult bibliograafilistes kirjetes esinevate andmetega (nagu tavaliselt), vaid — mida ei teadnud oodatagi — toovad ka artiklite sisus ette tulevad nimed, mõisted ja illustratsioonid. See on erakordne vastutulek uurijaile ja esmakordne juhtum Eestis, kus ajakirja sisu nii üksikasjalikult prepareeritakse. Omapärasel kombel piirduakse nimeregistris üksnes isikunimedega (ja mõne raamatunimetusega), aga muud pärisnimed (ajalehtede-ajakirjade, asutuste, seltside, teoste, koolide, muuseumide, akadeemiate jm. nimetused) on paigutatud hoopis aineregistrisse. Kasulik on varjunimede eraldamine õigetest nimedest eri šriftiga (kursiiviga). — Aineregistrid on koostatud märksõnastiku põhimõttel, mis tundub sobiv ning praktiline. Aineregistrit meie bibliograafilistes väljaannetes üldse ja ammugi mitte sellises põhjalikkuses ei esine, kuna neis (ülekaalukalt Raamatupalati tooteis) selle järele vajadust pole, sest seal paigutatakse raamatud, artiklid jm. materjalid ise juba kindlasse sisulisse süsteemi. Küll kasutati märksõnastikku omaaegses «Eesti raamatute üldnimestikus», kus see samuti oli hädavajalik, kuna materjali põhiesitus polnud süstemaatiline, vaid kronoloogilis-tähestikuline. — Niisama ammendav nagu isikunimed ja aineregister on ka illustratsioonide register, koostatud samuti märksõnastiku põhimõttel. — Lisaks kolmele põhiregistrile antakse veel teksti- ja fotoautorite ning lühendite loendid. Eriti kõrgelt tuleb hinnata eeskujupakkuvat katset registreerida fotode autorsust, sealjuures üritades ranget vahet teha originaalide ja reproduktioonide autorite vahel. See on meil tänini söötis põld olnud. Isegi nii soliidne teos nagu «Eesti kirjanduse ajalugu» ignoreerib fotode autorsuse märkimist; seda ei tee ka spetsiaalsed eluloolised pildialbumid Kreutzwaldist ja Vildest; samuti ei too rikkalikult illustreeritud «Eesti NSV ajalugu» fotode registritki, autorite avamisest rääkimata. Suuremat korrektsust fotode

autorsuse märkimisel näeme jooksvas ajakirjanduses.

Niisiis võib kasutaja selle käsiraamatu koostajate taotlustele ja põhilistele saavutustele kõrge hinnangu anda.

Mõned seigad äratavad siiski kaksipidimõtlemist ja põhjustavad mõttevahetust. Ennekõike koondsisukorra napp liigendatus kirjandusteaduse osas ja — vastupidi — aineregistri killustatus keele-kirjanduse-folkloori vahel.

Koondsisukorrast on vahest üldse kõige vähem kasu. Esmalt juba seepärast, et ta pole asendamatu. Seal toodud bibliograafilisi andmeid võib uuri- ja leida ka mujalt. Kõigepealt on «Keel ja Kirjandus» ise avaldanud aastakäikude üksikasjalikud sisukorrad. Teiseks leiame kõik olulise «Artiklite ja Retsensioonide Kroonikast». Kolmandaks registreerib «Keele ja Kirjanduse» põhilised kirjandusteaduslikud materjalid V. Kaburi koostatud sariväljanne «Eesti kirjandus, kirjandusteadus ja kriitika», mida on juba ilmunud kolm raamatut (1954—1966), samuti O. Kivi masinakirjaline «Ilukirjandus, kirjandusteadus ja rahvaluule», mis leidub suuremates raamatukogudes. Mainitud teostes ei ole «Keele ja Kirjanduse» materjalid muidugi mitte kompaktselt ega nii pika perioodi ulatuses üheskoos nagu siin, nende plussiks aga on omakorda see, et nad toovad kõik sama ala käsitlevad kirjutised koondatult kogu eesti trükiteodangust (mitte ühestainsast väljaandest), ehkki lühemate ajavahemike kaupa.

Muidugi ei tarvitse seda pidada koondsisukorra oluliseks puuduseks. Häirivam on, et kirjandusteadus ei esine siin oma spetsiifilises tähenduses, vaid ülekoormatud mahus: mitte ainult raamatu- ja ajakirjanduse ajalugu ning bibliograafia, vaid isegi teatri-, muusika- ja kunstiajalugu ning kultuurilugu on arvatud tema koosseisu, pealegi ilma alajaotusteta. Mine siis otsi ja lei neid erialaseid kirjutisi selle 1091 artikli hulgast! Et ajakiri on kirjandusteaduse tiiva alla võtnud need talle lähedased erialad, millel puudub oma häälekandja, on kiiduväärne, aga re-

gistris ei maksaks neid peavarjuta sugulasi siiski mitte päriselt oma leibkonda arvata. Omaaegse ajakirja «Eesti Kirjandus» profiil oli «Keele ja Kirjandusega» võrreldes hoopis laiem, ometi ei kuhjanud O. Urgart oma sisuregistris kõiki humanitaarteadusi kirjanduse alla, vaid oskas igat teadusala oma nimega nimetada, mistõttu tema registris on kirjandusteadus uueaegses tähenduses ja naaberalade ballastist vaba (alajaotused: poetika, eesti kirjandus, väliskirjandus). Kui käesolevas koondregistris just tingimata taheti kinni pidada ajakirja põhilade nomenklatuurist (keel-kirjandus-rahvaluule), siis võinuks rubriigi pealkirjaks panna «Kirjandusteadus ja piirdealad», ning igale piirdealale eraldada oma lahtrikesse: raamat, ajakirjandus, bibliograafia, pseudonüümika, kunst, teater, muusika, kultuurilugu. Praegu jääb nendest aladest huvitatule muidugi võimalus aineregistri poole pöörduda, aga see on kaudsem ja tülikam tee, kuna koondsisukorras oleks näit. raamatuteaduslik artiklite rühm kõigi bibliograafiliste andmetega terviklikult silma ees.

Aga ka see pole veel kõik. Ma ei oska otsustada, kuidas keelehuvilised keeleteaduse alajaotustega võiksid rahul olla, aga kirjandusteaduse enda alajaotused on küll liiga puised. Näit. «Kirjanduse ajalugu XIX saj. kuni 1940. aastani» — tohutult pikk periood 400 artikliga! Detailsem liigendus oleks märgatavalt tõstnud koondsisukorra kasutegurit.

Tõsiselt häiriv asjaolu on ka aineregistri killustatus. See näitab kõigepealt printsiibi ebajärjekindlust: isikunimede register tehti üks ja ühine, aineregistreid aga tervelt kolm. Pealegi näikse asi ka meetoodiliselt küsitav olevat. Leides keeleteaduse aineregistrist märksõnu, nagu «Ajakirjanike Liit, Eesti NSV», «Edasi», «bibliograafia», «Eesti Põllumajanduse Akadeemia», «Ühistöö» jne., kohates osa neist märksõnadest kordumas kirjandusteaduse all ja tabades viimases muidki mittekirjanduslikke märksõnu, nagu «Eesti

Käärimistehnoloogide Selts», «Päeva-leht», «Taara», hämmeldume, mis keeleteadus või kirjandusteadus see küll on! Et niisuguseid nimetusi artiklites esineb, see ei tee neid nimetusi veel keele- või kirjandusteaduse terminiteks. Kõike seda sigrimigrit ja muid tülikusi (mitmest registrist otsimine) oleks hõlpus olnud vältida, kui ka aineregister oleks tehtud ühine kogu 10 a. sisu kohta.

Küsida võiks sedagi, kui otstarbekas oli illustratsioonide eraldamine eri registrisse? Enamasti kuuluvad ju illustratsioonid tekstide juurde ja oluks vist asjakohasem paigutada nad isiku- ja aineregistrisse. Teksti ja fotode autorite eri registrid on väga süm- paatsed, aga kas ka praktilised? Sest on üsnagi tülikas üht isikut koguni neljast eri registrist otsida: 1. mis ta ise on kirjutanud — autorite registrist, 2. mis tema kohta on kirjutatud — isikunimedele registrist, 3. mis ta on pildistanud — fotode autorite registrist, 4. mis tema kunstitöödest on reprodutseeritud või teda ennast portreteeritud või temaga seotud paiku pildistatud — illustratsioonide registrist. Niiteks E. Nirk esineb lehekülgedel 42, 44, 112, 212, M. Lepik — 42, 44, 98, 211, V. Altoa — 40, 44, 48, 207 jt. Paljud esinevad kolmes, veel rohkemad — kahes registris. Kas poleks kõik need andmed võinud kasutaja rõõmuks ühes ja samas nimeregistris koos olla? Muidugi iga liik vastava tingmargiga tähistatult.

Veel mõni sõna fotodest ja nende autoreist. Toimetuse dokumendid on võimaldanud fotode autoreist avada vaevalt pooled ja neistki pole enamik mitte pärisautorid, vaid reprodutseerijad. «Reprodutseeritud fotode autoreid on õnnestunud kindlaks teha ainult üksikuil juhtumeil,» ütleb selle registri koostaja O. Jõgi. Seetõttu on pealkiri «Fotode autorid» ülemäära pretensioonikas. Et fotode autoreid nii vähe teada on, selles on omajagu süüdi artiklite kirjutajad, kes artiklites kasutatud fotode autoreid välja ei selgitanud või toimetusele andmed esitamata

jätsid. Näit. minu artiklis «A. H. Tammsaare Koitjärvel» (KK 1960) avaldatud fotode autori nime ma unustasin teatamata. Fotode autoriks on A. H. Tammsaare vennapoeg Arthur Hansen. Kahjuks on ka Tartu ja Tallinna suuremates fotokogudes varasemate fotode autorid enamasti avamata ja nende tagantjärele väljaselgitamisega ei tegele keegi. Ja siit saab tihti-peale alguse sellinegi segadus niihästi fondikartoteekides endis kui trükkis, et autoriks satub see fotograaf, kes pildi reprodutseeris.

Veel üks ebajärjekindlus on see, et sõnalise osa registris kohanimetusi üldse ei tooda, kuna illustratsioonide register neist kubiseb.

Väikestest soovidaajtmistest märgitagu veel seda, et registrites on aastakäigu ja lehekülgede numbrid trükitud ühesuguse šriftiga. Aastanumbri poolpaksult või kursiivis trükkimine oleks märksa lisanud ülevaatlikkust ja seega abistanud kasutajat.

Päris rahul ei saa olla koondsisukorras kirjete annoteeriva täiendamisega juhtudel, kui pealkirjast ei selgu, millest tuleb jutt. Seda on küll järjekindlalt tehtud retsensioonide löök-pealkirjade puhul, ent artiklite puhul on mõnigi ebamäärane tiitel jäänud annoteerimata. Näit. Nagelmaa, A. Ühest lootusi andnud algusest (lk. 24). Kellest on jutt? Või Anvelt, L. Ühe oletuse kinnituseks (lk. 19), Robert, K. Ühe seltsi mitu nime (lk. 25), Solomõkova, I. Dokumente kahe progressiivse kunstiinimese sõprusest (lk. 25). Nurme, M. Värvirikkad kirjalõimed (lk. 31) jm.

Niisiis jätavad registrid kasutaja seisukohalt üht-teist soovida. Õnneks need soovidaajtmised teost otsustaval määral ei kahjusta.

Registrid teaduslikes teostes on nüüdseks juba tavaks saanud. Enamasti piirdutakse küll ainult isikunimedega. Avaralt ja omapäraselt on nimeregister kujundatud Kirjandusmuuseumi «Paari sammukese» sarja köiteis, kus peale isikunimedele antakse koh-tade, perioodiliste väljaannete, organi-

satsioonide, kirjandusteoste jm. nimetused. Teaduslikud ajakirjad aga on siiaaani ainult aastakäikude sisukordi toonud. Kas suudab «Keele ja Kirjanduse» eeskujul murrangut esile kutsuda? (Võib-olla tähistabki esimest nihet väljaandes «Kommunaalmajandus ja Elukondlik Teenindamine» 1969, nr. 1—2 avaldatud «aastail 1964—1968 ilmunud artiklite koondregister»?)

Sümboolne initsiatiiv oma ajakirja sisu uurijaile hästi käepäraseks teha näitab, et «Keele ja Kirjanduse» toimetuse ise oma ajakirja tähtsust õigesti tunnetab. Ka tiraaži osati arukalt planeerida (3000) ning ajakirja alatsi sõpru ettetellimise teel kõigepealt meeles pidada. Mitte nii, nagu hiljuti juhtus ühe teise, samuti tähtsa bibliograafiaga («Nõukogude Eesti perioodilised väljaanded 1940—1960»), mis väikese tiraaži tõttu paljude tõeliste tarbijate kätte ei jõudnudki.

Kas on «Keele ja Kirjanduse» sisu nüüd igakülgseks avatud? Mitte just päriselt. Vajaka on jäänud eelteates lubatud «keelesugemete register», samuti märkisime tekstis esinevate kohanimede puudumist. Nähtavasti ei sõltunud kõik need lüngad koostajate tahetest. Nagu E. Mallese tsitaadist lugesime, on O. Jõgi ja nüüd hiljuti «Keeles ja Kirjanduses» (1969, nr. 5, lk. 305) H. Saari teinud selgeid vihjeid, et

koondregistri sünnitus on olnud raske ja et mingitel ebasõbralikel mõjudel on lapsuke ilmale tulnud mõningate defektidega. O. Jõgi ütleb: «Pahandusi oli selle väljaandmisel rohkem kui küllalt», ja H. Saari lisab konkreetse fakti: «Keeleteaduse ning keelehooldes pearegister — käsitletud keelendite juhataja» on tulnud «viimasel pilgul» välja jätta ja «ülepeakaela asendada aineregistri keeleteaduse osaga». Aplodeerime toimetusele, et ta takistuste kiuste töö ikkagi lõpule viis. Meenuvad toimetuse kindlameelsus ja aktiivsus ka siis, kui mõni aasta tagasi ajakirja elu ja surm vaekausil seisis.

Koondregistrid koostanud autorite kollektiivi on kuulunud: O. Jõgi (ühtlasi peatoimetaja), E. Pillesaar, H. Saari, E. Kindlam, A. Ambus, V. Kabur, Ü. Kurs. See seitsme autori seitsme-mooseseraamat manab otsekui võlukepi abil viimsete peensusteni esile kümne aasta vältel ajakirja veergudel talletatud faktoloogia. Aga mitte ükski seda: ta avab ka mitmed toimetuse saladused (näit. kes on tõlkinud vene-, läti- ja soomekeelsed artiklid, kes on teatavate fotode autorid). Me oleksime oodanud sellelt «seitsme-mooseseraamatult» rohkemgi: näit. kes on ajakirja salapärase kaastööline *Leo Mimimus*?

A. Palm

Ühest varjujäänud luuletajast

Meie kultuur on noor, kultuuriloovate jõudude hulk suhteliselt kasin. Pealegi oleme väikerahvas, mis ka omakorda määrab meie rahvuskultuuri erilaadi. Kauga aega on meil kõige esmasemad eksistentsi küsimused niivõrd esiplaanil olnud, et me endale päevaprobleemidest kaugemale vaatamise luksust ei ole lubada võinud. Olemisõiguse ja rahvusliku võrdsuse eest võideldes on meie kirjanduses tihti üsna varju jäänud teised aspektid — kirjanduse eetilised, filosoofilised ja esteetilised funktsioonid. Selles mõttes oli juba Kristjan Jaak, kellega meie täisväärtuslik kirjandus algab, justkui oma ajast väljas. Käesoleva sajandi algul oli Jaan Oks see, kellega me oma kirjanduses midagi peale hakata ei mõistnud. Ja veel hilisemast ajast kuulub niisuguste väikestele rahvale liigseks luksuseks olevate autorite hulka nähtavasti ka Uku Masing, kelle kuuekümmendat sünnipäeva 11. augustil võisime tähistada.

Ei saa küll öelda, et omaaegne arvustus Masingut poleks märganud. Tema esikkogu «Neemed vihmade lahte» (1935) võeti heasoovlikult vastu. Sõjaeelset nooremast luuletajate põlvkonda tutvustavates «Arbujates» on esindatud ka Masingu luule. Kuid järgnevat rahutud ja rasked aastad ei olnud kohased mõtlukaks, süvenenud lektüüriks. Ja ka sõjajärgsel ajal ei ole meil Masingust midagi avaldatud. Vaikides läheb temast mööda ka viimane luuleantoloogia. Tõsi küll, vähemalt arvustus on Masingu puudumist siiski laivalt maininud. Erandiks on ainult mulu ilmunud «Orientalistikakabineti 1. aastakollokviumi materjalid». Illustratsiooniks L. Mälli ettekandele «Ida-lääne sünteesi võimalustest luules» on seal antud valik Masingu värsse. Aga muidugi ei suuda väiksetiraažiline ja raskesti kättesaadav teaduslik väljaanne luuletajat kuigi laialt tutvustada.

Võiks ütelda, et Masingu luule varjujäämise üheks põhjuseks on ka autor ise. Kes koputab, sellele tehakse lahti, ütleb kirjasõna. Kirjanduses nagu muudelgi elualadel ei määra edu ja populaarsust mitte ükski anne, vaid ka see

visadus, millega autor ennast meelde tuletab. Viimase suhtes pole aga Masingul millegagi hoobelda. Masing on erudiit ja põlgloht, orientalist, võrdleva usundiloo ja folkloori tundja ja kultuurifilosoof, kellele kirjanduslik looming on olnud ainult üheks harrastuseks paljude hulgas. Nii nagu ta teistelgi huvialadel omaette on seisnud ja oma teed läinud — ilmalaste silmis usumees, usumeeste meelest pagan ja ketser —, nii on ta ka kirjanduslikus töös leppinud loomisrõõmuga, ilma publitseerimisest saadavat rahuldust taga ajamata.

Poeedi vähese populaarsuse peamised põhjused on siiski tema luule laadis. Ma ei ole geograafias tugev ega tea, mis meridiaanil asub Vihmade laht, võib-olla et kuu peal, kus on ju kummaliste nimedega Vaikuse ja Selguse meri — igatahes on see hästi kaugel, hoopis kaugemal kui need regioonid, kus eesti muusa Vanemuiselt laenatud kandlega liikuma on harjunud. Masing esindab meie kirjanduses üsna haruldast filosoofilist luulet. Eesti poetidest on temale kõige lähemal Enno. Kuid Enno luule on meie lugejale kättesaadavam juba sellega, et ta ainekust on enamasti kodumaistelt radadelt, eesti mütolooia vallast. Masing aga on saanud äratust idamaa filosoofiast ja luulest ja tema kirevat pildistikku ei ole vähemudeeritud lugejal kerge jälgida, pealegi kuna poet ka sõnastuses harrastab ametlikust pruugist mõnevõrra põikuvat keeletarvitust.

Poolestsajast luuletusest koosnev «Neemed vihmade lahte» mõjub nagu üksainus pidev lüüriline pihtimus. See on improvisatsiooniline, ühe puhanguga sündinud luule, mis endale seatud vormilised tõkked mängides lahendab, olgu siis tegu pikkade pildirikaste perioodidega või nõudliku sonetivormiga. Väevahigine mõistuslik viimistlustöö on Masingule võõras. Seetõttu esineb mõningat taseme kõikumist, kuid hägusemate lõikude kõrval ka õnnelikke leide, millele ainult tõeline luuletaja võib sattuda. Meenutagem «Tontide eest taganejate sõdurite laulu»:

Pillipuhujad oleme need, kellelt kodu võet, naine ja laps, on vaid valendav pilvedetriip ja hobuse kärnane saps. Ainult sinetav laotuseveer ja tolmune konarais tee, siis kui maad pole enam meil järgi, võime süüdata merede vee. Oma varjudel astume ikka ja lippudeks on meie käed, kuna viimased siiski veel vabad on Jumala taevaste mäed. Meie hobused kronud ja tüdind, me kondile kajaks on kont, mõõgad roostetand, aga me süda on muistendi tõrvane lont. Varbad purunenud kivide vastu ja keha on kibelev haav, süda kaotava maleva vettind on verega lahingukraav. Pillid auke on kulunud täis ja lauludki tolm tapab eos, aga siiski me läheme uhkelt, viled sinised karedas peos. Metsad põlevad kuklate taga ja lõõmendab viljatu nurm, seda tunneme hästi, et jälgib meid tontide kuningas Surm. Aga oleme viimased kaitsjad, pillepuhuv ja närudes salk...

See on kahekümnenda sajandi luules tavaline tsivilisatsioonipessimism, ebataoline on aga traagiline heroilisus, millega Masing seda teemat on käsitlenud. Ja kui ma juba tsiteerima olen

hakanud, siis lubatagu hoopis teise toonaalsuse näitena ära tuua ka «Usutunnistus suurel hommikul», millega Masingu esikkogu lõpeb.

Kuuskümmend kaheksa tiiru teeb tuline ratas,
rohkem ei talugi vist,
siis tuleb siniste õite ja valgete pilvede matus,
rinnale seotakse rist.
Lisa veel sõbrale taevastest päevi, mis tolmu
kevade leppadelt täis,
kasvata kehasse puu, mille vari kord üle ta kulme
edasi-tagasi käis.
Enne kui tähed siis kustuda hommikus saavad,
virgub mu valendav tee,
enne kui karjased vilega tallesid aavad,
leian allika jaheda vee.
Kindlasti usun, et nõnda kui laotus on katus
ja mu päikeseniimi on Rae,
elan sel päeval, kui täidab mu kuldsete kontide matus
taeva ja õitseva maa.

Meie kirjastused tegutsevad kulda-väärt põhimõttel: seitse korda mõõda, üks kord lõika. Et sellega käib kaasas ka teatav kohmakus ja ebaoperatiivsus, on juba paratamatu. Kõik tuleb omal ajal või pisut hiljem. Suur soliidne firma on nagu hiiglaslik ookeanilaev: imosantne on vaatepilt, kuidas koloss end aeglaselt sadamast välja hõõrab — kui ainult jälgimiseks kannatust jätkub.

Masingu kuuekümnendaks sünnipäevaks pole meil lugejale pakkuda muud kui näputäis luuletusi käesolevas «Loomingus». Kas on liiga elukauge lootä, et me kümne aasta pärast, poeedi järgmisel ümmargusel tähtpäeval, võime tema luulet lugeda juba ulatuslikumas esinduses?

A. S.

Suvekroonikat

Tänavusele jaanikuule Tallinnas tegi kireva lõpu kõigiti kordaläinud juubelilaulupidu, millest kirjutasime muidugi meie ise ja millest andsid sõnumeid ka külalised teistest maadest.

Samal ajavahemikul asus Tallinna kirjanikepere enamik aktiivsele puhkusele veekogude lähikonnas, mida kroonik võib otsekohe tunnetada koosolekute ja muude sündmuste hulga järsu languse kaudu.

Kurta ei tule ainult külaliste puuduse üle, keda Tallinn kui turismilinn oskab juurde kutsuda, vaatamata sellele,

et tallinlane ise katsub ennast müüride vahelt saartele ja sisemaa sinetavate laante rüppe toimetada.

8.—11. juulini oli meil külas bulgaaria vanema põlve kirjanik-esseist Vitšo Ivanov. Tema eriharrastuseks on kunstiajalugu, millest meilegi jäi mälestuseks tema lühiuurimus bulgaaria silmapaistva maalikunstniku Vladimir Dimitrov-Maisterovi kohta.

10.—15. juulini tutvus Tallinna ja tema kirjanduseluga ungari poet Zoltán Sumonyi-Papp. Viibinud vahepeal külas läti seltsimeeste pool, sõitis ta veel

neljaks päevaks Tallinna, et siin konkretiseerida reisil küpsenud loomingulist kava. Nimelt plaanitseb ta tõlkida väikese antoloogia Baltimaade uuemast luulest. Vilniusse kavatseb ta samal eesmärgil sõita augustis.

Sidemeid Ungariga tihendas veelgi 26.—29. juulini Tallinnas viibinud Ungari RV Kirjanike Liidu sekretär, prosaist ja dramaturg Gezá Molnár, kes sooritab koos abikaasaga reisi mööda Nõukogude Liitu.

*

Meie tänases luules kuulub vanameister August Sangale silmapaistev ja auväärne koht. Paljud tema luuletused on muutunud üldtuntuks kogu maal. Mee-

nutagem sedagi, et käesoleva aasta kevadel sai järjekordse Juhan Liivi luuleauhinna August Sanga luuletus «Mida mõtleb mees». Mitte väiksem pole luuletaja osa meie tõlkekultuuri arendamisel; väga paljud maailmakirjanduse väärtteosed on meie lugeja kätte jõudnud tema vahendusel. Nüüd anti kirjanik August Sangale tehtud töö eest Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

*

Suvekuudel varises manalasse mitu vanemat kultuuri- ja kirjandustegelast, teiste seas ka luuletajana tuntud Roopi Hallimäe ning Eduard Visnapuu.

Prantsuse kirjanikud poliitikas

Prantsuse presidendivalimistel on teatavasti võimalik kandideerida igapähele, kes saab kokku vähemalt saja poolehoidja allkirjad. Seitsmest kandidaadist sai kõige vähem häält (1,06%) trotskist Alain Krivine, keda on nimetatud ka mittekommunistlikuks äärmiseks pahempoolseks (*extrême gauche non communiste*). Tema nimekaimaks toetajaks oli Jean-Paul Sartre, kelle sõnade järgi on tegemist 1968. aasta mai- ja juunivõitlustes sündinud uute jõudude formeerumisega. Sartre on praegu tublisti pahempoolsem prantsuse kommunistidest: mulluste suurstreikide ajal kuulutas ta, et ainult Prantsuse Kommunistlik Partei on süüdi, kui Eiffeli tornis ei lehvi punane lipp. Juba varem oli ta kinnitanud, et ükski kirjandusteos ei maksa midagi Aafrika nälgivate laste kõrval, ja kutsunud kirjamehi üles arenevatesse maadesse kooliõpetajaks minema. See on suure intellektuaali (nagu prantsuse kommunistid teda kvalifitseerivad) asumine äärmiste pahempoolsete positsioonidele omal viisil küllaltki loogiline etapp tema võitluses iseendaga oma kodanlikust päritolust vabanemiseks, mis muide on ka «Sõnade» (e. k. 1965) läbiv motiiv. Nagu teada, erineb Sartre'i eksistentsialism tolle doktriini mitmesugustest teistest variantidest eeskätt sellepolest, et Sartre'i järgi on vabadus vajalik selleks, et valida. Angažeerituse (*engagement*) nõue on ju pärit temalt. Poliitiliselt on prantsuse kirjanikud vägagi angažeeritud (s. t. igaüks võitleb oma asja eest), et mitte öelda lihtsalt — aktiivsed.

Vastses valimisvõitluses oli «Metsiku riigi» autor Georges Conchon Pahempoolsete Ühise Kandidaadi Komi-

tee esimees, selle seltsi aktiivsete tegelaste hulka kuulusid veel «Valede» autor Françoise Mallet-Joris ning kuulus lavastaja ja näitleja Jean Vilar.

Rahvuslikku Komiteesse Jacques Duclos' kandidatuuri toetamiseks kuulusid Louis Aragon ning Elsa Triolet; katoliiklane Jacques Madaule ning kommunist André Stil; luuletaja Guillevic ning romaanikirjanik Robert Merle; dramaturg Artur Adamov, karikaturist Jean Effel jt. Mõningat üllatust äratasid sellised nimed nagu Jean-Pierre Faye ja Philippe Sollers, kuivõrd tegemist on noorte strukturalistide ajakirja «Tel Quel» esindajatega, Jean-Pierre Faye osas pole see liigitus küll enam päris õige. Juba möödunud kevadel, kui ta nõukogude ja sealhulgas ka eesti semiootikutele külas käis, oli ta «Tel Quel'i» juurest lahkunud ning asunud Seuil' kirjastuses välja andma kollektiivsete raamatute seeriat «Change». Nii Faye kui ka Sollers on avaldanud ohtrasti artikleid sõna ja teksti mõistest. «Tel Quel'i» teoreetikute püüdeks on vabastada sõna «kodanlikust saastast», väljakujunenud stammõistetest. Neid ühendab viha kodanluse ning iseenda kodanliku päritolu vastu ja huvi Marxi ja Lenini vastu, keda nad rohkesti tsiteerivad ning interpreteerivad. Tegemist on enamasti luuletavate ja kirjutavate teadlastega: Jacques Roubaud on ime lapsena luulesse tulnud matemaatika-professor; Roland Barthes luuletaja ja lingvist; romaanikirjanik Sollers ja Faye tegelevad semiootika rakendamisega kirjanduse valdkonnas.

Huvi tohiks pakkuda seegi fakt, et «Tel Quel'i» 35. number, mis ilmus 1968. aasta lõpus, on tervenisti pühendatud

nõukogude semiootikale ning sisaldab ohtralt andmeid Tartu Riikliku Ülikooli uurijate töö kohta. (*Revue Tel Quel* Nr. 35 *La sémiologie aujourd'hui en URSS. Revue litteraire trimestrielle. Seuil.*)

«Tel Quel'i» teoreetilistes püüetes vahe- hetu kirjutamisprotsessi ja alateadvuse avamise poole tundub olevat üht kui

teist ühist sürrealistide seisukohtadega, loominguline praktika aga on enamasti päris arusaadav. Paralleele sürrealisti- dega kutsub tõmbama ka ülepaisutatud revolutsioonilises programmartiklites ja lähenemine kommunistidele poliitilises võitluses. Umbes samasugune oli omal ajal ka Aragoni ja Eluard'i tee sürrea- lismilt kommunismile.

Index librorum

Filosoofia alal paeluvad tähelepanu mõned Lenini filosoofilist pärandit lahtimõtestavad teosed. Nimetagem kõigepealt G. Kursanovi ja S. Novosjo- lovi toimetatud «Leninismi ja kaasaega», mis vaatleb Oktoobri-kogemusi seoses kaasaegse revolutsioonilise protsessiga maailmas. Edasi võime nimetada kaht teost, mis mõlemad Kiievis vene keeles välja anti. Esimene neist, «V. I. Lenin ja materialistlik dialektika», tuli filo- soofiadoktor prof. Pavel Kopnini su- lest — viimane ongi tuntud loogika ja dialektika probleemide uurijana. Enam- gi peaks huvitama P. Dõšlevõi «V. I. Le- nin ja relativistliku füüsika filosoofil- lised probleemid».

Eelnimetatust spetsiifilisem on M. Mostepanenko «Filosoofia ja füüsi- kaline teooria», mis käsitleb füüsikalist maailmapilti ja füüsikaliste teooriate tekke ja arengu probleeme (*Nauka, Le- ningrad*). *Politizdat*'i populaarsesse *pocket-book*'i sarja, mis käsitleb filosoofia päevaprobleeme, lisandusid Arkadi Ur- sul'i «Informatsiooni loomus» (infor- matsiooniteooriast) ja A. Kotšergini «Mõtlemise modelleerimine». Head ker- ged raamatud transistori asemel kaasas kanda...

Mitu uemat raamatut puudutab probleeme filosoofia ja psühholoogia piirimaalt. Näiteks NSV Liidu TA Filo- soofia Instituudi poolt väljaantud «Psühholoogia metodoloogilisi ja teoree- tilisi probleeme» (*Nauka, Moskva*), siis D. Ždanovi «Abstraktse mõtlemise teke» (Harkovi ülikool), samuti Pavel Jakob- soni «Inimese käitumise motivatsiooni psühholoogilisi probleeme». Viimase publitseeris koolikirjastus *Prosveštšeni- je*. Vaadata võiks koguni V. Bukini uurimust «Usklike psühholoogia ja ateistlik kasvatus» (NLKP KK juures asuv Ühiskonnateaduste Akadeemia. Teadusliku Ateismi Instituut).

Detsembris 1964 toimus Varssavis filo- soofia-ajalooline sümposium, millest võttis osa filosoofe ka Tšehhoslovak- kiast ja Poolast. Keskseks teemaks ku- junes seal Hegeli filosoofia ületamine slaavi mais, Hegeli erinevad retseptsiioo-

nid, samuti mõjud rahvusfilosoofiatele. Sümposiumi ettekanded ilmusid Pra- has 1967. aastal pealkirjaga «Der Streit um Hegel bei den Slawen», ja 1969. aastal võisime seda Eestis osta.

Huvitavamad tõlked vene keelde näi- vad olevat jaapani marksistliku filosoofi Janagida Kendzjuro «Ajaloos filosoofia» (*Progress*), samuti kuulsalt inglise füüsiku ja ühiskonnavõitleja John D. Bernali «Elu tekkimine» (*Mir*), siis veel kuulsalt biokeemiku, kuid *science-fiction*'i žanris võib-olla veel kuulsama Isaac Asimovi «Universum» (samuti *Mir*).

Esteetika vallast on vähe nimetada. Kapitalsest «Esteetika ajaloo»st, mis koondab maailma esteetilise mõtte mä- lestisi, tuli 4. köite 1. poolköide — see hõlmab XIX saj. vene esteetikat. Mõn- dagi pakub E. Balleri raamat «Järje- pidevus kultuuri arengus» — Filosoofia Instituudi publikatsioon. Nn. sub- jektivismi ja voluntarismi ajal kirjas- tati rohkesti küll välis-, küll omamaiste marksistide kogumikke abstraktsionis- mi, formalismi jne. kohta. 1969. aastal andis artiklikogumiku «Modernism» väl- ja kirjastus *Iskusstvo*. Analüüsi ja krii- tika alla satuvad nn. modernismi põhi- suunad. Väärtuslik on V. Proppi kuul- sa, uuemal ajal eriti tsiteeritava, ent rareiteetse «Muinasjutu morfoloogia» uustrükk. XIX saj. kunsti- ja muusika- kriitiku, kunstiajaloolase ja arheoloogi Vladimir Stassovi vaated kunstile leia- vad analüüsivast A. Markevitši teoses «V. V. Stassov. Kodanik, kriitik, demo- kraat» (Kiievi ülikool).

Kirjandusloo ja -teaduse alalt peab mainima I. Rabinovitši sissevaadet ühe vanima kirjanduse ajalukku: «Neliküm- mend sajandit india kirjandust» (NSV Liidu TA Orientalistika Instituut), mis täiendab näiteks Moskvas 1964. aastal ilmunud «India kirjanduste ajaloo» (vene tõlge 1959. aasta *Agra* väljaandest, toim. dr. Nagendra) saadud pilti. Kor- nei Tšukovski «Minu Whitmanist» tuli teine, täiendatud trükk. Thomas-Manni- literatuuri täiendab A. Russakova uuri- mus «Thomas Mann uue humanismi ot-

singul», mis on Leningradi ülikooli trükis. Meie jesseninjanat paisutab P. Jušini «Sergei Jessenin. Loomingu ideeline evolutsioon», ka selle toimetas trüki Moskva ülikool.

Raamaturiivile on sigenud uusi memuaare: «I. A. Gontšarov kaasaegsete mälestustes», «I. S. Turgenev kaasaegsete mälestustes», Leo Tolstoi teise poja Ilja Tolstoi «Minu mälestused» — kõik kirjanduslike memuaaride sarjas, samuti Leo Tolstoi vanima poja Sergei Tolstoi «Äärjoni mõõdunust» (Tuula, 1968). *Sovetski Pissatel* kirjastas mälestusraamatu silmapaistvast literaadist ja revolutsionäärist Larissa Reisnerist (1895—1926), kes muide oli V. Višnevski

«Optimistliku tragöödia» Komissari alkukuju — «Larissa Reisner kaasaegsete mälestustes».

Uusima tõlkebelletristika hulgas äratavad tähelepanu valik «Mahabharat-hast», Pedro Antonio de Alarcóni «Kolmnurkne sombreero», Hölderlini «Teosed», Juhani Aho valikkogu «Südametunnistus», Jean Anouilh' «Näidendid» (sealhulgas «Antigone») ja F. Scott Fitzgeraldi pisivalimik «Naasmine Paabelisse». Lugemiseks on muidugi mõeldud ka René Clairi «Stsenariumid ja kommentaar(ium)id», mis sisaldab filmistsenaariumid «Saatana ilu», «Õised kaunitarid», «Suured manööverid» ja «Porte des Lilas».

Marta Sillaotsa mälestuseks

Marta Sillaotsa ei ole enam. 15. juulil kustus ta pärast rasket haigust oma elu 83. aastal. Kaotasime temas kirjainimese, kes meie sõnaseadajate traditsioone hakkas edasi kandma ja oma tagasihoidlikul viisil arendama juba sajandi esimesel aastakümnel. Mitte küll tõrvikuna loites ning kaugeid ja uusi vaatevälju nähtavaks tehes, vaid ühtlase ja rahuliku leegina põledes, ikka endale ja oma tõekspidamistele truuks jäädes.

Mahukas sõna «literaat» ei kuulunud küll tema enda keelepruuki, ent vaevalt leidub õigemast terminist tema mitmekülge elutöö iseloomustamiseks. Eeskätt tuntakse M. Sillaotsa kui üht meie kõige viljakamat tõlkijat. Vene, saksa ja prantsuse keele omandas ta juba koolipäevil ning oli võimeline ennast neis keeltes vabalt väljendama niihästi sõnas kui ka kirjas. Inglise keele õppis ta juba küpse inimesena, kui isiklikest huvidest ja elu praktilistest nõuetest kasvas välja tarvidus ka anglosaksi kultuuri süvenemiseks. Tema vahendusel eesti keeles ilmunud või teatrilavadel mängitud autorite nimistu ulatub üle poole saja. Paljude muude hulgas tuleks nimetada sääraseid suurkujusid nagu L. Tolstoi ja I. Turgenev, G. Flaubert ja R. Rolland, Ch. Dickens ja J. Galsworthy, M. Gorki ja J. Švarts.

Sillaotsa enda kirjutatud ilukirjanduslikke teoseid lastele ja vanadele ning ulatuslikumaid kirjanduslikke uurimusi on kokku 24 raamatut. Nende seast tuntumad on autobiograafiliste sugemetega «Viiskümmend» ja psühholoogiline (sealjuures ka loomingu psühholoogiline) «Neli saatust». Kirjandusloolist huvi pakuvad «A. Kitzbergi toodang», «Eduard Vilde naistüübid» ja «A. H. Tammsaare looming». Ja lõpuks laste-

kirjandus — need, kes sirgusid 30-ndail aastail, teavad-tunnevad kahtlemata kõik tema Trips-Traps-Trulli lugusid.

Meie kirjanduse arenguloosse vähegi süvenev uurija ei saa mõõda minna M. Sillaotsa kriitilistest artiklitest ja retensioonidest, mida mitme aastakümne jooksul on perioodikas ilmunud tubli mitusada.

M. Sillaotsa loomingulisest tegevusest võib aga leida muidki huvitavaid aspekte: meie kirjakeele areng tema raamatute (nii originaalteoste kui ka tõlgete) põhjal, eesti tõlketraditsioonide ja tõlketeeoria väljakujunemine kuue aastakümne jooksul jm.

Inimesena oli M. Sillaots alati valmis murelist toetama või õnnelikuga rõõmu jagama, huvitavat raamatut läbi lugema või heale kontserdile minema, mõne uue huvitava inimese jaoks aega leidma või mõnda kaunist lillesorti imetlema.

Huvi inimese, eriti kujunemisjärgus olevate noorte vastu, mis tärkas juba noorpõlves pedagoogiametit pidades, jätkus tal surmani. Eks sellest huvist tekkis tal vahetult sõjajärgseil aastail tihe kontakt Tallinna X Keskkooliga. Rohketel vaidluskoosolekutel, kirjandusvõistluste žüriis või kitsamas kodus ringis oskas ta probleeme loovatele noortele oma vaikselt ja märkamatu viisil sisendada neid tõesid, mida ta ise oluliseks pidas — kultuuritraditsioonide järjekestvus, vaimsete huvide lai haare, usinus, nõudlikkus enda ja teiste vastu. Sellepärast mäletavad nii mitmedki tema vaimse egidi all võrsunud kunsti- ja teaduseinimesed tänutundes ka seda, mida ta neile tookord nii heldelt anda oskas.

V. Kivilo

Sisukord

E. Tihemets		J. Paavle	
Punane linn (Lito)	1121 ees	Deklaratsioon	1199
V. Majakovski		(kuulatades metstuvide um- bunud hõikeid)	1200
Vladimir Iljitš Lenin	1123	Jõululaat	1200
R. Saluri		M. Kallaspapp	
Vaimustus	1130	Kontmehe ihukihulori	1201
U. Masing		Tuuleärilori	1204
Suutmatuse nõutuses	1154	A. Suuman	
Kartnud soovi väsimust ja ihalenud linde	1154	Põud legendikul	1207
Päevauudiseid eestrist	1155	Romantikapuu	1208
Mõistu saades ja uskudes	1155	Võõras viis	1208
Itk isale	1156	M. Leis	
Rännak heidutavalt võõras linnas	1156	Pärandus (Õli)	1209
A. Maripuu		I. Malin	
Majas rappuvad seinad	1158	Sümptoomid ja mood	1212
M. Mutsu		[A. H. Tammsaare]	
Laul (Ofort)	1169	Sissejuhatuseks	1221
H. Jürisson		M. Vargas Llosa	
Antikevadine	1173	Primitiivid ja loojad	1240
Kevadine	1173	O. Paz	
H. Suislepp		Aluseks on sõna	1247
Puust tüdruk	1175	B. Kabur	
M. Unt		Informatsiooniteooria põhi- mõisteid	1255
Sünnipäev	1183	I. Tšernov	
Kassi maja	1186	P. Tulviste	
Juhtum teatris	1187	Kommerts ja kultuur	1263
P. Ilus		V. Gross	
. (... ja peatu hetkeks, pillimees)	1191	Peaks jätkuma ka rännu- julgust	1265
(Ammu, aeg on vana)	1191	A. Eelmäe	
(Tükk tuld...)	1192	Kõiki tähti ei kaeta rubiini- dega	1268
A. Rammo		A. Palm	
Halli järve raskus	1193	«Keele ja Kirjanduse» seits- me-moosese-raamat	1270
		Ringvaade	1275

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rømmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

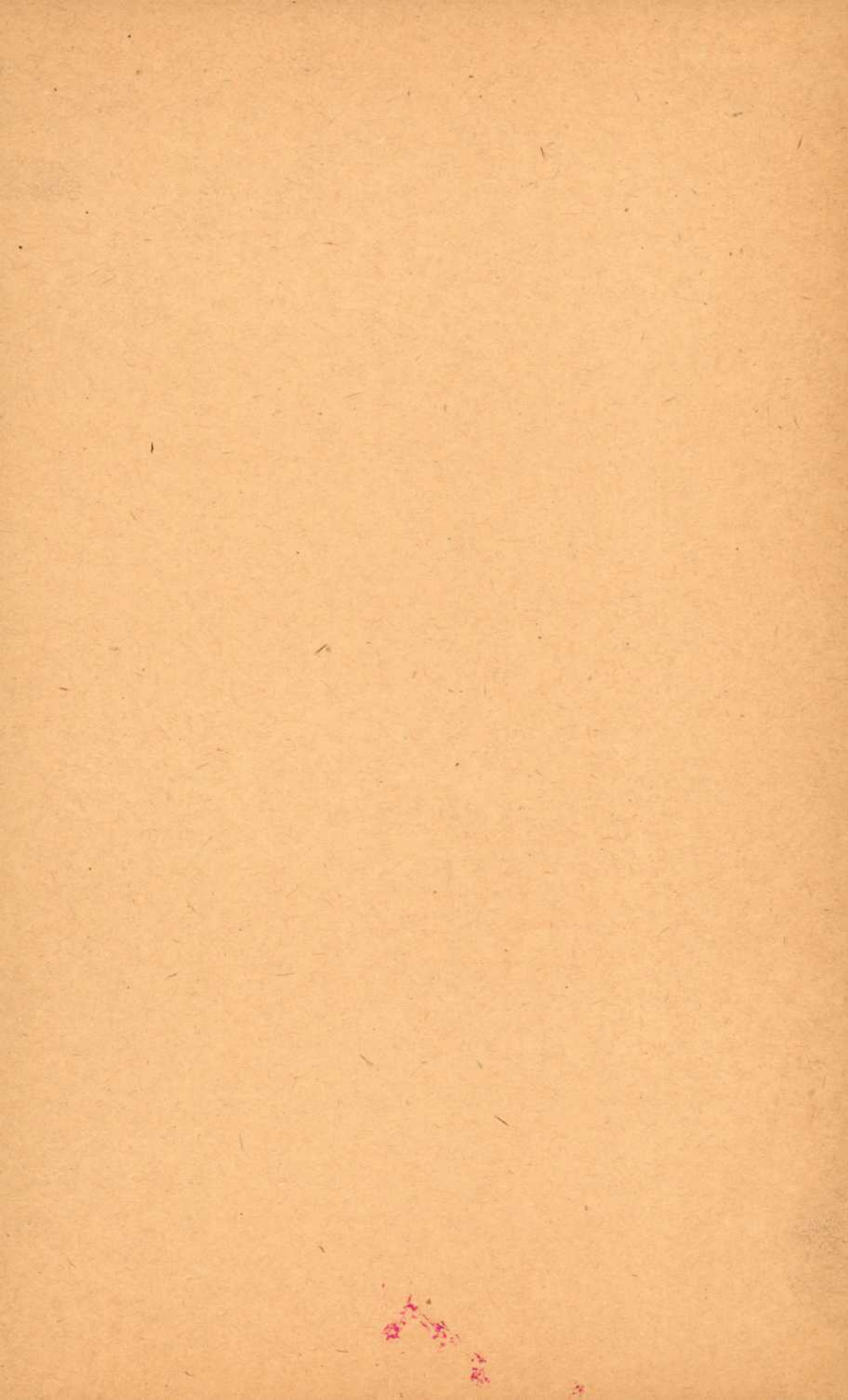
Ladumisele antud 4. VII 1969. Trükkimisele antud 4. VIII 1969. Trükiarv 10 200. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 12,5. MB-05848. Tellimise nr. 2127. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 8, august 1969. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 8, август 1969

50 коп.

Индекс
78174